

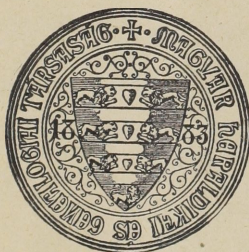
TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.



ÖTVENHARMADIK KÖTET

1939-IK ÉVI FOLYAM

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXXIX.

1-11-12

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
ÁNYOS LAJOS A székely nemesség igazolásának jelenlegi módja	88
BAKÁCS ISTVÁN JÁNOS A Szathmáry Király-család borsodi ága	63
CZOBOR ALFRÉD A Cháni Noéh-család armálisa 1539-ből. (<i>Egy címerképpel.</i>)	78
DARÓCZY ZOLTÁN Az utolsó Melith halála	81
HERZOG JÓZSEF Skóciai Szent Margit származásának kérdése. (<i>Szöveg-hasonmás-melléklettel.</i>)	1
PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL BÁRÓ ... Az utolsó Csaholyiak	72
TÓTH LÁSZLÓ A gentry társadalomtörténetéhez. (Felolvasatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságnak 1939 december 21-én tartott igazgató-választmányi ülésén.)	55
TÓTH ZOLTÁN A Rathold nemzetség címeréhez. (<i>Egy sírkőképpel.</i>)	43

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1939 november 9-én tartott rendes évi közgyűlése	82
--	----

SZAKIRODALOM.

BORSICZKY SÁNDOR A Borsiczky—Borcsiczky — de Borsycz-családok Értesítője. Szerkeszti: —. <i>Ism. Cz. A.</i>	52
HORÁNSZNY PÁL Liptó vármegye által az 1790—1843. évek között kiadott nemességigazoló és egyéb bizonyítványok jegyzéke. <i>Ism. G. Vargha Zoltán</i>	85
JERŠOVÁ, MÁRIA Rod Ivanka z Jordánu a Draškoviec. Príspevok k dejinám Turca. (A Jordánfalvi és Draskfalvi Ivánka-család. Adalékok Turóc megye történetéhez.) <i>Ism. Kniezsa István</i>	51
LUKINICH IMRE A Podmaniczky-család oklevéltára. <i>Ism. Czobor Alfréd</i> ..	50
MOLNÁR JÓZSEF A Subich-nemzetségből származó Brebiri Melith-család vázlatos története. <i>Ism. Tóth László</i>	83
SEBESTYÉN, JOSEF V. — Das Wappen von Kronstadt. <i>Ism. Tóth László</i>	85
ÁKOSFALVI SZILÁGYI LÁSZLÓ A Nagy-Bányai Horthy-család (a <i>Horthy Miklós</i> c. műben) <i>Ism. Bottló Béla</i>	83
— Székely primor családok. <i>Ism. Föglein Antal</i>	84
VÁRADY MIKLÓS Őslevél. <i>Ism. G. Vargha Zoltán</i>	53
<i>Értesítés a Turul Név- és Tárgymutatójáról</i>	85
<i>Hivatalos Értesítő a Magy. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1939. évben</i>	86
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	54, 94



SKÓCIAI SZENT MARGIT SZÁRMAZÁSÁNAK KÉRDÉSE.

Skóciai Szent Margitnak, III. Malcolm király hitvesének élete, illetőleg anyjának, Agáthának származása régóta foglalkoztatja a magyar történeti irodalmat. Már a XVIII. században — számos középkori krónika adatait összegyűjtve — Cornides¹ tárgyalta a kérdést s azt kevéssel utóbb — Cornides adatai alapján — Pray² és Katona³ is érintette. A múlt század második felében Kropf⁴ — az addigi forrásokat további krónikák-

kal kiegészítve — a kérdést újból tárgyalta. Utóbb, a már ismert adatok alapján Wertner⁵ s azután Rézbányay⁶ is foglalkozott e tárggyal.

Az említett írók nézete szerint Szent Margit atyja, az 1017-ben Edmund nevű testvérével együtt Svédországba száműzött Edvárd angol királyfi már 1018-ban vagy kevéssel utóbb magyar földre érkezett volna. Ebből következőleg Edvárd feleségét, Agáthát, az akkor uralkodó magyar király vagy római császár családja tagjának tekintették.

Cornides szerint kétségtelen, hogy Agátha Szent István leánya volt,⁷ ezt azonban már kortársai sem fogadták el, amennyiben Pray⁸ és Katona⁹ II. Henrik császár Brunó nevű fivére leányának mondták. Kropf valószínűnek tartja, hogy Edvárd királyfi «Gizela királynénk testvérhugát... vagy a császári ház egy nőrokonát vette

¹ Daniel Cornides: *Regum Hungariae, qui saeculo XI. regnavere, genealogiam illustrat...* Posonii et Cassoviae, 1778. 232—239. — Cornides a következő krónikákat ismerte: Florentius Wigorniensis († 1118): *Chronicon ex chronicis*; — Willelmus Malmesbiriensis (* 1080 körül, † 1142 táján): *Gesta regum Anglorum*; — Simeon Dunelmensis († 1138 táján): *Historia de gestis regum Anglorum*; — Ordericus Vitalis (* 1075, † 1142 táján): *Historia ecclesiastica*; — Aelredus abbas Rievallis (* 1110, † 1167): *Genealogia regum Anglorum*; — De vita et miraculis Edwardi confessoris; — Radulphus de Diceto (* 1120 és 1130 között, † 1202 táján): *Abbreviationes chronicorum*; — Rogerius de Hoveden († 1201 és 1212 között): *Chronica seu annalium Anglicanorum libri duo*; — Albericus monachus Trium Fontium († 1252 után): *Chronicon*; — Matthaeus Paris († 1259 után): *Historia major*; — Matthaeus Westmonasteriensis (költött név): *Flores historiarum ab O. C.-1326*; — Ranulphus Higden († 1363 táján): *Polychronicon*; — Iohannes de Fordun († 1386 táján): *Scotichronicon*; — Henricus de Knighton (1395-ben élt): *De eventibus Angliae*; — Ingulphus abbas Croylandensis: *Historia* (XIV. századi hamisítvány); — Iohannes Brompton (XIV. század): *Chronicon*.

² Georgius Pray: *Annales regum Hungariae, Vin-dobonae, 1764. I. 27—28; továbbá: Historia regum Hungariae, Buda, 1801. I. 21.*

³ Stephanus Katona: *Historia critica. Pest, 1779. I. 260—263; II. 97—107.*

⁴ Kropf Lajos: Kik voltak az angol-szász hercegek Szt. István udvaránál s mi lett belőlük? (Századok 1887.

évf. 783—792). A Kropf által használt újabb négy forrás: a Worcesterben keletkezett angol-szász krónika; — Adamus Bremensis: *Gesta*; — a Theodorik, mások szerint Turgotus által írt Szent Margit-életrajz; — a skót verses krónika.

⁵ Wertner Mór: *Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. 45—52.*

⁶ Rézbányay József: *Magyarországi Szt. Margit, Skótszág királynéja. (Katholikus Szemle, 1896. évf. 68—97.)*

⁷ Cornides szavai: «Agatham igitur, S. Stephani filiam, non levi conjunctura jam, sed scientia, ac veluti manibus oculisque tenemus.» (i. h. 239.)

⁸ Pray szavai: «Ceterum id nonnihil dubii obmovet, quod Eduardi conjugem Henrici fratris filiam fuisse perhibeat, qui utique alius a Brunone Augustano Episcopo esse non potuit.» (Annales I. 28.)

⁹ Katona szavai: «Eduardus Clito, uxor Agatha Brunonis filia.» (Historia critica II. 107.)

feleségül.»¹ Wertner óvatosabban nyilatkozik: «Valószínű, hogy Ágota Szent Istvánhoz vagy ennek nevéhez valami közeli rokonsági viszonyban állhatott...»² Ezzel szemben Rézbányay azt állítja, hogy «Eduard... a királyné unokahugát (szent Henrik német császárnak is unokahugát; Katona szerint Brunó nevű testvérének leányát) Ágotát vette nőül» s úgy véli, hogy ezzel megvetette a «biztos történeti alapot.»³

A biztosnak vélt alap azonban már cikkének megjelenése évében megingott. Kropf ugyanis 1896-ban megjelent második cikkében⁴ egy új forrást, Gaimar verses krónikáját ismertetvén és nyomtatékosan rámutatván az Adamus Bremensis-nél található feljegyzésre, e két, Oroszországot említő forrásból kiindulva annak a véleményének adott kifejezést, hogyha «eddig még nem sikerült is Ágota orosz származását teljes biztonsággal» megállapítani, a felhozott érvek elég súllyal bírnak ahhoz, hogy a «régí kerékvágás elhagyásával ezen új úton»⁵ keressük a megoldást. — Három évtized múlva Kropfot az új úton követte Karácsonyi,⁶ aki szerint a két angol királyfi Svédországból 1022-ben érkezett Oroszországba s innen 1046-ban I. Andrással jött Magyarországra. Ez utóbbi megállapításából kifolyólag természetesen az Agátha származására vonatkozó régebbi nézeteket elvetette. Szerinte Agátha III. Henrik egy nőági, elsőfokú unokatestvérének, egy névszerint nem ismeretes eppensteini grófnak leánya volt. Cikkében Agátha származásáról táblát is közölt,⁷ amelyet azonban az ott idézett adatok nem igazolnak.

Az új úton, amelyre Kropf hívta fel a figyelmet, Fest, a kérdés legújabb tárgyalója, Karácso-

nyit nem követte. Szent Margit származásával foglalkozó négy cikkében⁸ a két királyfi hosszabb oroszországi tartózkodásának lehetőségével behatóbban nem foglalkozván és Karácsonyinak felfogását tévedésnek⁹ minősítvén, visszatért korábbi íróink nézetéhez, hogy a két királyfi már 1018 táján érkezett Magyarországra. Nem meglepő tehát, ha a magyar irodalomban régóta ismeretes forrásokból¹⁰ levont végső következtetése, amely szerint «a tények egybekapcsolódó logikája... azt látszik bizonyítani, hogy Agáthát

⁸ Fest Sándor: Szent Margit skóciai királyné magyar származása (Budapesti Szemle, 1935. évf. 276—305); — St. Margaret of Scotland: Her Hungarian Origin. (Danubian Review, Vol. II. No. 4. September 1935. 6—10; Vol. II. No. 5. October 1935. 9—12); — Eadmund Ironside angol-szász király fiai Szent István udvarában. Skóciai Szent Margit. (Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára. Budapest, 1938. II. 525—551). — The sons of Eadmund Ironside, Anglo-Saxon King at the court of Saint Stephen. Saint Margaret of Scotland. (Archivum Europae centro-orientalis, dirigé par Emeric Lukinich, Budapest, 1938. 115—146). — Fest a származás kérdését a «Kapcsolatok Anglia és Magyarország között az Árpádok korában» (A budapesti evangélikus gimnázium értesítője az 1934/35. iskolai évről, 12—18), a «Magyar asszonyok Angliában» (A Magyar Asszony, 1935. évf. 517—518), az «Adalékok az angol-magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában» (Századok, 1937. évf. 122—123) és a «Political and Cultural Connections between Hungary and England in the Middle Ages» (Danubian Review, Vol. V. No. 9. February 1938. 19—21) című cikkeiben is érintette. Az utóbbi években többen írtak e tárgyról, így Webster J. Macdonald «Magyarországi Szent Margit skót királyné». (Pápa, 1935. A pápai református teológiai akadémia kiadványai, 15. szám), Horváth Jenő «Szent István diplomáciája» (Budapest, 1937) és «Edgar the Aetheling» (Studies in English Philology. Budapest, 1937. II. 18—23.) című tanulmányában, továbbá báró Malcomes Béla «Szent István unokája» (Budapest, 1938) című könyvében.

⁹ Fest: «V. ö. Karácsonyi János tévedését...» (Budapesti Szemle i. h. 294. és Emlékkönyv i. h. 549.); — továbbá: «See Karácsonyi's error...» (Archivum i. h. 144.)

¹⁰ Fest azt mondja, hogy «vannak jól ismert és nálunk egyáltalában nem ismert feljegyzések a XII. század első feléből, melyek Agáthát minden kétséget kizáróan a magyar király — tehát Szent István — leányának mondják» (Budapesti Szemle i. h. 295.) és ezután Ordericus Vitalisra, Geoffrey Gaimarra és Szent Aelredre hivatkozik. Megjegyzendő, hogy Ordericust és Szent Aelredet már Cornides használta, Gaimart pedig Kropf második cikkében bőven ismertette.

¹ Kropf i. h. 784—785.

² Wertner i. h. 52.

³ Rézbányay i. h. 72. és 75.

⁴ Kropf Lajos: Ágota királyleány származása (Turul, 1896. évf. 49—53). Az itt ismertetett új forrás Geffrei Gaimar: L'Estorie des Engles.

⁵ U. o. 52.

⁶ Karácsonyi János: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre. Nagyvárad, 1926. 109—110, 118; továbbá: Hogyan jutott Szent Eduárd angol király unokaöccse a magyar királyi családdal rokonságba? (Turul, 1928. évf. 39—43.) Karácsonyi a kérdést Kropf cikkei alapján már egy korábbi, «Szent István gyermekei» című cikkében (Religio, 1907. évf. Budapest, 638—639) is érintette.

⁷ Turul, 1928. évf. 41.

Szent István leányának kell tartanunk»,¹ Cornides megállapításával egyezik.

E szétágazó vélemények irodalmunkban azért alakulhattak ki, mivel íróink a Cornides által gyűjtött és Kropf által kiegészített forrásokkal megelégedtek, ezeket részben nem elegendő gondossággal használták, részben tévesen értékelték, s a kérdésre közvetlenül nem vonatkozó, de annak megítélésére mégis döntő fontosságú történeti tényeket figyelmen kívül hagyták.

Szükségesnek látszott tehát az irodalmunkban eddig felhasznált összes adatok felülvizsgálása és a lehetőség szerint újabbakkal való kiegészítése. Ez természetesen csak az egykorú és közeli korú, vagyis a legkésőbbben a XII. század közepéig keletkezett forrásokra terjedt ki, mivel ezeket a későbbiek vagy megismétlik, vagy nyilvánvalóan eltorzítják, amiért is a kérdés megoldására alkalmatlanok.

A magyar irodalomban eddig felhasznált források — keletkezésük (a lehetőséghez képest megállapított) idejének sorrendjében — a következők.

A legrégebbi a Worcesterből való *angolszász krónika*, amely Lappenberg véleménye szerint inkább a worcesteri székesegyház évkönyvének nevezhető.² E krónika 1016-tól 1079-ig terjedő részének, amint ezt Pauli megállapította, fokozott hitelesség tulajdonítandó, mivel ez a rész a különböző szerzők sajátkezű bejegyzéseiből keletkezett.³ Pauli megállapítása a krónika Szent Margit

származására vonatkozó 1067. évi feljegyzésére⁴ kétségtelenül helytálló. Az 1057. évnél olvasható bejegyzés⁵ hitelességét azonban más körülmények alapján kell megítélni. Ez a bejegyzés ugyanis egyike azoknak, a krónikába több helyen is beékelte verstöredékeknek, amelyekről már Lappenberg megjegyezte, hogy nem azokból az évekből valók, amelyeknél a krónikában olvashatók, hanem később keletkeztek, ami olykor már tartalmukból is kitűnik.⁶ Hogy ez az 1054. évnél bejegyzett verstöredék sem egykorú, ezt befejező sorai igazolják, amelyek így hangzanak: «Oh jaj! az rút történet volt és káros erre az egész nemzetre, hogy ő (t. i. Edvárd királyfi), miután angol földre jött, oly korán bevégezte életét, *szerencsétlenségére ennek a szádnalomraméltó nemzetnek.*»⁷ Mivel ezt a kifakadást a vers angolszász költőjéből semmiesetre sem Hitvalló Edvárd szelíd uralkodása, hanem csakis a hastingsi csata után az angol nemzetre szakadt szörnyű sors válthatta ki, a krónikába bejegyzett verstöredék sem keletkezhetett Hitvalló Edvárd uralkodása alatt 1057 táján, hanem legkorábban az 1066-ot követő években, amikor az angolszász uralkodó család napja már leáldozott.⁸ — A verstöredékekben fog-

⁴ Lásd: Függelék I. 1b.

⁵ Lásd: Függelék I. 1a.

⁶ Lappenberg: «Dass diese Verse nicht gleichzeitig mit den Jahren, bei denen sie stehen, gedichtet sind, erhellt zuweilen schon aus ihrem Inhalte, ...» (i. h. I., LVI.)

⁷ Lásd: Függelék I. 1a.

⁸ Fest a verstöredék keletkezési idejéről, valamint tartalma hitelességéről más véleményen van. Szerinte: «Ez az első történeti feljegyzés, melynek hitelességében kételkedni nincsen okunk. Hisz tudjuk, hogy a híres angol-szász krónika feljegyzései egykorúaktól, az események szemlélőitől és tanúitól származnak legnagyobb-részt.» Ehhez jegyzetben hozzáfűzi: «L. különösen a Hódító Vilmosról írottakat 1087. alatt. *Anglo-Saxon Chron.*» (Budapesti Szemle, i. h. 287—288. l.) Továbbá: «This is the first historical record the authenticity of which we have no reason to doubt. For we know that the records of the Anglo Saxon Chronicle derive mostly from contemporaries — from persons who were eye and ear witnesses of the events recorded.» (Danubian Review, Vol. II. No 4. September 1935. 8.). Hasonlóképpen: «Ez az első történeti feljegyzés, amelynek hitelességében kételkedni nincsen okunk, mert tudjuk, hogy a híres angol-szász krónika feljegyzései túlnyomórészt egykorúaktól, az események szemlélőitől és tanúitól származnak. Hogy csak egy példával világosítsuk meg az ősi angol-szász krónika hiteles értesülését az egykori

¹ Fest szavai (Budapesti Szemle i. h. 302.); továbbá: «Thus, the facts seem logically enough to prove that Agatha must be regarded as having been the daughter of St. Stephen» (Danubian Review, Vol. II. No 5. October 1935. 11.); hasonlóképpen: «...a tények egybekapcsolódó logikája is mind azt látszik bizonyítani, hogy Szent Margit édesanyja, Agatha, csakugyan István lánya» (Emlékkönyv i. h. 551.) és «...the coherent logic of the facts all seem to prove that Saint Margaret's mother Agatha was truly Saint Stephen's daughter.» (Archivum i. h. 146.)

² Lappenberg: «...Zeitbücher... der Kathedrale zu Worcester bis zum Jahre 1079... im britischen Museum (Cotton, Tiberius B. IV.)» (Geschichte von England, Hamburg, 1834. I., L—LI.)

³ R. Pauli: «...usque ad a. 1016 manu eadem, ad a. 1079, qui est ultimus, pluribus continuatus, Wigorniae conditus est. ...Continuationes s. XI. manu ipsa auctorum servatae de eventibus gravissimis magnam praebent auctoritatem.» (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, XIII. 93.)

lalt állítások közül azokat, amelyek szerint Hitvalló Edvárd király atyai féltestvérének, Vashordájú Edmundnak fia, Edvárd királyfi, feleségével, a császárral vérrokon Agáthával és gyermekeivel együtt 1057-ben érkezett vissza Angliába s kevéssel visszaérkezése után meghalt, mivel mindezekről a vers szerzője Angliában közvetlenül értesülhetett s ezenkívül mindezeket több más forrás — közöttük részben az angolszász krónika 1067. évi feljegyzése is — megerősíti, teljes hitelűnek kell tekinteni. A versnek az az állítása azonban, hogy Nagy Kanut Edvárd királyfit *Magyarországra küldötte azzal, hogy ott elpusztíttassék*,¹ mint teljesen alaptalan feltétlenül elvetendő, nemcsak azért, mivel ennek az állításnak a többi forrás kivétel nélkül ellentmond, hanem azért is, mivel képtelen az a feltevés, hogy Nagy Kanut Szent István királyunk országát az ártatlan kis királyfi meggyilkolására alkalmas helynek ismer-

eseményekről, elég talán az 1087-iki feljegyzésekből a Hódító Vilmosra vonatkozókból a következőket idéznünk...» (Emlékkönyv i. h. 533.) És végül: «This is the first historical record the authority of which we have no cause to doubt, since we know that the notes in the Anglo-Saxon Chronicle are mostly derived from contemporaries, and witnesses of the events recorded. To illustrate with a single example the authenticity of the information afforded by the Anglo-Saxon Chronicles on contemporary events, let it suffice to quote the following from the records of 1087 regarding William the conqueror...» (Archivum i. h. 122.) Véleményét tehát egy 1087-ben, vagyis harminc évvel később kelt bejegyzésre alapítja, nem pedig az 1057-nél bejegyzett verstörődék szövegére. Ez annál inkább figyelemreméltó, mivel ezt a verstörődéket nem a nálunk legkönnyebben hozzáférhető kiadványból (Mon. Germ. Hist., Script. XIII. 115.), amely a keletkezés idejét meghatározó befejező rész *elhagyásával* csak a kezdő tizenkilenc sort közli, hanem *magából az eredeti kódexből* idézi (Budapesti Szemle i. h. 287. lap 3. jegyzetének végén: «Anglo-Saxon Chron.», továbbá Emlékkönyv i. h. az 533. lap 1. jegyzetének végén és Archivum i. h. p. 118. n. 3., et p. 122: «Anglo-Saxon Chron. Cott. Tiber. B. IV.», s előtte a verstörődék teljes szövegét közlő Monumenta Historica Britannica szintén ismeretes volt (Budapesti Szemle i. h. 278. l. 2. jegyzet és 297. l. 1. jegyzet; Emlékkönyv i. h. 528. l. 1. jegyzet és 542. l. 2. jegyzet; Archivum i. h. p. 116. n. 1., p. 122. n. 7. et p. 135. n. 23).

¹ Fest, aki ehhez az állításhoz semmiféle megjegyzést sem fűz, a krónikának ezt a helyét «hogy ott eltegyék láb alól» kifejezéssel fordítja. (Budapesti Szemle i. h. 287. és Emlékkönyv i. h. 532.) — A Mon. Germ. Hist.-ban (Script. XIII. 115.) olvasható latin fordítás szerint: «ad perdendum.» — V. ö. Függelék I. 1. a.

hette volna. A versnek ezzel a teljesen alaptalan, feltétlenül elvetendő állításával az a másik állítás, amely szerint a magyar földre küldött Edvárd királyfi «*azonban ott* (t. i. Magyarországon) derék férfiúvá serdült, ahogyan Isten akarta, úgyhogy elnyerte feleségül a császár vérrokonát, akinek neve Agátha volt», a legszorosabban összefügg. Ebből az okból ez utóbbi állítást a legnagyobb kétkedéssel kell fogadni s hitelesnek csak abban az esetben lehetne elismerni, ha Edvárd királyfinak a többi forrás alapján szerkeszthető életrajzába beillesztkednék.

Az angolszász krónika két bejegyzését, keletkezésük idejét tekintve, még egy évtized sem választja el az *Adamus Bremensis* 1075 körül² befejezett krónikájában, a *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*-ban olvasható feljegyzéstől. Hogy Adamus Bremensis Angliára vonatkozó értesüléseit honnan nyerte, erre a kérdésre maga a *Gesta* ad kétségtelen felvilágosítást, az I. könyv 41. és a II. könyv 22. fejezetében egy — ma már elveszett — *Gesta Anglorum*-ra hivatkozván.³ Pauli egyik tanulmányában⁴ megállapította, hogy Northumbriában egy, ma már elveszett évkönyv keletkezett,⁵ amelynek összefüggő szövege a 875. évig terjedt,⁶ s úgy véli, hogy Adamus Bremensis erre az évkönyvre, vagy legalább is egy más, de ezzel igen rokon északangol évkönyvre hivatkozik a fent említett két helyen.⁷ Az Adamus *Gesta*-jában olvasható feljegyzés hitelessége szempontjából azonban ennél a — ma már elveszett — krónikánál, valamint a Nagy Kanut volt kancellárjától, Vilmos zelandi püspöktől valószínűleg bőségesen kapott értesüléseknél⁷ is fontosabbnak te-

² Mon. Germ. Hist., Script. VII. 268. (Lappenberg előszava) és Max Manitius: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. München, 1923. II. 399.

³ «Scriptum est in gestis Anglorum.» «...in gestis Anglorum scribitur...» (Mon. Germ. Hist., Script. VII. p. 299. l. 31. és p. 314. l. 10.)

⁴ R. Pauli: Karl der Grosse in northumbrischen Annalen. (Forschungen zur Deutschen Geschichte. XII. Bd. Göttingen, 1872. 139—166.)

⁵ U. o. 143.

⁶ Pauli: «...Adam von Bremen... hat sich dieselben oder doch sehr verwandte nordenglische Jahrbücher zu verschaffen gewusst, die er zweimal als *Gesta Anglorum* citirt.» (U. o.)

⁷ Lappenberg: «Plurima haud dubie cognovit ex Guilielmo, episcopo Selandiae, regis Kanuti Magni quondam cancellario...» (Mon. Hist. Germ., Script. VII. 269.)

kintendők azok a szóbeli közlések, amelyeket Swen Estrithson dán királytól, Nagy Kanut vérokonától nyert Adamus Bremensis, amikor kevéssel Brémába való érkezése, vagyis 1066 után a dán királyt felkereste.¹ E szóbeli közlések megbízhatósága szempontjából igen jelentős az a körülmény, hogy a Gestának rájuk gyakran hivatkozó² szerzője szerint a dán király a barbárok minden viselt dolgát úgy tartotta emlékezetében, mintha azok írásban volnának feljegyezve.³ — Mivel az előadottak szerint Adamus Bremensis Anglia történetére vonatkozó ismereteit megbízható forrásokból merítette, Fest véleményével⁴ szemben Karácsonyi felfogását⁵ elfogadva, a Gesta feljegyzését⁶ teljes hitelűnek kell tekinteni.

Az időrendben következő forrás, *Szent Margit életrajza*,⁷ már a XII. század elejéről való. Bevezető sorainak tanúsága szerint Szent Margit leányának, Mathild angol királynénak meghagyására készült. Mivel Mathild 1100-ban kötött házasságot I. Henrik angol királlyal és 1118-ban már meghalt, e munkának az említett évek között

lefolyt időben — Papebroch szerint valószínűleg az 1103. és 1109. év között — kellett keletkeznie.⁸ Az életrajz szerzője a bevezető sorok szerint *Theodoricus* durhami szerzetes, más vélemény szerint pedig *Turgotus* durhami perjel, aki 1109 táján a skóciai Szent András egyház püspökévé szenteltetett és 1115 körül meghalt.⁹ A szerző személye kérdésének azonban sem az életrajz hitelessége, sem keletkezési ideje tekintetében nincs jelentősége. — Szent Margitnak ezt az életrajzát¹⁰ irodalmunk sokszor említi ugyan, de abból a téves felfogásból kiindulva, hogy a benne foglaltak Agátha származása kérdésének megoldásához semmivel sem járulnak hozzá,¹¹ ezzel a forrással eddig behatóbban nem foglalkozott.

Szent Margit életrajzával egy időben keletkezett *Florentius Wigorniensis Chronicon ex chronicis* című munkája, amit az e krónika folytatójától, János worcesteri szerzetestől származó feljegyzés igazol, amely szerint Florentius 1118. július 7-én meghalt.¹² Ez a krónika Edvárd királyfi életének egyik legfontosabb eseményéről, Angliából való száműzetéséről egészen mást mond, mint a száműzetést szintén megemlítő, fentebb már érintett két krónika. Adamus Bremensis Gesta-ja szerint a két királyfi Oroszországba száműzetett,¹³ az angolszász krónika pedig — kétségtelenül tévesen — azt állítja, hogy Nagy Kanut Edvárd királyfit a magyarok földjére küldötte, hogy ott elpusztíttassék.¹⁴ Ezzel szemben Florentius Chro-

¹ Adamus Bremensis: «Novissimis archiepiscopi temporibus cum ego Bream venerim, audita eiusdem regis sapientia, mox ad eum venire disposui; a quo etiam clementissime susceptus, ut omnes magnam huius libelli materiam ex eius ore collegi. Erat enim scientia litterarum eruditus et liberalissimus in extaneos...» (Mon. Germ. Hist., Script. VII. p. 356. l. 28—31.)

² Mon. Hist. Germ., Script. VII. p. 301. l. 21., p. 303. l. 1., p. 305. l. 15., p. 315. l. 2., p. 325., l. 23., p. 376. l. 17. stb.

³ Adamus Bremensis: «Narravit nobis diu memorandus rex Danorum, qui omnes barbarorum gestas res in memoria tenuit ac si scriptae essent...» (U. o. p. 320. l. 34. — p. 321. l. 2.) — «A. D. 1076. Rex Danorum Suanus optime literatus obiit...» (J. A. Giles: Chronicon Angliae Petroburgense, Londini, 1845. 59.)

⁴ Fest — a Gesta forrásait egy szóval sem említve — így vélekedik: «...Adamus Bremensis feljegyzésének tán van annyi alapja, hogy Oroszországon át vitték a fiúkat Magyarországra.» (Budapesti Szemle i. h. 294. l. 1. jegyzet), továbbá: «A német krónikások közül csakis Adamus Bremensis tud valamit, igen keveset és részben téveset a királyfiakról...» (Emlékkönyv i. h. 530.), végül: «Of the German chroniclers, Adamus Bremensis alone has any knowledge, very slight and partly erroneous, of the Princes...» (Archivum i. h. 119—120.)

⁵ Karácsonyi: «...az ő tudósítása sokkal biztosabb, sokkal hitelesebb, mint a később élő angol íróké.» (Turul, 1938. évf. 40.)

⁶ Lásd: Függelék I. 2.

⁷ Lásd: Függelék I. 3.

⁸ Lappenberg i. h. II. 216, 269; — Acta Sanct. Boll. Jun. II. 321. DE.

⁹ Simeon Dunelmensis: Historia de gestis regum Anglorum (Roger. Twysden: Historiae Anglicanae scriptores X., Londini, 1652. c. 207. l. 46/47., 49/51.; c. 232. l. 29/30.; c. 237. l. 6/9.)

¹⁰ Egy másik életrajz Aelred apáttól való. Lásd az Aelred munkáiról szóló részben.

¹¹ Így vélekedik a Szent Margit származásával legújabbban foglalkozó Fest Sándor is: «Turgot életrajza tehát nem igazít útba...» (Budapesti Szemle i. h. 300.) Továbbá: «...semmit sem árul el Margit anyai származásáról...» (Emlékkönyv i. h. 546. l. 1. jegyzet.) Végül: «...betrays nothing of Margaret's maternal origin...» (Archivum i. h. 139. lap, 27. jegyzet.)

¹² Ugyanígy az Annales prioratus de Wigornia: «Anno MCXVIII. Dominus Florentius Wigorniensis episcopus (!) monachus decessit.» (Rerum Britan. medii aevi script. No 36. Annales monastici. Edited by H. R. Luard, London, 1869. IV. 376.)

¹³ Lásd: Függelék I. 2.

¹⁴ Lásd u. o. I. 1a.

nicon-a szerint Nagy Kanut a két királyfit a svédek királyához küldte azzal, hogy ott megölessenek, a svéd király azonban ezt a kívánságot nem teljesítette s a királyfiakat Magyarországra küldötte.¹ Adamus Bremensis Gesta-ját Florentius aligha ismerhette, ellenben a worcesteri angolszász krónikát munkájában kétségtelenül felhasználta.² Ez okból igen figyelemreméltók azok a további eltérések is, amelyek a már említetteken felül az angolszász krónikában és Florentius Chronicon-ában foglaltak³ között mutatkoznak. Mindkét krónika abban egyezik, hogy Edvárd királyfi 1057-ben érkezett vissza hazájába s kevéssel visszatérte után meghalt, a többi állításban azonban lényegesen eltérnek egymástól. Az angolszász krónika a száműzetés időpontját nem említi, egyedül Edvárd királyfiról szól és feleségét, Agáthát, a császár vérrokonának mondja, gyermekeiről pedig csak általánosságban emlékezik meg. Ezzel szemben Florentius arról is értesít, hogy a száműzetés 1017-ben történt, hogy Edvárd királyfival együtt Edmund nevű testvére is száműzetett, aki idő múltán meghalt, s végül, hogy Edvárd felesége, Agátha, Henrik császár germanus-ának leánya, gyermekeik pedig Margit, a skótok királynéja, az apáca Krisztina és Edgár. A legfontosabb eltérés azonban az, amely Aldred worcesteri püspöknek, két korábbi forrás — a Worcesterben, illetőleg Abingtonban keletkezett angolszász krónikák — feljegyzéseiből⁴ ismeretes,

¹ Lásd Függlék I. 4a.

² Lappenberg: »Florenz von Worcester führt die chronica saxonica wiederholt an. (b. d. J. 672, 674, 734), worunter, wie die Vergleichung ergibt, die angelsächsische Chronik zu verstehen ist.« (Geschichte von England I., LIV.); — M. Manitius: »... Florentius... hatte sich die Aufgabe gestellt, das umfängliche Saxon chronicle in lateinischer Übersetzung vorzulegen.« (Geschichte der lateinischen Literatur III. 458.)

³ Lásd: Függlék I. 1. és 4.

⁴ Worcester: »1054... Daes ilcan geres for Aldred biscop to Colne ofer sae, thaes kynges aerende, and weard thaer underfangen mid mycclan weordscipe fram tham casere, and thaer he wunode wel neh an gér. And him geaf aegder theneste ge se biscop on Colone and se casere...« [Eodem anno Aldredus episcopus transiit mare Coloniam regis nuntius, ibique susceptus est cum magna dignitate ab imperatore, ibique commorabatur prope unum annum. Et sustentabat eum uterque et episcopus Coloniensis et imperator...]; — Abingdon: »1054... On dam ylcan geare ferde Ealdred biscop sud ofer sae into Sexlande and weard thaer mid mycelre

1054. évi, a császár udvarában történt követjárásáról mondottaknál figyelhető meg. A két angolszász krónika a követküldés céljáról mit se tud, Florentius ellenben Chronicon-ában azt a fontos körülményt is feljegyezte, hogy Hitvalló Edvárd király a püspököt azzal a meghagyással küldte követül, vegye rá III. Henrik császárt, hogy a király unokaöccsét, Edvárd királyfit Magyarországból Angliába hazahozassa. Az elmondottak kétségtelenül igazolják, hogy Florentius értesüléseit nemcsak az angolszász krónika nyilván hiányos és részben téves feljegyzéseiből, hanem egy, e krónikánál sokkal bővebb és megbízhatóbb forrásból is merítette. Ez a forrás, amint erre a Chronicon legutóbb említett feljegyzéséből következtetni kell, nem lehet más, mint azok a szóbeli közlések, amelyeket Florentius, a worcesteri szerzetes minden valószínűség szerint Aldredtől, a worcesteri püspöktől, aki nemcsak az angol és a császári udvarban, hanem Magyarországon is⁵ pontosan értesülhetett Edvárd királyfi családjáról, vagy a püspök környezetétől nyert. Feljegyzéseinek tehát fokozott jelentőséget kell tulajdonítani, amint ezt irodalmunk egy része meg is tette.⁶

arwurdnesse underfangen...» [Eodem anno profectus est Ealdredus episcopus ad meridiem trans mare in terram Saxonum ibique cum magna reverentia susceptus est...] (Mon. Germ. Hist., Script. XIII. 114.)

⁵ Florentius Wigorniensis: »MLVIII. Aldredus Wigorniensis episcopus... mare transiit et per Hungariam profectus est Hierosolimam; quod nullus archiepiscoporum vel episcoporum Angliae eatenus dinoscitur fecisse.« (Mon. Germ. Hist., Script. XIII. 129); — Chronicon Mailrosensis monasterii: »... Aldredus Wigorniensis, mare transiens, per Ungariam Ierosolimam profectus est.« (U. o. XXVII. 433); — Simeon Dunelmensis: »1058... Aldredus Wigorniensis episcopus... mare transit et per Pannoniam, quae nunc Ungaria dicitur, profectus est ad Hierosolimam; quod nullus archiepiscoporum vel episcoporum Angliae eatenus dinoscitur fecisse.« (Twysden, i. h. col. 189. lin. 60.—col. 190. lin. 4).

⁶ Különösen Fest: »A következő feljegyzés (t. i. Florentiusé) ismét Worcester felé vezet, bizonyosága annak, hogy ott tudtak legtöbbet Edward családjáról Aldred követjárása févén« (Budapesti Szemle i. h. 288); továbbá: »...a Magyarországon számkivetett angol trónörökösről és családjáról Angliában senki sem tudhatott többet Aldrednél... És így külön jelentősége van mindannak, amit püspöksége székhelyén, Worcesterben jegyeztek fel...« (Emlékkönyv i. h. 532); végül: »...in England no one could be better acquainted with

Florentiusnak, ennek a kétségtelenül legjobban értesült krónikásnak arról a kifejezéséről, amely Szent Margit anyját, Agáthát, «*filia germani imperatoris Henrici*»-nek mondja, a legújabban az a nézet hangzott el irodalmunkban, hogy e kifejezésében kétértelműség van, s ez az állítólagos kétértelműség «végzetesen megtévesztette a középkori krónikást csakúgy, mint a modern történetíró.»¹ Ennek a világosan meg nem indokolt véleménynek azonban kellő alapja nincsen. Ez kitűnik abból, hogy az e kérdésnél tekintetbe veendő, hozzátéve a XII. század derekáig élt krónikások, sőt a későbbiek is, amint ezt a modern történetíró tudja, a «német» szónak a latin nyelvben való kifejezésére nem a «*Germanus*» szót, hanem az «*Alemannus*»² vagy «*Theutonicus*»³ szavakat használták,⁴ a «*germanus*» szó másik, a

the English heir to the throne and his family exiled in Hungary than Aldred... Thus there is a special significance in all that was chronicled at his See in Worcester...» (Archivum i. h. 122.)

¹ Ezt Fest mondja (Emlékkönyv i. h. 534. l.); továbbá: «Itt kétértelműség van, mely félrevezetett kortársakat is, valamint későbbi krónikaírókat...» (Budapesti Szemle i. h. 289.); végül: «This ambiguity in the expression fatally misled the chroniclers of the Middle Ages, as well as the modern historian.» (Archivum i. h. 125.)

² Például: *Historia Ramesiensis* (Thom. Gale: *Historiae Britannicae, Saxonicae, Anglo-Danicae scriptores* XV. Oxonii 1691. 434); *Chronicon pontificum ecclesiae Eboracensis* (Rog. Twysden: *Historiae Angl. etc.* col. 1701. lin. 17).

³ Például: *Simeon Dunelmensis: Historiae de gestis regum Anglorum* (Rog. Twysden i. h. col. 209, lin. 20, col. 212, lin. 22).

⁴ Florentiusnak két helyen is olvasható «*filia germani imperatoris*» kifejezését (Függelék I. 4a. és II. 3) a közelkorú krónikák közül *Simeon Dunelmensis Historiája* (u. o. I. 5a.), *Szent Aelred Genealogia-ja* két helyen (u. o. I. 9a. 2. és 3.), az *Annales de ecclesiis et regnis Anglorum* (u. o. II. 4) és a *Chronicon Mailrosensis monasterii* (u. o. II. 5), a későbbiek közül pedig *Radulfus de Diceto Abbreviationes-e* (Twysden i. h. col. 467. lin. 2—3), az *Annales monasterii de Oseneia* (Rerum Brit. medii aevi script. No 36. *Annales monastici*, IV. 4), *Adamus Scotus De tripartito tabernaculo-ja* két helyen (Migne: *Patrologia Latina*, 198, col. 721C, col. 722AB), *Jordanus vel Joscelynus monachus Furnesiensis Vita sancti Waltheni-ja* (Acta Sanctorum Boll. 3 Augusti I. 248E) és *Johannes de Fordun Chronica gentis Scotorum-ja* (The Historians of Scotland, I. 397) használja, a «*germanus*» szó kihagyásával keletkezett «*filia impera-*

rokoni viszonyt megjelölő jelentése pedig nem kétértelmű, hanem csak szűkebb vagy tágabb jelentésű, amiről utóbb részletesebben kell szólni.

Simeon Dunelmensis Historia de gestis regum Anglorum-ának keletkezési ideje, mivel szerzője kevéssel 1129 után meghalt,⁵ Florentius Chronicon-ánál hozzátéve egy évtizeddel későbbre tehető. *Simeon* mindhárom feljegyzése szorosan követi Florentius Chronicon-ának szövegét,⁶ amiért is csak annyiban van fontossága, hogy e szöveg hitelességét megerősíti.

A hatodik forrás, a *Gesta regum Anglorum* című krónika azért érdemel különös figyelmet, mivel Agátha származását az előtte keletkezett krónikáktól teljesen eltérő módon írja körül. E *Gesta* szerzője az angol és normann vérből származó,⁷ 1080 körül Délangliában született s kevéssel 1142 után elhalt *Willelmus Malmesbiriensis*, aki ifjan lépett a kolostorba, amelyről nevét nyerte. Kolostora híressé vált könyvtárának megteremtése körül serényen tevékenykedett, s utóbb annak őrzője is volt. Munkáiból megállapítható, hogy igen sok angol forrást, közöttük angolszász krónikákat s *Hitvalló Edvárd* király egy életrajzát és sok nem angol krónikát is használt.⁸ *Willelmus*nak, e nagyműveltségű, jelentős írónak⁹ 1120-ban befejezett, s 1128-ban és 1140-ben átdolgozott *Gesta regum*-ában olvasható feljegyzését¹⁰ irodalmunknak túlnyomó része két-

toris» kifejezést pedig csak három, a XIV. század közepéről vagy második feléből származó krónikában: *Johannes historiographus Chronicon*-ában (J. P. de Ludewig: *Reliquiae manuscriptorum omnis aevi etc.*, XII. 141), *Ranulphus Higden Polychronicon*-ában (Th. Gale: *Hist. Brit.* 274), *Henricus Knighton Chronica*-jában (Twysden i. h. col. 2317. lin. 56) és a csak rövidített alakban reánk maradt *Aelred-féle Szent Margit-életrajzban* (Függelék I. 9c.) fordul elő. Ezek szerint aligha lehet szó arról, hogy Florentius kifejezése «végzetesen megtévesztette a középkori krónikást.»

⁵ R. Pauli szerint (Mon. Germ. Hist., Script. XIII. 101).

⁶ V. ö. Függelék I. 5. és I. 4.

⁷ *Willelmus Malmesbiriensis*: «...utriusque gentis sanguinem traho.» (Migne: *Patr. Lat.* 179, col. 1211A.)

⁸ M. Manitius i. h. III. 466—473.

⁹ U. ott és Geor. Waitz: «*Rerum Anglicarum scriptores, qui saeculo XII. floruerunt... Inter quos primum locum tenet Willelmus monachus Malmesbiriensis...*» (Mon. Germ. Hist., Script. X. 449.)

¹⁰ Függelék I. 6.

kedéssel fogadta, s egyik legújabb írónk — a «soror» szót ifjabb leánytestvérnek értelmezvén — kifejezetten «nyilvánvaló tévedés»-nek minősítette.¹ Hogy ez a feljegyzés nem téves, az utóbb ki fog tűnni.

Az időrend szerint utolsó helyen említendő három író: Ordericus Vitalis és Geffrei Gaimar munkáinak, valamint Szent Aelred apát — de csak egyik — feljegyzésének Fest Sándor, Szent Margit származása kérdésének legújabb magyar tárgyalója, különös fontosságot tulajdonított. Véleménye szerint a korábbi, Worcesterben keletkezett források, az angolszász krónika és Florentius Chronicon-a, az angol nemzeti párt céljait szolgálták,² azaz eltozultak, míg az említett három író elfogulatlan, mivel közülük «egyiknek sem állott érdekében a német rokonságot annyira hangsúlyozni, hogy a magyar származás azután elhalványuljon mellette, mint ahogy az a worcesteri környezetben történt.» Ezért — következteti Fest — az általuk «sine studio feljegyzett

¹ Fest: «...Edward herceg Agathát, a királyné hűgát, veszi feleségül. Malmesbury tévedése nyilvánvaló.» (Budapesti Szemle i. h. 293); — továbbá: «...the Prince Edward so often spoken of, wedding Agatha, the queen's younger sister. Malmesbury's mistake is evident» (Danubian Review, Vol. II. No 4. September 1935. 10); — hasonlóan: «...William of Malmesbury nem sokat tud, ami újat mond, téves feljegyzés..., de a legnagyobb tévedés mégis az a feljegyzés, hogy Agatha a magyar királyné húga» (Emlékkönyv i. h. 537); — végül: «...all his new statements are erroneous... His greatest mistake, however, is the statement that Agatha was a younger sister of the Queen of Hungary» (Archivum i. h. 128).

² Fest Sándor: «A Németország felé forduló nemzeti párt rokonszenve... megérteti velünk, hogy éppen a worcesteri krónikákban találjuk Agathának a jövőendőbeli angol királynénak a német császári házzal való rokonságát ilyen hangsúlyozott formában» (Budapesti Szemle i. h. 291); — továbbá: «Ezek a feljegyzések Agathának csakis a császári házzal való rokonságát hangsúlyozzák, nyilván azért, mert a hatalmas császársággal való barátság és rokoni kapcsolat az angol nemzeti pártnak, magának Aldrednek is politikai koncepciójában messzebbre tekintő célokat szolgáltak» (Emlékkönyv. stb. i. h. 537); — végül: «These records merely stress Agatha's relationship to the German Imperial House, obviously because friendship and relationship with the powerful empire served far-reaching aims for the English national party and for Aldred himself in his political conception.» (Archivum etc. i. h. 128.)

adatok komoly figyelemre tartanak számot.»³ — E vélemény megokoltságát vizsgálva, egyrészt meg kell állapítani, hogy az előbb említett két krónika nem halványítja el a magyar származást, hanem arról semmiféle említést sem tesz, úgy hogy — amint ezt Fest helyesen megjegyezte — «egyedül ezekből nem lehetne magyar származásra következtetni...»⁴ Másrészt azonban — további tejtegetés hiányában — nem érthető, miért adott volna a két worcesteri krónika Edvárd királyfi és fia trónigényének nagyobb politikai súlyt azért, hogy a királyfi felesége szüleinek — Fest véleménye szerint Szent István és Gizella, II. Henrik császár nővére — névszerinti megemlékését politikai célzatosságból, tudatosan elmellőzte és a császárral való rokonságát csak határozatlanabb módon jelölte meg a «vérrokon» szóval és a «Henrik császár germanus-ának leánya» kifejezéssel. A két krónika állítólagos politikai elfogultsága tehát kellően megindokoltnak nem tekinthető.

Az Angliában, 1075-ben született Ordericus Vitalist normann származású atyja, aki Hódító Vilmostal jött angol földre, már tizenegyedik életévében visszavitte hazájába, Normandiába, ahol a saint-evrouli kolostorba adta. Itt eltöltött életének nagy munkája, az 1141 táján befejezett *Historia ecclesiastica*, a normann történet legfontosabb és legbővebb forrása.⁵ E nagyértékű munkának azok a részei azonban, amelyek távolabb történt eseményeket beszélnek el, kevésbé megbízhatók s ezért más források alapján ellenőrizendők.⁶

Az angol krónikák közül csak egyetlenegy említ meg Ordericus Historia-jában, mégpedig a harmadik könyv befejezésében Marianus Scotus-

³ Fest szavai (Emlékkönyv i. h. 539); — továbbá: «It was to the interest of neither of these to emphasize the German connection to such an extent as to obscure the Hungarian descent, as it had happened in the Worcester environment, and therefore these *sine studio* records claim our serious attention.» (Archivum i. h. 130.)

⁴ Fest szavai (Emlékkönyv i. h. 538); — továbbá: «From these alone we could draw no conclusions as to her being of Hungarian descent...» (Archivum i. h. 129.)

⁵ M. Manitius i. h. III. 522—526.

⁶ W. Wattenbach: «... doch über diese fernen Dinge ist er wenig zuverlässig und oft ganz fabelhaft» (Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Berlin, 1878. II. 164); — Előszó Ordericushoz: «...textus tamen erroribus plurimis scaturit et melioribus testibus examinandus est...» (Mon. Germ. Hist., Script. XX. 50.)

nak, a János worcesteri szerzetes által folytatott munkáját, amelynek egyik példányát az angolországi Worcesterben, másikat pedig a lotharingiai Cambraiban látta. Ez a munka Ordericus szerint általános évkönyveket, továbbá az angol királyokról, valamint az angol főpapokról szóló feljegyzéseket tartalmaz.¹ Lappenberg és Pauli megállapítása szerint Ordericus a szerző megnevezésében téved s helytelenül Marianus Scotusnak tulajdonítja Florentius munkáját,² ami mellett Lappenberg megjegyzése szerint az is tanúskodik, hogy Ordericus e helyén Florentius *Chronicon ex chronicis*-ének egyik függelékét, a *Nomina archiepiscoporum et episcoporum Angliae*-t is megemlíti.³ Ezt a megállapítást megerősíti még az a körülmény is, amely Lappenberg figyelmét elkerülte, hogy Ordericus a *Chronicon ex chronicis* másik, az angol királyokról szóló függelékét is, a *Regalis prosapia Anglorum*-ot nemcsak megemlítette, hanem munkájában fel is használta, amiről utóbb még szó lesz.

¹ Ordericus: «Johannes Wigorniensis... monachus... in his, quae Mariani Scoti *chronicis* adjecit, de rege Guillelmo et de rebus, quae sub eo vel sub filiis ejus Guillelmo Rufo et Henrico usque hodie contigerunt, honeste deprompsit. Marianus... *chronographiam* edidit, in qua *ab initio mundi*... optima quaeque, collegit et enumeratis annis per regum et consulum tempora usque in diem mortis suae *annalem historiam* laudabiliter distinxit. Quam prosecutus Johannes acta fere centum annorum contexuit, jussuque venerabilis Wlstani pontificis et monachi *supradictis chronicis* inseruit;... Omnes ibi nominantur consules et dictatores, imperatores et pontifices Romanorum, *omnes quoque reges, qui regno Angliae prae fuerunt*... *His etiam episcopi chronicis adnotati sunt, qui regimen ecclesiasticum in Anglia tenuerunt*... *Ex his opusculis* Engelbertus... quaedam praeclara decerpit... Unum eorum *Wigorniae* vidi in Anglia, alterum *Cameraco* in Lotharingia.» (Migne, *Patrol. Lat.* 188. c. 302B—303A.)

² Lappenberg: «Ich glaube diesen Namen (Johannes, ein Mönch zu Worcester) aus *Orderic. Vital.* I. IV. p. 504. angeben zu dürfen, welcher übrigens dessen Vorgänger, *Florenz*, ignorirt, dessen Werk es war, was er als die Fortsetzung der Chronik des Marianus Scotus nur unter dem Namen des Johannes kannte» (Lappenberg: *Geschichte von England*, II. 210. 3.); — Pauli: «Hunc Johannem monachum cum Florentio ipso confudisse eique omnia, quae a Mariano exeunte praecesserant, attribuisse videtur Ordericus Vitalis...» (*Mon. Germ. Hist., Script.* XIII. 96.)

³ Lappenberg: «Dieses wird auch durch *Orderichs* Anführung der Listen der englischen Bischöfe bestätigt, welche wir als die des *Florenz* kennen.» (Lappenberg i. h.)

A *Historia Ecclesiastica*-nak Edvárd királyfi-val és családjával foglalkozó feljegyzéseit vizsgálva, legegőbb is megemlítenő az a körülmény, hogy a *Historia* a királyfi feleségét — bár őt nemcsak az angolszász krónika, Simeon és Willelmus,⁴ hanem az Ordericus előtt ismeretes Florentius két helyen is⁵ Agáthának mondja — névszerint nem említi. Ennél a nemleges, de mégis figyelemreméltó körülménynél azonban sokkal fontosabb a *Historia*-nak az a több helyen megismételt állítása, amely szerint Edvárd királyfi a magyarok fölött uralkodott.⁶

Erről az állításról irodalmunkban két, egymással teljesen ellenkező vélemény hangzott el.

Az egyik vélemény Fest Sándoré, aki Ordericus eme állítását csupán meglepő és érdekes fordultnak vagy mozzanatként mondja,⁷ s ellene komoly kifogást nem emelve, neki kétféle módon vél történeti alapot nyújthatni. Szerinte, amint ez első cikkében olvasható, Ordericus állításának, «ennek a történeti naivságnak tán mindössze annyi alapja lehet, hogy a magyar király országának bizonyos kisebb területét adhatta az angol-szász hercegnek lakóhelyül»,⁸ amit negyedik cikkében némi módosítással így ad elő: «Nem tudjuk, de nem tartjuk lehetetlennek, hogy a magyar király bizonyos területet adományozott Edvárdnak és ez az adományozás képezte alapját annak a híresztelésnek, hogy a száműzött herceg a magyarok fölött uralkodott.»⁹ Másik magyarázata, amely csupán az első cikk egyik jegyzetében elmondottaknak¹⁰

⁴ Lásd: Függelék I. 1a, I. 5a és I. 6.

⁵ Lásd u. o. I. 4a. és II. 3.

⁶ Lásd u. o. I. 7a és b; — továbbá: «...Edgarum clitonem filium Eduardi regis Hunorum, filii Edmundi Irneside... regem statuerunt...» «Edgarus Adelingus... Eduardi regis Hunorum filius...» (Migne: *Patrol. Lat.* 188. col. 300B és 745A.)

⁷ Fest: «meglepő fordulat» (Budapesti Szemle i. h. 296); — «érdekes mozzanat», «meglepő mozzanat» (Emlékkönyv i. h. 540. és 542); — «interesting point» «surprising feature» (*Archivum* i. h. 131, 135).

⁸ Budapesti Szemle i. h. 296.

⁹ «We do not know but we do not consider it impossible that the Hungarian King may have presented certain territory to Edward and that this donation formed the basis of the rumour that the exiled prince ruled over the Hungarians.» (*Archivum* i. h. 136.)

¹⁰ «Van arra adatunk, hogy Aba Sámuel idejében a német (!) császár egy pannoniai (!) herceget akart magyar királynak megtenni (Gombos F. Albin szíves közlése). Vajjon lehetséges-e, hogy ez a mi Edwardunk

részletesebb előadása, utóbbi cikkeiben így hangzik: «Feltűnő III. Henrik császár viselkedése, amikor Aldred püspök közvetítését kérte a magyar királynál Edward hazatérése érdekében. Emlékezzünk arra, hogy az ügy nem jutott előre, és hogy az angol királyfi csak III. Henrik császár halála után térhetett haza. Úgy látszik, hogy a nagyhatalmú császárnak bizonyos céljai lehettek Edwarddal, aki felesége, Agatha révén egy azelőtti császárnak, II. Henriknek rokona volt. A trónöröklés rendje, a folytonos bizonytalanság akármikor ürügyet szolgáltatathatott volna III. Henriknek, hogy Magyarország belső ügyeibe, a trónöröklés kérdésébe beavatkozzék. Van arról feljegyzésünk, hogy a császár Aba Sámuellel szemben ellenkirályt állított, saját rokonát, akinek nevét a krónika nem említi. Vajjon lehetséges-e, hogy ez az ellenkirály, akinek hatalma igen korán véget ért, a mi Edwardunk volna? És hogy ez lehetne alapja Ordericus Vitalis feljegyzésének, amely szerint az angol-szász királyfi *super Hunos regnavit?*»¹

Az első magyarázat csupán nem indokolható, s részben teljesen valószínűtlen feltevések láncolata, amely semmiképpen sem adhatja Ordericus feljegyzéseinek azt a látszatot, mintha valami történeti alapjuk lehetne.

lenne? Nem tudjuk, de Ordericus Vitalis és Gaimar később tárgyalandó krónikája megengedne ilyen feltevést.» (Budapesti Szemle i. h. 292.)

¹ Emlékkönyv i. h. 543. — Továbbá: «Very conspicuous was the conduct of the Emperor Henry III. when Bishop Aldred requested him to negotiate with the Hungarian King in the interest of the return of Edward. We remember that the affair made no progress and that the English prince was unable to return home until after the death of the Emperor. It appears that the powerful Emperor had certain views for Edward, who through his wife Agatha was related to the deceased Henry II. The order of hereditary succession, the perpetual insecurity could at any time have served as a pretext for Henry III to interfere with the internal affairs of Hungary, in the question of succession to the throne. There exists a record showing that the German (!) Emperor set up a pretender against Aba Samuel. This pretender was a relative of the Emperor, his name, however, is not mentioned in the chronicle. Is it possible that this pretender, whose power soon came to an end, could have been our Edward? May this have been the basis of the record of Ordericus Vitalis according to which the Anglo-Saxon *super Hunos regnavit?*» (Archivum i. h. 135—136.)

A második magyarázatra nézve a következőket kell megjegyezni. Aba Sámuel ellenkirálya, amint ez a forrásokból kitűnik² s irodalmunk is megállapította, nem volt III. Henrik rokona,³ hanem kétségtelenül egy árpádházi herceg — Hóman szerint valószínűleg Béla, a későbbi király⁴ —, aki a III. Henrikhez csatlakozó Bretiszláv cseh herceggel jött magyar földre s akit Aba a császári sereg kivonulása után tüstént visszaűzött Csehországba. — III. Henriknek az angol király követével, Aldred worcesteri püspökkel szemben tanúsított viselkedését pedig az angol források a következőképpen világítják meg. Aldred püspök 1054. július 17-én még Angliában időzött,⁵ tehát legkorábban csak e hónap végén kelhetett útra és Kölnbe csak az év vége felé érkezhetett, ahol a császár és az érsek nagy tisztelettel fogadta és egy évig tartóztatta.⁶ Bár az angol követ visszatérése után több mint egy esztendő telt el, amíg Edvárd királyfi a III. Henrik halálát⁷ követő esztendőben, 1057-ben Angliába érkezett,⁸ ebből a késedelemből mégsem szabad a követség sikertelenségére vagy a császár vona-

² Annales Altahenses maiores, Hildesheimenses, Magdeburgenses, Wirzburgenses, Annalista Saxo, Aventinus, Bernoldus Constantinensis, Chronicon Wirzburgiense, Herimannus Augiensis, Hermannus Cornerus.

³ Fest ezzel az alaptalan állításával önmagának ellentmond. Szerinte Edvárd királyfi felesége, Agátha, «egy azelőtti császárnak», vagyis a *szász* uralkodóház utolsó tagjának, II. Henriknek unokahúga, *szerinte* tehát a királyfi házassága révén nem volt rokona a *frank* III. Henriknek.

⁴ Hóman Bálint: Magyar Történet. Budapest, 1935. I. 248.

⁵ Lásd: Függelék I. 4b és I. 5b.

⁶ Angol-szász krónika: «1054... Daes ilcan geres for Aldred biscop to Colne ofer sae, thaes kynges aerende, and weard thaer underfangen mid mycclan weordscipe fram tham casere, and thaer he wunode wel neh an gér» (Mon. Hist. Brit. 453. és Mon. Hist. Germ., Script. XIII. 114; utóbbiban e latin fordítás: «1054. Eodem anno Aldredus episcopus transiit mare Coloniam regis nuntius, ibique susceptus est cum magna dignitate ab imperatore, ibique commorabatur prope unum annum»); Willelmus Malmesbiriensis: «Interea rex Edwardus Aldredum episcopum Coloniam ad seniore imperatorem Henricum direxit...» (Vita S. Wulstani; Migne: Patrol. Lat. 179. col. 1745B); — Függelék I. 4b és I. 5b.

⁷ III. Henrik 1056. okt. 5-én halt meg. (Steindorff: Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III. Leipzig, 1881. II. 356.)

⁸ Lásd: Függelék I. 1a, I. 4c és I. 5c.

kodására következtetni, hanem annak okát a császári birodalom és Magyarország közötti feszült viszonyban, esetleg Edvárd királyfi családi körülményeiben¹ kell keresni. Hogy ez utóbbi magyarázatok egyike a helytálló, azt egyrészt valószínűvé teszi az a körülmény, hogy III. Henrik már 1043-ban Hitvalló Edvárd király barátságát kereste s vele szövetségre is lépett,² másrészt pedig kétségtelenül igazolja Szent Aelred apátnak az a feljegyzése, amely szerint III. Henrik a parancsára felszerelt hajókon Edvárd királyfit gazdagon megajándékozva, családjával együtt Hitvalló Edvárd király kívánsága szerint Angliába küldte.³ Szent Aelred apátnak a császár és az angol király szövetséges viszonyával egybehangzó e világos, félre nem érthető feljegyzésének hitelességét az a körülmény, hogy Edvárd királyfi néhány hónappal a császárnak 1056 október 5-én történt elhúnyta után, 1057-ben kötött ki az angol parton, nem érinthesi. — III. Henrik viselkedésében tehát nincs semmi «feltűnő», s a legkisebb ok sincs annak feltevésére, hogy a császárnak «bizonyos céljai lehettek Edvárddal», arról pedig szó sem lehet, hogy az angol királyfi Aba ellenkirálya lett volna.

Azok a feltevések és magyarázatok tehát,

¹ Mivel Edvárd királyfi fiát, Edgárt, aki atyjával együtt érkezett Angliába, Willelmus Gemmeticensis 1070 táján keletkezett (Manitius i. h. III. 440.) Historia Northmannorum-ában (Migne: Patrol. Lat. 149. col. 877A), Vido Ambianensis († 1076. Manitius i. h. III. 653) De bello Hastingsensi carmen-ében (Mon. Hist. Brit. 869—870. lin. 647, 651 és 742) és Szent Aelred apát Genealogia regum Anglorum-ában (Twysden i. h. col. 366. lin. 56) az 1066. évi események elbeszélésénél «puer»-nek mondja, Edgár születése az 1057-ben történt visszaérkezést közvetlenül megelőző évekre teendő. Az útrakereszt tehát Edgár születése is késleltethette.

² Az 1074 előtt keletkezett (Sybel: Historische Zeitschrift, 1859. I. 556) Vita Aeduardi regis, qui apud Westmonasterium requiescit ezt írja: «Primus ipse Romanorum imperator Heinrichus, qui et ejusdem Eaduardi regis sororem Gonhildam nomine conjugem duxerat, exhilaratus quod eum in paterna sede inthronizatum didicerat, ad conjungendas in invicem dexteras legatos dirigit, munera imperiali liberalitate exhibenda mittit, et quae tantos decebat terrarum dominos, pacem et amicitiam sibi suisque praestat et petit.» (Rerum Brit. medii aevi script. No 3; Lives of Edward the confessor. Edited by H. R. Luard. London, 1858. 395. lin. 208—215.)

³ Lásd: Függetlenség I. 9a, 3.

amelyeket Fest felhozott, hogy az angol királyfi magyar királyságáról szóló feljegyzéseknek valami indokolást adjon, alaptalanoknak bizonyulván, nemcsak Fest véleményét nem lehet elfogadni, hanem enyhének kell tartani Katonának az e véleménnyel ellenkező nézetét is, amely szerint Ordericus a magyarországi eseményekről tévesen értesült.⁴ A Historia ecclesiastica eme feljegyzései nyilván Ordericusnak abból a tulajdonságából fakadtak, amely — amint Fest említi — «mindent feláldoz annak, hogy érdekesen meséljen.»⁵

De nemcsak ez a Magyarországról szóló állítás nem egyéb, mint a regényes képzelet szülötte, hanem ennek szakasztott mása az egyik angolországi eseményt elbeszélő feljegyzése is. Ordericus ugyanis, bár kétségtelen, hogy Szent Margit és III. Malcolm király Hitvalló Edvárdnak 1066-ban történt elhúnyta után, mégpedig minden valószínűség szerint csak 1070-ben keltek egybe, mégis azt írja, hogy Malcolm Szent Margit kezét Hitvalló Edvárdtól nyerte el és ezt még azzal a képtelen állítással is tetézi, hogy ez alkalommal az angol király a skót királynak ajándékozta a londoni grófságot!⁶

A már említetteken kívül a Historia Ecclesiastica-ban Szent Margit családjára vonatkozólag még egy feljegyzés található, amelyet Fest azért tart fontosnak, mivel, véleménye szerint, annak egyik állításában «kiegészítő magyarázatát kapjuk az előbbi krónikák általánosságának.»⁷ A Historia ecclesiastica I. könyvének XXVIII. fejezete, amelyben ez a feljegyzés foglaltatik, bevezető soraiban megemlíti, hogy III. Ottót 1002-ben II. Henrik, utóbbit pedig 1024-ben II. Konrád követte a császári trónon, s áttérve az Angliában történetekre, előadja, hogy Ethelred király — akiről igen bizonytalan időmeghatározással azt

⁴ Katona: «Ordericum istum male de rebus Hungaricis informatum esse, me non monente, facile quibus intelligit.» (Hist. crit. II. 105.)

⁵ Budapesti Szemle i. h. 295.

⁶ Ordericus: «Rex autem Sctorum... ei demonstravit: ...Fateor quod rex Eduardus, dum mihi Margaritam proneptem suam in conjugium tradidit, Londonensem comitatum mihi donavit.» (Migne: Patrol. Lat. 188. col. 619D.)

⁷ Fest szavai (Budapesti Szemle i. h. 296); — továbbá: «...amazok kiegészítése.» (Emlékkönyv i. h. 540); — végül: «...it is rather a completion of the same.» (Archivum i. h. 131.)

írja, hogy ebben az időben uralkodott — Sven dán király támadása elől Normandiába menekült, majd a dán király halála után ismét visszatért Angliába. Ezután megemlíti Nagy Kanut sikeres támadását Anglia ellen, Ethelred halálát és fiának, Vasbordájú Edmundnak trónraléptét. Megemlékezik arról, hogy az angolok és dánok hosszasan harcoltak egymás ellen, de végül is a két király békét kötött. Ezt követően megemlíti, hogy Nagy Kanut Ethelred király özvegyét, Emmát, feleségül vette s a házasságkötés idejét tévesen Vasbordájú Edmund halála elé helyezve azt állítja, hogy Kanut Emma kezével nyerte el az ország felét, holott ez a Vasbordájú Edmunddal kötött békéből kifolyólag történt. E minden tekintetben éppen nem pontos és megbízható rész után következik az a feljegyzés, amely már közvetlenül Szent Margit családjára vonatkozik.¹ Első mondata szerint Vasbordájú Edmund hét év után Edricus Streona cselszövése következtében elpusztult, Nagy Kanut pedig egész Anglia uralmát elnyerte s felette haláláig uralkodott. Hogy Vasbordájú Edmund király Edricus Streona cselszövése következtében erőszakos halállal pusztult el és Nagy Kanut Edmund halálakor szerezte meg egészen az Anglia feletti uralmat, ezt több, hitelt érdemlő forrás igazolja,² ellenben annak, hogy Vasbordájú Edmund — amint ezt Ordericus állítja — hét évig uralkodott volna, az összes források — egyetlenegynek kivételével — ellent-

mondanak. A *Historia ecclesiastica*-nál korábban keletkezett feljegyzések szerint az uralkodás ideje «körülbelül kilenc hónap»,³ «nem egészen egy»,⁴ illetőleg «egy esztendő»,⁵ a később keletkezettek szerint «egy év»⁶ vagy «másfél év».⁷ Az egyetlen kivétel, amelyet már Lappenberg megemlített, Saxo Grammaticusnak *Gesta Danorum*-ában olvasható, szintén hét esztendőt mondó feljegyzése,⁸ amely azonban, mivel Saxo több mint negyven évvel a *Historia Ecclesiastica* befejezése után fogott munkájának megírásához, nem alkalmas arra, hogy világot derítsen Ordericus e súlyos tévedésének okára.⁹ Hogy a normann Ordericus

³ *Leges Edwardi confessoris*: «Post Aedelredum filius eius Eadmundus IX fere mensibus regnavit, in quibus uiriliter quinquies contra Danorum regem Chnutum dimicauit.» (F. Liebermann: *Die Gesetze der Angelsachsen*, Halle, 1903. I. 662. [34, 2b.])

⁴ Herimannus archidiaconus († 1095 táján): «[Ead-mundo] Ferreo Latere suo successore, sed non amplius anni unius regimine...» (F. Liebermann: *Ungedruckte Anglo-Normannische Geschichtsquellen*. Strassburg, 1879. 234.)

⁵ Henricus Huntendunensis (1123 táján): «Sic periit Edmundus rex fortis, cum uno anno regnasset...» (Petrie: *Mon. hist. Britann.* 760D.)

⁶ Radulfus Niger (1140—1200): «Eadmundus... 1 anno... regnavit...» (*Mon. Germ. Hist., Script.* XXVII. 339); — Johannes Brompton (XV. sz.): «...Edmundus cum uno anno regnasset, circa festum s. Andreae Londonii obiit...» (Twysden i. h. col. 906. lin. 41—42.)

⁷ Albericus monachus Trium Fontium († 1252 után): «Anno 1015 (!). Moritur rex Angliae Ethelredus, successit ei filius eius Edmundus uno anno et dimidio.» (*Mon. Germ. Hist., Script.* XXIII. 780.)

⁸ Saxo: «Septenis post modum interiectis annis, quidam triclinium, in quo Kanutus epulabatur, ingressi, tocius Anglia regem salutare ceperunt.» (Holder: *Saxo-nis Grammatici Gesta Danorum*. Strassburg, 1886. 344.)

⁹ Lappenberg: «In der Angabe, dass König Ead-mund erst sieben Jahre nach Äthelred ermordet sei, ist eine auffallende und im Übrigen nicht weiter bewährte chronologische Übereinstimmung mit Saxo Grammaticus zu bemerken, die auch nicht bei Snorro, noch Heinrich von Huntingdon, welcher mit Saxo in der Nachricht übereinstimmt, wie Canut plötzlich durch die Begrüssung als alleiniger König von ganz England jene Todes-nachricht erfahren, noch bei anderen uns bekannten Schriftstellern sich findet. Dass Saxo so wie den Dudo auch den Orderich gekannt habe, ist nicht unmöglich, doch könnte dieses durch die eine eben angeführte Übereinstimmung nicht erwiesen werden, so wenig wie anzunehmen ist, dass Saxo den Heinrich von Huntingdon vor sich gehabt habe. Allen drei genannten Schrift-

¹ Lásd: Függelék I. 7a.

² Lásd: Függelék I. 2, I. 6, II. 3; — továbbá Henricus Huntendunensis (1123 táján, Manitius i. h. III. 483): «Cum rex hostibus suis terribilis et timendissimus in regno floreret, iuit nocte quadam in domum evacuationis ad requisita naturae, ubi filius Edrici ducis in fovea secretaria delitescens consilio patris, regem inter celanda cultello bis acuto percussit; et inter viscera ferrum figens fugiens reliquit. Edricus igitur ad regem Cnut veniens, salutavit eum dicens: Ave, rex solus.» (Petrie: *Mon. Hist. Britan.* 756DE); — végül Szent Aelred *Genealogia*-jában: «...quidam proditor partis Danicae volens se gratum Cnuto praestare, regi Edmundo molitur insidias. Nec oportuno quo regem occideret locum inveniens, nefandissimum ac turpissimum insidiarum excogitat genus. Sub purgatoria namque domo sese occultans, regem ad requisita naturae nudatum inter celanda percussit relictoque ferro scelestissimus ac turpissimus homicida confugit. Stansque ante regem Cnuthum, Salve, inquit, rex solus.» (Twysden i. h. col. 365. lin. 30—39.)

s a valószínűleg őt követő dán Saxo állítása súlyos tévedés, ez nemcsak az uralkodási időt feljegyző, már említett krónikákból, hanem abból is kiténik, hogy Ethelred királynak 1016. április 23-án és az őt a trónon követő fiának, Vasbordájú Edmundnak ugyanez év november 30-án bekövetkezett halála¹ között csak hét hónap és egy hét telt el, ami az utóbbi király uralkodásának idejét pontosan megadja. Ebből a megállapításból kifolyólag első tekintetre tetszetősen kínálkozik az a magyarázat, hogy Ordericus feljegyzésében csak tollhibát követett el, hónap helyett esztendő

stellern können dieselben angelsächsischen oder normannischen Sagen und Lieder verständlich und bekannt gewesen sein, welche sie mit verschiedenem Masse kritischer Einsicht benutzten.» (Geschichte von England II. 381—382.) — Minthogy Saxo krónikája 1186 táján (Manitius i. h. III. 502), Ordericus 1141 táján (u. o. 523), Henricusé pedig 1123 táján (u. o. 483) keletkezett, nincs időrendi akadály annak, hogy akár az Ordericus által tévesen hét évnek mondott uralkodási idő, akár a Henricusnál feljegyzett üdvözlés (Ave, rex solus), amely különben Szent Aelred apát Genealogiájában is megtalálható (lásd: 12. l. ² jegyzet), ne kerülhetett volna közvetlenül, vagy pedig — amit Lappenberg nem említ — közvetve a régebbi krónikák valamelyikéből Saxo munkájába. Lappenbergnek az a feltevése, hogy mindhárom író ugyanazokból a forrásokból, t. i. előttünk ismeretlen angolszász vagy normann mondákból és énekekből meríthetett, az Ordericusnál először előforduló adatra vonatkozólag nem látszik elfogadhatónak, mivel semmiképpen sem valószínű, hogy a hősi énekek vagy mondák, amelyeknek Vasbordájú Edmund uralkodása éppen a hét hónap alatt megvívott öt véres csata által kínálkozott megkapó tárgyul, a majdnem csak félesztendő uralkodást hét esztendőnek mondták s ezzel a király tüneményes bátorsággal és eréllyel folytatott tragikus küzdelmét halványították volna.

¹ Az 1016. évnél az angolszász krónika: «He [Aethelred] ended his days on St. George's mass-day...» «Then, at St. Andrew's mass, died king Eadmund...» (Petrie: Mon. Hist. Brit. 423, 426); továbbá Florentius Chronicon-jában: «Eo tempore rex Anglorum Aethelredus, XIV. Indictione, nono Cal. Maii, feria II. Lundoniae defunctus est...» «Post haec rex Eadmundus Ferreum latus circa festivitatem S. Andreae apostoli, XV. Indictione decessit Lundoniae...» (U. o. 590, 593), amit Simeon szó szerinti megismétléssel (Twysden i. h. col. 172. lin. 56—58, col. 175. lin. 44—46); végül Willelmus Gesta regum-ában: «Sed praevent conatum ejus mors Ethelredi, nam in initio Quadragesimae, die sancti Gregorii (helyesen: Georgii) animam... efflavuit...» «...Edmundus... in festo Sancti Andreae, ambiguum quo casu extinctus...» (Migne: Patrol. Lat. 179. 1155 C., Függelék I. 6.)

írván, ami — minthogy az uralkodás idejét feljegyző, fentebb már említett minden krónika azt hét hónapnál hosszabbnak mondja — annak feltevését foglalja magában, hogy Ordericus az uralkodás idejét a két király halálának napjából kiszámította. Mivel azonban Ordericusról vagy bármely középkori krónikásról, aki a király trónra léptének és halálának napját pontosan ismerte, semmiképpen sem lehet feltenni, hogy saját munkájába nem ezeket a pontos adatokat, hanem ezek elhallgatásával csak az uralkodásnak belőlük kiszámítható idejét jegyezte volna fel, ezért ez a látszólag tetszetős magyarázat el nem fogadható. Az uralkodási évek Ordericusnál római VII-tel jelzett számának magyarázatát tehát más úton kell keresni. — A fentebb már előadottakból kétségtelen, hogy Ordericus az általa tévesen Marianus Scotusnak nevezett Florentius munkáit ismerte. Florentius Chronicon ex chronicis-ében Vasbordájú Edmund királynak csupán halála napját jegyezte fel,² ellenben e munkája függelékében, az irodalmunkban eddig ismeretlen Regalis prosapia Anglorum-ban a király haláláról bővebben szólván, ezt írja: «Utána (t. i. Ethelred király után) fia Edmund következett, akinek két fia volt, Edmund és Edvárd, egy előkelő nemzetségből származó nőtől, de ő ugyanazon évben Edricus Streona cselszövése által elpusztult. Halála után Kanut, a dánok Sven királyának fia, aki VII hónappal Ethelred király halála előtt Angliát nagy sereggel megtámadta, az uralmat megszerezte...»³ Florentius e helyén tehát megemlíti mindazt, amiről Ordericus szól: Edricus Streona cselszövéseit, Edmund királynak általa okozott halálát, Kanutnak Anglia fölött megszerzett uralmát s mindezek mellett itt olvasható a római VII-es számjegy is. Bár a hetes számjegy Florentius Prosapia-jában nem Vasbordájú Edmund uralkodásának éveit jelzi, azt a feltevést, hogy ez a számjegy innen került Ordericus szövegébe, nemcsak megengedi, hanem — a két krónika most említett tartalmi egyezésén kívül — valószínűvé teszi az a körülmény, hogy Ordericus Florentius munkáit ismerte és hogy ez az egyetlen Vasbordájú Edmund király haláláról szóló feljegyzés, amelyben a hetes számjegy található,

² Lásd az előző jegyzetet.

³ Lásd: Függelék II. 3.

végül pedig, hogy a *Historia ecclesiastica*-ban — ami a már előadottakból is kiténik — Szent Margit családjára vonatkozólag sok a téves feljegyzés, amit különben az elmondandók még bővebben igazolni fognak.

Miután Ordericus nem éppen megbízható módon Vasbordájú Edmund uralkodásáról és haláláról megemlékezett, elbeszélését azzal folytatja, hogy az elhunyt király fiait, Edvárdot és Edmundot, a csinos kis gyermekeket, Nagy Kanut testvéréhez, Sven dán királyhoz Dániába küldte, meghagyván neki, hogy azokat megöltesse. Ez állítások közül csak a királyfiak zsenge korára, a száműzetésre és a megöletésre vonatkozók egyeznek a korábbi forrásokkal, a Dániára s ennek királyára vonatkozó azonban nemcsak velük, hanem a közismert történeti tényekkel is ellentézik. Kanutnak tudvalevőleg nem volt Sven nevű testvére, ezt a nevet atyja és fia viselte,¹ továbbá Kanut a dán királynak meghagyást nem adhatott, mivel a száműzés idején, 1017-ben, ő maga volt a dán király.² Ebből szükségképpen következik az is, hogy Dánia nem lehetett a száműzés helye.

Ezek az állítások, amelyeknek valótlanságához kétség nem fér, sem a száműzés helyeként Magyarországot említő angolszász krónika, sem az Oroszországot említő Hódító Vilmos-féle törvény, amelyet Leges Eduardi confessoris-nak szokás nevezni, sem az ugyanezt az országot megnevező Adamus Bremensis feljegyzéséből³ semmiképpen sem magyarázhatók. Ellenben Florentius egyik helye, amely ezúttal nem a Prosapia-ban, hanem a Chronicon-ban található, alkalmas annak megvilágítására, hogy Sven király és Dánia neve miképpen kerülhettek Ordericus szövegébe. Florentius ugyanis a királyfiak száműzetéséről — anélkül, hogy a királyt névszerint megnevezné — azt írja, hogy azok a svédek királyához «ad regem Suuavorum» küldtek, amit a Florentiust követő Simeon, valamint Willelmus, e két, Ordericus előtt élt krónikás, a király nevének megemlékezése nélkül,

megismétel.⁴ A *Historia ecclesiastica* valótlan állításainak, ha nem tekintendők csupán a képzelet szülötteinek, keletkezése szinte kézenfekvő: Ordericus, Florentius szavait felületesen «ad regem Suenum»-nak olvasván, feljegyezte Sven király nevét, s tudván, hogy az elmúlt XI. században Dánián két Sven nevű király is uralkodott, ezt az országot nevezte meg, mint a száműzetés első helyét.

A dán király, folytatja Ordericus, az ártatlan fiúkat nem ölette meg, hanem őket, akik mintegy unokái voltak, egy adódó alkalommal a húnok, vagyis magyarok királyának kezesekül adta. Ha Ordericus a két királyfit mintegy Nagy Kanut unokáinak mondaná, ezt azzal lehetne magyarázni, hogy a száműzött királyfiak nagyatyjának, Ethelred királynak feleségét, Emmát, aki azonban atyjuknak, Vasbordájú Edmundnak nem édes-, hanem csak mostohaanyja volt, Ethelred halála után Nagy Kanut feleségül vette, ellenben az az állítás, hogy a két királyfi Kanut valóban sohasem élt Sven nevű testvérének, akit a *Historia ecclesiastica* megtesz dán királynak, mintegy unokái voltak, csupán minden alapot nélkülöző kitalálásnak tekinthető, akárcsak az ehhez fűzött további állítás, amely szerint ez a sohasem élt dán király a két királyfit, mikor erre alkalom adódott, a magyarok királyának kezesekül adta.

A *Historia ecclesiastica* elbeszélését — a hiteles forrásokkal egybehangzóan⁵ — azzal folytatja, hogy az egyik királyfi, Edmund, időelőtt elhalt, a másik pedig feleségül vette — nem amint az említett források mondják, Henrik császár germanus-ának leányát vagy a magyar királyné soror-át, hanem — a hún, vagyis magyar, egy későbbi helyen Salamonnak nevezett,⁶ király leányát és a magyarok fölött uralkodott. Az Edvárd magyar királyságát említő feljegyzések tekintetében, amelyekről már bővebben szó volt, Katona ítéletével szembehelyezkedve Fest úgy véli, hogy «valamilyen alapja mégis csak lehetett ennek a mendemondának».⁷ Ezzel a felfogásával

¹ Lappenberg: *Gesch. von England* I. H. melléklet.

² Th. Hodgkin: «Canute... had now, however, by the death of his obscure and contemptible brother Harold (1016), become the wearer of the Danish crown.» (*The History of England from the earliest times to the Norman conquest*. 1906. 404.)

³ Lásd: Függelék I. 1a, I. 2 és II. 1.

⁴ Lásd: Függelék I. 4a, I. 5a és I. 6.

⁵ Lásd: Függelék I. 4a, I. 5a, I. 6, I. 90, II. 3., II. 4, II. 5.

⁶ Lásd: Függelék I. 7a és b.

⁷ Fest szavai (Emlékkönyv i. h. 543); továbbá: «However, there must have been some sort of foundation for the rumour.» (Archivum i. h. 135.)

teljesen egybehangzóan a *Historia ecclesiastica*-nak ez alaptalan feljegyzéseivel a legszorosabban összefüggő — (hiszen Edvárd állítólag házasságkötésével nyerte el a magyar királyságot) —¹ másik állítását, amely szerint Edvárd felesége, akinek nevét ez a krónika nem említi, a magyar király leánya volt, nem tartja tévesnek, hanem róla ezt írja: «Ordericus Vitalis tudatos változtatása azonban az, hogy Agathát nem mint a római-német császár rokonát, hanem mint a magyar király lányát mutatja be.»² — Míg azonban a *Historia ecclesiastica*-nak Edvárd állítólagos magyar királyságáról szóló állításának, amint már előadatott, történeti tényeknek — bizonyos terület adományozása, III. Henrik feltűnő viselkedése és bizonyos céljai, Aba ellenkirályának személye — meg nem okolható, teljesen valószínűtlen vagy kétségtelenül alaptalan feltevésével igyekezett valami alapot nyújtani, addig az Edvárd királyfi felesége származásáról szóló állítás hitelességét egészen más módon, Ordericus jól értesültségének valószínűsítésével véli igazolhatni. Első két cikke szerint «Ordericus... a norman kolostorban természetesen egészen más forrásokból szerkeszti *Historia ecclesiasticá*ját, mint a worcesteri és malmesbury-i szerzetesek. Saint Evroul-apátságban nemcsak kéziratokat, krónikákat láthatott, másolhatott, hanem alkalma volt a világ eseményeiről is sokat hallani. Előregedett lovagok, kik keresztes hadjáratokban, olaszországi expedíciókban, Hódító Vilmos vagy fiainak hadjárataiban vettek részt, zarándokok, kik a Szentföldről érkeztek, szívesen keresték fel a nyugodalmas apátságot, mely Angliával is, Olaszországgal is állandó összeköttetéseket tartott fenn.»³

¹ Lásd: Függelék I. 7b.

² Fest szavai (Emlékkönyv i. h. 541); továbbá: «The alteration made by Ordericus Vitalis, however, is that he does not introduce Agatha as the relative of the German (!) Emperor but as the daughter of the King of Hungary.» (Archivum i. h. 133.)

³ Fest szavai (Budapesti Szemle i. h. 295). — Továbbá: «Ordericus... being an inmate of a Norman monastery, he naturally drew the material for his *Historia Ecclesiastica* from other sources than those employed by the monkish chroniclers of Worcester and Malmesbury. In the monastery of Saint Evroul he not only had manuscripts and chronicles at his disposal to copy and study, but also had every opportunity to hear much of the events of the outside world. Aged knights who had taken part in crusades or Italian expeditions

Az a körülmény, hogy Ordericus krónikáját egészen más forrásokból szerkesztette, mint a szerzetesek Worcesterben és Malmesburyban, és hogy ezek a források — Fest véleménye szerint — kéziratok, krónikák, amelyeket Ordericus a Saint-Evroul-apátságban láthatott, valamint szóbeli értesülések, amelyeket előregedett lovagoktól és szentföldi zarándokoktól hallhatott, aligha elegendő arra, hogy a *Historia ecclesiastica* e Fest szemében felette fontos állításának hitelességet adjon. Ezt, úgy látszik, utóbb maga is felismerte, mivel második és harmadik cikkében, most idézett véleménye egyik pontjával teljes ellentétben, hosszabb fejtegetés után kijelenti: «Végső eredményben tehát Ordericus Vitalis értesülése Agatha származására vonatkozólag is Worcesterből ered. Ezt igen fontos mozzanatnak tartjuk, mert — ismételjük előbbi megállapításunkat — ott tudtak legtöbbet, ott tudtak legmegbízhatóbbat a Magyarországra száműzött (—!?) királyfiakról.»⁴

Fejtegetésének alapja az a körülmény, amelyről előbb már részletesebben szó esett, hogy Ordericus Worcesterben járt és itt Florentius munkáit látta. Ebből kiindulva a következőképpen vonja le következtetését: «Mint emlékezzünk, Florence volt az, aki szerint a Magyarországra menekült angol-szász királyfiakat *Salamon* magyar király fogadta udvarába. De *Salamont* szerepelteti Ordericus Vitalis is, aki ezt a téves nevet kétségtelenül — (nem, amint mindenki várná, Florentiusból, hanem, amint Fest írja) — a worcesteri feljegyzésekből vette.»⁵ Hogy e fel-

or in the campaigns of William the Conqueror and his sons, — pilgrims on their way back from the Holy Land —, gladly visited the peaceful monastery, which maintained permanent connections alike with England and with Italy.» (Danubian Review, Vol. II. No 5. October 1935. 9.)

⁴ Fest szavai (Emlékkönyv i. h. 542); — továbbá: «Thus when all is said and done, the information of Ordericus Vitalis may also have been derived from Worcester. We find this a very important feature since it was there that the most was known and again there that the most reliable information was to be obtained regarding the exiled princes in consequence of Aldred, Bishop of Worcester's memorable ambassadorial journey to Cologne, his travels in Hungary, and his championship of the cause of the young Edgar Atheling.» (Archivum i. h. 134.)

⁵ Fest szavai (Emlékkönyv i. h. 542); — továbbá: «As we remember it was Florence of Worcester who mentioned Solomon as the King of Hungary who wel-

jegyzések alatt mi értendő, azt a cikk egy előző helye mondja meg: «Azt hisszük, hogy Worcesterben volt a legtöbb feljegyzés a száműzött királyfiakról és azoknak magyarországi szerepléséről, és hogy az angol-szász krónika meg Florence of Worcester is Edward feleségéről, Agatháról szűkszavúan¹ csak annyit állapítanak meg ezekből a worcesteri feljegyzésekből, hogy a császár rokona volt. Hogy azonban ennél — (t. i. csak a császárral való rokonságról szóló feljegyzéseknél) — bővebb feljegyzésnek kellett Worcesterben lennie, azt éppen Ordericus Vitalis idézett elbeszéléséből — (amely Edvárd feleségét Salamon hún király leányának mondja, aminek hiteles volta éppen igazolandó) — véljük következtethetni.»² Ezekről, a Fest szerint Worcesterben létezett feljegyzésekről pedig az előbb idézett helyen folytatólagosan ezt írja: «Hisz tőle magától — (t. i. Ordericustól) — tudjuk, hogy egyet-mást felhasználott az ott talált adatokból», amely állításának igazolására nyomban Ordericus e mondatát idézi: «Haec ideo huic chartae gratis indidi, ut istos codices avidi lectores inquirant sibi, quia magnum sapientiae fructum ferunt et vix inveniri possunt.»³

Fest tehát csupán abból a két körülményből, hogy egyrészt Ordericus kétségtelenül látta Worcesterben Florentius munkáit, másrészt pedig,

comed the refugee Anglo-Saxon Princes at his court. But the name Solomon is also used by Ordericus Vitalis, who doubtless took the erroneous appellation from the Worcester records.» (Archivum i. h. 134.)

¹ Ez téves megállapítás. Ordericus a szűkszavú, mivel Agátha nevét nem említi.

² Fest szavai; a zárójelben tett megjegyzések a cikk írójától. (Emlékkönyv i. h. 540—541); — továbbá: «We believe that the largest number of records concerning the exiled princes and their role in Hungary were to be found in Worcester, and that both the Anglo-Saxon Chronicle and Florence of Worcester ascertained from the Worcester records nothing but the brief statement that Edward's wife Agatha was a relative of the German (!) Emperor. However, from the quoted words of Ordericus Vitalis we seem able to conclude that there must have been more records on the subject in Worcester.» (Archivum i. h. 132.)

³ Fest szavai (Emlékkönyv i. h. 542); — továbbá: «He himself informs us of the fact that he made use of data found there. Haec ideo huic chartae gratis indidi ut istos codices avidi lectores inquirant quia magnum sapientiae fructum ferunt et vix inveniri possunt.» (Archivum i. h. 134.)

hogy a Worcesterben keletkezett két angol forrásnak, az angolszász és a Florentius-féle krónikának Edvárd feleségéről szóló feljegyzéseivel nem egyezik a normandiai Ordericusnak évtizedekkel később kelt az a feljegyzése, amelynek hitel s volta éppen igazolandó, azt a semmiféle más adattal nem valószínűsíthető következtetést vonja le, hogy Worcesterben a két ismert krónikán kívül még más bővebb és hiteles feljegyzésnek kellett lennie. Ebből a feltételezett bővebb feljegyzésből merítettek — Fest szerint — az angolszász krónika és Florentius, de egyszersmind Ordericus is, amiből viszont azt következteti, hogy utóbbinak feljegyzése hitelt érdemel, vagyis közvetve önmagából a nem hiteles feljegyzésből igazolja annak hiteles voltát.

Hogy Ordericus nemcsak ismerte, hanem fel is használta Florentius munkáit, erre nemcsak Salamon király nevéből, amit Fest hangsúlyozott, hanem néhány más, Florentius munkáiban található feljegyzésekkel egybehangzó s éppen ezért hitelesnek tekinthető állításából, továbbá abból a körülményből is lehet következtetni, hogy azok a teljesen alaptalan feljegyzések, amelyek Vassbordájú Edmund király uralkodási idejéről, valamint Sven dán királyról és a Dániába való száműzetésről szólanak, éppen Florentius munkáinak igen felületes használatából magyarázhatók. Festnek azt az előbb már idézett állítását azonban, amely szerint Ordericustól «magától tudjuk, hogy egyet-mást felhasználott az ott (t. i. Worcesterben) talált adatokból» (az «adatok» alatt nyilván a feltételezett bővebb feljegyzés értendő), a Historia ecclesiastica-ból bizonyítékul idézett mondat nem igazolja. Ez a mondat, amelyet Fest két helyen is, minden közelebbi megjegyzés nélkül mint Ordericus szavait idézi, a Historia ecclesiastica III. könyvének befejező részében olvasható. Ezen a helyen, amint erről már bővebben szó volt, Ordericus megemlékezik az általa tévesen Marianus Scotusnak nevezett Florentius munkáiról és tartalmukat hosszabb bekezdésben bőven ismerteti.⁴ Ezt a hosszabb ismertetést közvetlenül követő rövid bekezdésnek első sorai a Festnél olvasható latin idézet, amely magyarul így hangzik: «Ezeket (vagyis a Florentius munkáiról előadottakat) azért vettem fel e munkámba, hogy

⁴ Kihagyásokkal idézve a 9. lap ¹ jegyzetében.

a tudnivaló olvasók felkeressék maguknak azokat a kódexeket (vagyis Florentius munkáit), mivel a tudásnak bőséges gyümölcsét tartalmazák és alig hozzáférhetők.» Ez a mondat tehát semmit sem szól arról, hogy Ordericus akár Florentius munkáiból, akár pedig a Worcesterben állítólag «talált adatokból» «egyet-mást felhasznált» volna. Ilyesmit igazoló adatot különben a *Historia ecclesiastica*-ban sehol sem sikerült találni.¹

Mivel Ordericus minden, Szent Margit családjára látszólag új adatot tartalmazó állítása, amint fentebb beigazolódtott, a regényes képzelet szülte, vagy a legkedvezőbb esetben Florentius feljegyzéseinek igen felületes használatából magyarázható súlyos tévedés, Edvárd királyfi felesége

származásáról látszólag szintén új adatot tartalmazó állítását, amelynek hiteles voltát valószínűvé tenni nem lehet, s amely — amint utóbb ki fog tűnni — a hiteles feljegyzések állításaival ellenkezik, Ordericusnak ama, már említett tulajdonságára kell visszavezetni, amely «mindent feláldoz annak, hogy érdekesen meséljen.» Tévesnek kell tartani tehát Fest véleményét, amely szerint az általa feltételezett «worcesteri, előttünk ismeretlen, valószínűleg elveszett feljegyzésekből állapíthatta meg»² Ordericus azt, hogy Agátha a magyar király leánya volt. — Ismerve Ordericus alaptalan állításait és súlyos tévedéseit, Katona ítéletét kell elfogadni, amely így szól: «ennek a régi írónak nem hiszünk.»³

A *L'Estoire des Engles* című verses krónikát normandiai származású szerzője, *Geffrei Gaimar*,⁴ kevéssel 1147 előtt írta ó-francia nyelven. A krónika értéke, amint erre már Lappenberg figyelemztetett, kétes.⁵ E nézet helyességét bővebben igazolják a krónikának Szent Margit családjáról szóló állításai, amelyek közül jellemzésül elég a következőket felemlíteni. A krónikában a két száműzött angol királyfi neve nem Edvárd és Edmund, hanem Edgár és Edelret.⁶ E nevek közül az első valójában a száműzött Edvárd királyfi fiának, a második pedig a királyfi nagatyjának neve. — Egy más helyen a krónika azt mondja, hogy mind a két királyfit — a valóságban az egyik, Edmund, a száműzetésben meghalt —

¹ Mellesleg megjegyezhető, hogy Ordericus Edvárd királyfi felesége származásáról szóló feljegyzésének hitelességet még abban az esetben is aligha lehetne tulajdonítani, ha sikerülne is kétségtelenül igazolni azt, hogy ő Worcesterben a Fest által feltételezett hiteles, ma már elveszett feljegyzéseket valóban látta volna, mivel ebben az esetben Ordericus eljárása teljesen ellenkeznék a középkori krónikáirók szokásával. E szokás igazolására szabadon két példára hivatkozni. Az egyik Jordanus másképp Joscillinus, aki közvetlenül vagy közvetve, de nyilvánvalóan ismerte Florentius és Willelmus Agátha származásáról szóló, egymástól egészen különböző feljegyzését. Az 1207 és 1214 között keletkezett *Vita sancti Waltheni*-jében e két különböző feljegyzés alapján ezt írja: «...sanctae namque Margaretae mater, Agatha nomine, filia fuit germani Henrici, clarissimi imperatoris Romanorum... Soror eiusdem Agathae regina extitit Ungarorum...» (*Acta Sanct. Boll.*, Aug. I. 248E.) A másik példa Johannes de Fordun, aki *Chronica gentis Scotorum*-át 1384 és 1387 között szerkesztette. Krónikája elején Turgotusnak egy, ma már elveszett krónikáját idézve ezt írja: «Rex (t. i. Malcolm) igitur utcumque Margaretam viderat, et eam de regio semine, simul et imperiali genitam esse didicerat...» (*The Historians of Scotland*, Edinburgh, 1871. I. 213—214.) Utóbb Szent Aelred *Genealogia*-ját használja fel, legnagyobbbrészt szóserint másolva, s midőn elérkezik Szent Aelred e kifejezéséhez: «...regina Margareta huius regis mater, quae de semine regio Anglorum et Hungariorum extitit oriunda...» (Függelék I. 9a, 1), e szavakon, nyilván Turgotus feljegyzése alapján, ilyen változtatást tesz: «...regina Margareta, huius regis mater, quae de semine imperatorum et regum Hungarorum et Anglorum extitit oriunda...» (*The Historians stb.* i. h. 247.) Nem lehet tehát feltenni, hogy Ordericus, ha az állítólagos worcesteri bővebb feljegyzésekből megállapíthatta volna, hogy a «filia germani imperatoris» és a «filia regis Hungorum» — amint Fest véli — ugyanazt jelenti, ezt a megállapítást munkájában ki nem fejezte volna.

² Fest szavai (*Emlékkönyv* i. h. 542); — továbbá: «Perhaps Ordericus Vitalis ascertained from records of Worcester unknown to us, and probably lost...» (*Archivum* i. h. 134.)

³ Katona: «...vetusto huic scriptori non credimus;» (*Historia crit.* i. h. 105.)

⁴ Fest: «Bizonyára normandiai származású...» (*Budapesti Szemle* i. h. 297); — továbbá: «Normandiai származású lehetett — ezt krónikájának nyelve árulja el...» (*Emlékkönyv* i. h. 544); — végül: «The language betrays his Norman origin...» (*Archivum* i. h. 136.)

⁵ Lappenberg: «Sie scheint in der Mitte des zwölften Jahrhunderts abgefasst, und folgt der häufig misverstandenen angelsächsischen Chronik, doch ist sie mit manchen, nicht immer historischen Zusätzen geschmückt...» «Die Histoire... des Magister Geoffroy Gaimar ist nach dessen eigener Angabe vor dem Tode des Grafen Robert von Gloucester († 1147), vermutlich wenige Jahre vorher, geschrieben.» (*Geschichte von England*, I, LXVII; II, 399.)

⁶ Lásd: Függelék I. 8a.

azért hívták haza Angliába, mivel atyjuk — a valóságban a királyfiak atyja, Vasbordájú Edmund már száműzésük előtt 1016-ban elhunyt — már(!) nem élt.¹ Továbbá e krónika szerint — a benne tévesen Edgárnak nevezett — Edvárd királyfi beleszeretett a magyar király — Fest véleménye szerint Szent István — leányába, aki szerelmét viszonzotta. A magyar király — amint a krónikás megokolja: «mit mondjak, titkolni tovább nem lehetett»² — leányát feleségül adta Edvárdnak, akit még örökösévé is tett. Ebből, a királyfi felesége származásáról szóló állításból, valamint abból, hogy a száműzetés első helyeként Dánia említették,³ arra kell következtetni, hogy e verses krónika normandiai származású szerzője honfitársának, Ordericusnak kevéssel előbb keletkezett s ezt a két téves adatot első ízben feljegyző munkáját használta.⁴ A verses krónika, amelynek forrásértékéről különben Fest is néhány helyen igen kétkedően nyilatkozik,⁵ mindezek szerint

¹ Gaimar: «Engleis manderent les enfan, kar lur pere n'ert pas vivanz.» (Petrie: Mon. Hist. Britan. 820. 4653—4654.)

² Lásd: Függelék I. 8c.

³ Lásd: u. o. I. 8a.

⁴ Fest, megokolás nélkül, a két krónika közötti összefüggést tagadja: «...látszat szerint függetlenül...» (Budapesti Szemle i. h. 297.) — továbbá: «Két egymástól — úgy látszik — független feljegyzésben...» (Emlékkönyv i. h. 543); — végül: «Thus in two — apparently independent — records...» (Archivum i. h. 135.) Azonban mégis megjegyzi, hogy a két krónikában «...meglepető egyezéseket látunk...» (Budapesti Szemle i. h. 297).

⁵ Fest: «Történeti értéke ennek a műnek, mely észrevehetőleg költői-hatásra törekszik, kétes...» «...sok tekintetben kétes értékű verses krónikájának...» (Budapesti Szemle i. h. 297) «...fantasztikusan kiszínezett történetből...» (U. o. 298); — továbbá: «...ha el tudnók hinni mindazt, amit Gaimar mesél. De művének történeti értéke kétes...» (Emlékkönyv i. h. 544); — végül: «...if we can beilieve all that Gaimar tells us. But the historical value of his work is doubtful...» (Archivum i. h. 136.) — Fest két utóbbi cikkében Edvárd királyfi házasságának Gaimar által előadott körülményeiről, amelyek e feljegyzés hiteles voltának megítélésénél nem közömbösek, nem tesz említést. — Ordericusnak és Gaimarnak a száműzés helyéről és Edvárd felesége származásáról szóló téves állításait a középkori krónikák nem ismétlik. Ez alól csak két kivételt sikerült találni, az egyik a Chronicon Angliae Petriburgense, amely szerint «...duos Edmundi filios, Edmundum scilicet et Edwardum, Danorum regi necandos destinavit...» (Giles: Chron. Angl. Petriburg. 42), a másik

inkább regényes szépirodalmi termék, mint történeti munka.

Gaimar verses krónikájának, valamint Ordericus Historia ecclesiastica-jának Szent Margit családjáról szóló állításai tehát csak abban az esetben tekinthetők hiteltérdemlőknek, ha más, hiteles források adataival egybehangzanak, s közülük csak azok érdemesek említésre, amelyek kiegészítésképpen hozzáilleszkednek a többi, hiteles forrás állításához.

Időrend szerint a legutolsó helyen említendő, bár feljegyzéseinek fontossága miatt az első közé tartozik, a Hexham-ben 1110-ben született Aelred, aki ifjan került Szent Margit fiának, Dávid skót királynak udvarába, ahol huszonegy éves koráig a király fiával együtt nevelkedett. 1131-ben a rievau-i cistercita kolostorba lépett, 1142-ben már revesby-i, majd 1146-ban rievau-i apát lett s ezt a méltóságot 1167-ben bekövetkezett haláláig viselte. Az egyház, alig egy negyedszázaddal halála után, 1191-ben szentjei közé iktatta.⁶

Szent Aelred munkái közül a következőkben találhatók feljegyzések Szent Margit származására vonatkozólag: a *Genealogia regum Anglorum*-ban, amelyet — mint szövegéből kitűnik — kevéssel Dávid skót király halála után és II. Henrik angol király trónralépte előtt, vagyis 1153 május 24-e és 1154 december 19-e között,⁷ régi krónikák felhasználásával szerkesztett; ⁸ továbbá a *De vita et miraculis Edwardi confessoris* című, Osbertus de Clara — ma már elveszett — Szent Edvárd-életrajza felhasználásával 1163-ban befejezett

pedig a Familia regum Scotthorum, amely Ordericust szinte szószersint követve (v. ö. Függelék I. 7b ezt írja: «...Edwardus, qui exul accepit filiam Salomonis regis Hunnorum cum regno.» (Duchesne: Hist. Norm. script 1077.)

⁶ Manitius i. h. III. 144.

⁷ Dávid skót király haláláról: Aelred: «...recenti morte illius contristatus...» (Twysden, i. h. col. 347, lin. 48—49.) — Johannes Hagustaldensis: «Anno MCLIII... Eodem anno David rex Scotiae... IX. Kal. Junii obiit...»; Aelred: «Die autem Dominica quae Christi ascensionem praecedebat, id est nono kal. Junii... ad verae lucis gaudia commigravit...» (Twysden i. h. col. 281, lin. 46—47. és col. 349, lin. 54—55.) — II. Henrik angol király trónraléptéről: Pauli, Geschichte von England. Hamburg, 1853. III. 3.

⁸ Aelred: «Sicut igitur in veracissimis et antiquissimis hystoriis vel cronicis potui reperire...» (Twysden i. h. col. 350, lin. 39—40.)

munkájában,¹ és végül a *Vita sanctae Margaretae reginae Scotiae*-ben, amely azonban csak rövidített alakban maradt reánk.² Megemlítendő még, hogy Szent Aelred írt egy — ma már elveszett — világkrónikát is, amelyet a *Chronicon Angliae Petriburgense* felhasznált,³ amiért is lehetséges — bár nem igazolható — hogy az utóbbi krónikának Szent Margit származásáról szóló feljegyzése az elveszett világkrónikán alapszik.

Szent Aelrednek Dávid skót királlyal való benső viszonyát hangoztatva, Fest ezt a krónikaíró, a szerinte politikailag elfogult régibb írókkal szembeállítva, egy ízben «koronatanú»-nak nevezi⁴ s úgy véli, hogy a *Genealogia*-ban megtalálta azt a feljegyzést, «amely végső, de szilárd alapja» következtetéseinek.⁵ Mivel ezenfelül következtetése egyik láncszemének megerősítésére a *Genealogia* egy másik helyét is felhasználja, indokolt, hogy Szent Aelred már említett munkáinak Szent Margit családjára vonatkozó összes állításai egybevetessenek.

A Twysden által 1652-ben közzétett *Genealogia*-ban Szent Margit anyai származására három helyen találunk adatot. Az elsőt a krónika elején, ahol Szent Aelred Henrik herceghez szólva, «non hystoriando, sed lamentando»⁶ előadja Dávid király halálát, elbeszélvén, hogy a haldoklóhoz vitt keresztet Margit királyné hozta Skóciába, akiről egy közbevetett mondatban megjegyzi, hogy angol és magyar királyi vérből származott.⁷

A második, már a krónika genealogiai részében lévő helyen azt olvassuk, hogy a magyar király «Eduardo filiam germani sui Henrici imperatoris in matrimonium junxit.»⁸ Ezt az értelmet-

len mondatot Cornides úgy magyarázta, hogy benne a «sui» szó felesleges és tévedésből került a szövegbe,⁹ Pray és Katona pedig úgy adott értelmet a mondatnak, hogy a «sui» szót «sancti»-ra változtatta.¹⁰ Fest ellenben a mondatot hibátlan-nak tartva, benne egyik meglepő állításának igazolását látta.

Bár Agátha származásának azt a megjelölését, amely őt Henrik császár germanus-a leányának mondja, nemcsak Szent Aelred *Genealogia*-jának egy másik helyén,¹¹ hanem a *Genealogia*-nál korábban keletkezett és a vele egykorú krónikák őt helyén¹² s a később keletkezett krónikák hat helyén¹³ található ugyanilyen értelmű kifejezések megerősítik — a későbbi krónikák közül négy, nyilván tévesen a germanus szót kihagyja,¹⁴ őt

⁹ Cornides: «Emendavit vero errorem suum Ailredus, (si tamen Ailredi is error est, et non potius Librarii) Agathamque, quam *Filiam Henrici Imperatoris* perperam antea dixerat, rectissime et ex vero *cognatam* duntaxat *Imperatoris Romani* vocavit in *Vita Sancti Edwardi Regis et Confessoris...*» (i. h. 234—235).

¹⁰ Pray a krónika szövegét így módosítja: «...Edwardo filiam Germani S. Henrici...» (*Annales regum Hung.* I. 28 r.); Katona pedig: «...Eduardo filiam germani sui (legendum sancti) Henrici...» (*Hist. crit.* I. 261.)

¹¹ Lásd: Függelék I. 9a 3.

¹² Lásd: Függelék I. 4a és II. 3, I. 5a, II. 4. és II. 5.

¹³ Radulfus de Diceto: «Edwardus vero Agatham filiam germani imperatoris Henrici in matrimonium accepit...» (Twysden i. h. col. 467. lin. 2—4); — *Annales monasterii de Oseneia*: «...Edwardus vero Agatham, filiam germani imperatoris Henrici, uxorem accepit...» (*Rerum Britan. medii aevi scriptores* No 36. *Annales monastici* IV. 4); — Adamus Scotus: «...Edwardo filiam germani Henrici imperatoris in matrimonium junxit...» és «Imperator... Edwardum cum uxore sua Agatha, germani sui filia... in Anglia mittit» (Migne: *Patrol. Lat.* 198; 721C és 722B); — Jordanus vel Joscelinus monachus Furnesiensis: «Sanctae namque Margaretae mater, Agatha nomine, filia fuit germani Henrici, clarissimi imperatoris Romanorum...» (*Acta Sanct. Bolland.* 3. Augusti I. 248E); — Johannes de Fordun Aelred és Willelmus nyomán: «...Edvardo Agatham filiam germani, Willelmus, sororem reginae, imperatoris in matrimonium junxit.» (*The Historians of Scotland*, I. 397.)

¹⁴ Szent Aelred (lásd: Függelék I. 9c); — Johannes historiographus: «Edwardus Agatham, filiam imperatoris duxit...» (Ludewig, *Reliquiae* XII. 141); — Ranulphus Higden: «Edwardus vero duxit Agatham filiam Henrici imperatoris...» (Gale, *Scriptores hist. Britan.* 275); — Henricus Knighton: «Edwardus duxit Agatham filiam Henrici imperatoris...» (Twysden, i. h. col. 2317. lin. 56.)

¹ Manitius i. h. III. 144 és 148.

² Lásd: Függelék I. 9c.

³ Manitius i. h. III. 149. — Az említett krónikában az 1153. évnél e megjegyzés olvasható: «Hic finit Chronica Alredi.» (J. A. Giles: *Chron. Angliae Petriburg.* Londini, 1845. 95.)

⁴ Budapesti Szemle i. h. 300.

⁵ Fest: «A megjegyzés pedig, amely végső, de szilárd alapja következtetéseinknek, a nagyhírű Ethelred vagy Ailred, rievaulx-i apát tollából való.» (Emlékkönyv i. h. 546); — továbbá: «The remark which forms the final basis of our conclusion, is from the pen of the famous Ethelred or Ailred, Abbot of Rievaulx.» (*Archivum* i. h. 139.)

⁶ Twysden i. h. col. 347. lin. 51.

⁷ Lásd: Függelék I. 9a 1.

⁸ Lásd: Függelék I. 9a 2.

pedig csupán a Willelmusnál először olvasható kifejezést¹ használja, amely szerint Agátha a magyar királyné soror-a² — és csak egyetlenegy XIV. századi³ munkában, Johannes Brompton Chronicon-ában található meg az «Edwardo filiam germani sui Henrici imperatoris Romani» téves és értelmetlen kifejezés,⁴ mégis szükségesnek látszott, hogy e mondat szövege a kéziratok kódexek alapján ellenőriztessék.

A Genealogia-nak ma kilenc kéziratok példánya ismeretes, amelyek közül egy magántulajdonban van, a többi a British Museum és két oxfordi könyvtár őrzi. A kódexek egy példánya a XII., négy a XIII., egy a XIII. vagy XIV. és egy-egy a XV., XVI. és a XVII. századból való. A magántulajdonban levő XII. századi kódexről nem sikerült értesülést nyerni, a többi nyolc kódex megfelelő lapjairól beszerzett fényképek alapján azonban megállapítható, hogy a kérdéses mondatban a «sui» szó nem fordul elő.⁵ Kétségtelennek kell tehát tekinteni, hogy Twysden kiadványába, amelyet íróink kivétel nélkül használtak, a «sui» szó csakis tévedésből kerülhetett bele.⁶ Ezzel a Pray- és Katona-féle szöveg helyesbítés, valamint a Fest-féle szövegmagyarázat is alapját veszti.

¹ Lásd: Függelék I. 6.

² Heliandus de Frigido Monte: «Fili Edwini Edwius et Edwardus... regem Hunorum petierunt, ubi... minor Agatham, reginae sororem, uxorem accepit» (Migne, Patr. Lat. 212; 926); — Rogerus de Wendover: «...Edwardus accepit uxorem regine Hungarie sororem nomine Agatham...» (Mon. Germ. Hist., Script. XXVIII. 26); — Albericus monachus Trium Fontium: «...Edwardus Agatham, regine sororem uxorem accepit...» és «...Edwardus privatus duxit Agatham regine Hunorum sororem...» (u. o. XXIII. 781 és 814); — Matheus Parisiensis szövege szerint ismétli Rogerus de Wendover idézett helyét (u. o. XXVIII. 110); — Flores Historiarum: «...Edwardus accepit in uxorem reginae sororem, nomine Agatham...» (edit. Francof. 1601. 206).

³ Lappenberg: Gesch. von England I., LXIX.

⁴ Twysden i. h. col. 907. lin. 56—58. — E krónika megbízhatatlanságát jellemzi, hogy az 1054. évnél ezt írja: «Anno regis Edwardi XIII. idem rex Edwardus Aldredum Wigornensem episcopum ad imperatorem Henricum secundum (!) destinavit...» (U. o. col. 945. lin. 6—8.)

⁵ Lásd a mellékelt hasonmásokat.

⁶ Talán éppen Johannes Brompton Chronicon-ából, amelyet Twysden a Historia Anglicanae scriptores X-ben Szent Aelred Genealogia-jával együtt kiadott.

A Genealogia e második, Twysdennél hibásan közölt helyén tehát Szent Aelred Edvárd feleségét Henrik császár germanus-a leányának, vagyis unokahúgának mondja, amit e munkája harmadik helyén, a császár nevét nem említve, megismétel.⁷ — Bizonyára ugyanez állott másik munkájában, a csak rövidített alakban reánk maradt Szent Margit-életrajzban is, amelynek szövegét az átdolgozó, amint ez a későbbi krónikákban előfordul, a germanus szó kihagyásával elrontotta, ami által Agáthát, a császár unokahúgát, tévesen a császár leányának mondja.⁸ — Végül Szent Aelred harmadik munkájában, Hitvalló Edvárd életrajzában azt írja, hogy Agátha a császár vérrokona volt.⁹

Hasonló módon írja körül a származást a már említett Chronicon Angliae Petriburgense is, amelynek ez a helye Szent Aelred elveszett világ-krónikáján alapulhat, azt mondván, hogy Agátha Henrik császár közeli rokona volt.¹⁰

Szent Aelred tehát négy helyen, különböző kifejezésekkel, de egybehangzóan ír Agáthának a császárral való vérrokonosságáról. Fest azonban csak a Genealogia két helyét említve s az egyik helynek a Twysden-kiadásban hibásan álló «sui» szava által félrevezetve, a császárral való rokon-ságról szóló feljegyzésekben tévedéseket és ellentmondásokat lát és velük szemben «forrásértéket» csak annak tulajdonít, ami szerinte Aelrednél «subjektív ismeret»,¹¹ vagyis ama közbevetett megjegyzésnek, amely szerint Szent Margit angol

⁷ Lásd: Függelék I. 9a. 3.

⁸ Lásd: Függelék I. 9c. — A germanus szót kihagyja három XIV. századi krónikás: Johannes historiographus, Ranulphus Higden és Henricus Knighton (lásd a 19. lap¹⁴ jegyzetében); ebből a körülményből arra lehet következtetni, hogy Szent Margitnak ez az életrajza mostani alakját ugyancsak a XIV. században nyerhette.

⁹ Lásd: Függelék I. 9b.

¹⁰ «...Edwardus Agatham Henrici imperatoris propinquum duxit...» (J. A. Giles i. h. 42.)

¹¹ Fest: «Forrásértéke csak subjektív megjegyzésének van: Margareta, hujus regis mater, quae de semine regio Anglorum et Hungariorum extitit oriunda» (Budapesti Szemle i. h. 301); — továbbá: «Forrásértéke csak annak van, ami nála szubjektív ismeret, az előbb idézett feljegyzése: Margareta, hujus regis mater...» (Emlékkönyv i. h. 550); — végül: «As a source of information that part of his work only has any value which is personal knowledge, as his above quoted record: Margareta, hujus regis mater...» (Archivum i. h. 145.)

uxorem. & Edwardo filiam germanam
henrici imperatoris in matrimonium
iungit. S; paulo post Edmundus

XIII. század. Oxford, Bodleian Libr.,
Digby MS 19.

Edmundo filiam suam dedit uxorem. & Edwardo
filiam germanam henrici imperatoris in matri-
monium iungit. S; paulo post Edmundus

XIII. század. British Museum,
Royal 13 D. V.

filiam suam dedit uxorem. & Edwardo filiam germanam henrici
imperatoris in matrimonium iungit. S; paulo post Edmundus

XIII. század. British Museum, Cotton,
Julius A. XI.

suam dedit uxorem. & Edwardo filiam ger-
manam henrici imperatoris in matrimonium
iungit. S; paulo post Edmundus. de tēpo

XIII. század. British Museum, Cotton,
Vespasian B. XI.

suam dedit uxorem. & Edwardo filiam
germanam henrici imperatoris in
matrimonium iungit. S; paulo post

XIII—XIV. század. British Museum,
Arundel 161.

dedit uxorem. & Edwardo filiam germanam henrici

imperatoris in matrimonium iungit. S; paulo post Edmundus

XV. század. British Museum, Cotton,
Cleopatra B. III.

dedit uxorem. & Edwardo filiam germanam henrici
imperatoris in matrimonium iungit. S; paulo post Edmundus

XVI. század. British Museum, Harley 3846.

filiam suam dedit uxorem. & Edwardo filiam ger-
manam henrici imperatoris in matrimonium
iungit. S; paulo post Edmundus. de tēpo

XVII. század. Oxford, MS. Univ. Coll. XLIV.

Szent Aelred apát Genealogia-jának Agátha származását említő része
a krónika különböző kézírataiban.

és magyar királyi vérből származott. E kijelentéséhez magyarázatul nyomban hozzáfűzi: «A magyar király (tehát Szent István) családjával való rokonságáról Ailrednek bizonyára sokszor volt alkalmá Dávid király udvarában hallani...»¹ Ha Szent Margit anyja, Agátha — amit Fest most idézett mondatában csak burkoltan fejez ki — valóban Szent István leánya lett volna, mivel magyarázható az a feltűnő körülmény, hogy Szent Aelred apát, aki munkáit 70—80 évvel István királyunk szenttéavatása (1083) után, mégpedig Fest nézete szerint Szent Margit fia, Dávid király szóbeli közléseinek felhasználásával írta, Szent István nevét meg sem említi, a magyar származásról csak egy helyen szól és itt is teljesen homályban hagyja a vérrokon viszonyt, ellenben négy helyen, a magyar származásról említést sem téve, csak a császárral való vérrokon-ságról ír, sőt ezt közelebből is megjelöli? Aelrednek a császári rokonságról szóló feljegyzéseit, mivel ezek a korábbi, hiteles forrásokkal egybehangzanak, hiteleseknek kell tartani. A magyar származást említő, odavetett megjegyzésének is van valamelyes alapja, amint ez utóbb ki fog tűnni.

Az irodalmunk előtt eddig ismeretes forrásokat sikerült még a következőkkel kiegészíteni.

Az első egy, az irodalomban *Leges Edwardi confessoris* címen szereplő jogszabálygyűjtemény, amely bevezető sorai szerint *Hódító Vilmosnak* 1070 táján kelt s a Hitvalló Edvárd király idejében dívott jogot megerősítő *törvénykönyve*. Liebermann, aki előbb egy tanulmányában,² utóbb pedig az angolszász törvények nagyszabású kiadványában³ e forrással részletesen foglalkozott, beható vizsgálódásai alapján megállapította, hogy a Leges ma ismeretes legrégebbi szövege, amely élesen elhatárolt három részből áll, 1115 és 1150, pontosabban valószínűleg 1130 és 1135 között

keletkezett.⁴ A Leges szövegének szórendjéből,⁵ a felhasznált forrásokból⁶ és a benne megnyilvánuló felfogásból,⁷ valamint egyes kifejezéseiből — az oroszokat például francia szokás szerint Ruginak nevezi⁸ — Liebermann azt is megállapította, hogy a Leges írója francia műveltségű, s úgy véli, hogy valószínűleg Normandiából vagy Flandriából származott.⁹ E megállapítása, valamint a francia földön, a St. Denis-apátságban 1108 előtt keletkezett¹⁰ krónika ama feljegyzése alapján, amely Henrik francia király feleségének, Annának atyját, Nagy Jaroszláv kievi fejedelmet «rex Russiae nomine Bullesclot»-nak írja,¹¹ Liebermann kétségtelenül igazolta azt a Szent Margit származása tekintetében igen fontos körülményt is, hogy a Leges második részében a «terra Rugorum, quam nos vocamus Russeia» felett uralkodó «Malesclodus»-nak nevezett király¹² azonos a kü-

⁴ U. a.: «Wahrscheinlich ist ECf in Heinrichs I. letzten Jahrfünft, fast sicher vor Heinrich dem II. geschrieben.» (Über die Leges i. h. 16); továbbá: «1115—50, wohl 1130—35.» (Die Gesetze i. h. I. 627); végül: «Die Abfassung fällt also wohl um Heinrichs I. letzte oder Stephans erste Jahre.» (U. o. III. 341.)

⁵ U. a.: «An dem allzu vulgaren Gallo-Latein ECf's änderte er (der Retractor) zunächst die Stellung der Wörter, die ECf nach Französischer Weise logisch geordnet hatte, überaus häufig.» (Über die Leges i. h. 4.)

⁶ U. a.: «Die Bücher und die Tatsachen, die er aus fremden Ländern heranzieht, entstammen Frankreich und dem nw. Lothringen.» (U. o. 19.)

⁷ U. a.: «Über den Character der Söhne Godwins und über Wilhelms I. Thronrecht trägt er die Anschauung der Normannischen Partei vor.» (U. o.)

⁸ U. a.: «Rugi heissen die Russen bei Franzosen z. B. Bouquet XI. 48.» (Die Gesetze i. h. III. 350.)

⁹ U. a.: Über die Leges i. h. 20.

¹⁰ Waitz: «Die... Geschichte der Franken und späteren Französischen Könige, die bis zum J. 1137 geht, ist eine Überarbeitung und Fortsetzung der kürzeren und nur bis zum J. 1108 sich erstreckenden, die ich unter dem Titel «Historia regum Francorum monasterii Sancti Dionysii» herausgegeben habe (SS. IX, S. 395—406)...» «Es fehlt auch an jedem Anhalt, das Werk oder die beiden Recensionen des Werkes in eine andere Zeit zu setzen, als auf die der Schluss hindeutet.» (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte. Hannover, 1882. VII. 385, 390.)

¹¹ Historia regum Francorum monasterii Sancti Dionysii: «...Henricus... monarchia regni sublimatus... Hic ex Anna, filia regis Russiae nomine Bullesclot, genuit Philippum regem et Hugonem Magnum...» (Mon. Germ. Hist., Script. IX. 404.)

¹² Lásd: Függlék II. 1.

¹ Fest szavai, a zárjelben olvashatók is. (Emlékkönyv i. h. 550); — Angolul megjelent cikkének megfelelő helye Szent Istvánt nem említi: «Ailred frequently had the opportunity of hearing of Margaret's descent from the Hungarian royal house, from his royal patron King David...» (Archivum i. h. 145.)

² Liebermann: Über die Leges Edwardi confessoris. Halle a. S. 1896.

³ U. a.: Die Gesetze der Angelsachsen. Halle a. S. 1898—1916. I—III.

lönböző krónikákban a legkülönbözőbb neveken¹ szereplő Nagy Jaroszláv kievi fejedelemmel.²

¹ Jurisloht, Jeresclaus, Georgius sclaus (Liebermann: Die Gesetze i. h. I. 664), Gerzlef (Adam. Brem.: Gesta; Migne: Patr. Lat. 146. c. 567—568).

² Liebermann: «Von besonderem Werte ist ECf's Bericht über die Sprösslinge des vorletzten Angelsachsenkönigs. Bekannt ist zwar, dass Eadmund Eisenseite's Sohn Eadward vor Cnut nach dem Festlande floh, hier später eine Edle (jegyzetben: Agathe, eine Verwandte [Bruderstochter; Flor. Wigorn. Geneal.] Kaisers Heinrich II. [nicht III, wie Florenz sagt]; Ann. Anglosax. 1057, 1067) heirathete... Er wurde beschützt, meldet ECf, von «Malesclod König der Rugi, welches Land wir Russland nennen.» Adam von Bremen bestätigt, dass Russland ein Asyl Eadwards war. Man hat, also schon deshalb unzulässig, gerathen, Rugorum stehe für Rügen und der Wendenfürst Gottschalk stecke hinter jenen krausen Namen (jegyzetben: Stubbs zu Rog. Hoveden II. p. LXXXVI), oder es sei verschrieben für Ungorum, was durch Russia nur falsch glossirt sei, da Eadward wirklich in Ungarn war. Oder man hat seinen anderen Beschützer, einen rex Suavorum, geändert in Sclavorum und mit dem in ECf gebotenen Namen combinirt zu Mecislaus von Polen (jegyzetben: Steenstrup, Normannerne III. 307). Der damalige Russenkönig war aber Gallolateinern des XI. Jahrhunderts wohl bekannt, weil er der Schwiegervater Heinrichs I. von Frankreich war. Jaroslav I. von Kiew heisst Juliusclodius rex Rugorum bei Wilhelm von Jumièges (VII. 28) und — vielleicht nur dorthin — Julius Claudius bei Orderic Vitalis VII. «Dies sieht aus wie eine Verdrehung von Jarisleifr's Griechisch-christlichem Namen Jurij (Georgius) Slavus» (jegyzetben: Vinogradoff. Der Anklang an Nordisches -skold wäre also nur Zufall). Der Mönch von St. Denis liest Bulesclot (jegyzetben: Mon. Germ., SS. IX. 404), was mit Malesclot offenbar identisch ist. Des Florenz Nachricht vom rex Suavorum bleibt wohl vereinbar hiermit. Denn die Tochter Olafs des Schooskönigs von Schweden heirathete 1019 Jaroslav I. und ein Englischer Prinz konnte damals, ohne heidnisches Gebiete zu berühren, nur über Schweden nach Russland kommen. Russisch-Ungarische Beziehungen erhellen ferner aus der Verbindung Andreas des I. von Ungarn mit Jaroslav's Tochter. So fällt es nicht auf, dass ein Englischer Prätentendent Schweden's, Kiëw's und Ungarn's Höfe (jegyzetben: Auch Walter Map, Nug. cur. 204 kennt einen Ungarnkönig als Eadwards Beschützer. Florenz, aus dem Ailred semine regio Hungariorum schöpft, nennt ihn mit — allerdings falschem — Namen, folgt also nicht allein dem Angelsäch. Annalisten) nacheinander aufsuchte... Das Stückchen wertvoller Kunde aber entnahm er wohl nicht jener Zeittafel, sondern derselben mündlichen Ueberlieferung, die er über Eadwards Tochter Christine benutzte.» (Über die Leges i. h. 37—38.) — Koczy Leon, aki Edvárd királyfinak a Kropf és Liebermann által egymástól függetlenül és egyidejűleg fel-

A Leges első és harmadik része csupán jogszabályokat tartalmaz, amiért is e részeknek tárgyalása e helyen teljesen mellőzendő, ellenben a második résszel,³ mivel benne a most említett fontos új adat található, bővebben kell foglalkozni. Ez a második rész Edgár királynak 975-ben történt halálától a Hódító Vilmos trónralépte (1066) utáni évekig az angol királyok uralmának rövid történeti áttekintését adja, amelyet — Liebermann megállapítása szerint — a Leges írója azért toldott be munkájába, hogy Hitvalló Edvárd törvényeinek történetét megvilágítsa.⁴ Ennek a rövid történeti áttekintésnek szövege két, világosan elkülönülő részre oszlik. Az első 975-től 1042-ig, vagyis Harthaknut király haláláig terjed s a királyok uralkodási idejét igen jellemző módon évekkel és hetekkel jelöli meg.⁵ Ehhez a szövegrészhez, amint ezt Liebermann megállapította, a Leges írója egy olyan, ma már elveszett, vázlatos történeti feljegyzést vagy — amint az említett író mondja — időrendi táblát használt, amely különböző híradásokkal van átszöve, de a reánk maradt krónikák egyikéből sem származhatnak.⁶

A történeti áttekintésnek második, befejező része, amely Hitvalló Edvárd trónraléptétől,

ismert, Svédországból Oroszországba, s innen Magyarországra vezető útjáról mit se tud, a svéd és orosz földön való tartózkodás lehetőségét elveti s úgy véli, hogy a «rex Suanorum» kifejezés alatt Chobry Boleszláv lengyel király rejtőzik: «Jeśli zważymy, że w tym czasie bawiła w Danji czy Anglii Świętosława matka, to niepodobna oprzeć się przypuszczeniu, że to za jej sprawą wysłano dzieci do Polski i że pod skażoną przez kronikarza angielskiego nazwą króla «Suanorum» kryje się książę polski Bolesław Chrobry.» (Polska i Skandynawja za Pierwszych Piastów. Poznań, 1934. III.)

³ Liebermann: Die Gesetze i. h. I. 662. [34, 1b]—666 [35, 2].

⁴ U. a.: «Um nämlich die Geschichte der Gesetze des Bekenners zu erläutern, schiebt Verfasser einen dürftigen Geschichtsabriss der letzten Angelsächsischen Könige ein.» (Über die Leges i. h. 10.)

⁵ U. a.: Die Gesetze i. h. I. 662 [34, 1b]—663 [34, 3].

⁶ U. a.: «Er benutzte... einen uns verlorenen Geschichtsabriss (von etwa 1050) über England 975 bis 1042, der die Regierungsdauer der Könige bis auf Wochen bestimmt...» (Über die Leges i. h. 24.); továbbá: «Über die Angelsächsischen Könige nach 975 benutzt ECf eine Zeittafel, die nicht aus Einem der uns erhaltenen Bücher stammen kann» (u. o. 36); végül: «Der Verfasser benutzt... einen uns verlorenen Abriss Englischer Geschichte für 975—1042...» (Die Gesetze i. h. III. 342.)

vagyis 1043-tól Hódító Vilmos uralkodásáig terjed, az előzőtől igen szembetűnő módon abban különbözik, hogy a királyok uralkodási idejét meg sem említi.¹ E befejező részben, amint Liebermann is hangsúlyozza, az angol történetnek egy különösen becses, sehol másutt fel nem jegyzett részlete, t. i. az Oroszországról szóló, most említett híradás is foglaltatik,² amelyet a Leges írója — Liebermann véleménye szerint — valószínűleg nem az említett időrendi táblából, hanem ama szájhagyományból merített, amelynek alapján Edvárd királyfi leányának, Krisztinának birtokairól szóló, ugyane részben olvasható értesítését is feljegyezte.³

Liebermannnak azt a megállapítását, amely szerint a történeti áttekintés első része egy, ma már elveszett időrendi tábla alapján készült, megokoltsága miatt helytállónak kell tekinteni. Ugyanígy kétségtelenül helytálló az a megállapítása is, hogy az Oroszországról szóló híradás teljes hitelű, mégpedig nemcsak azért, mivel a jól értesült és megbízható Adamus Bremensis feljegyzésével egybehangzik, hanem azért is, mivel a Leges francia műveltségű írója a kérdéses időben uralkodó orosz fejedelmet francia írásmóddal — aminek megállapítása éppen Liebermann érdeme — névszerint megjelöli. E fontos híradás eredetére nézve szintén el kell fogadni Liebermannnak azt a nézetét, amely szerint az a nyilvánvalóan csak 1042-ig terjedő időrendi táblából nem származhatik, amit megerősít az a körülmény is, amely azonban Liebermann figyelmét elkerülte, hogy — az alább előadandók szerint — az említett esztendő előtt Edvárd királyfi oroszországi tartózkodásáról Angliában még aligha értesülhettek. Liebermannnak ama véleményére vonatkozólag azonban, amely szerint a Leges írója az Oroszországról szóló

híradást szájhagyomány alapján jegyezte volna fel, a következő körülmények mérlegelendők.

Az említett író megállapítása szerint a Leges szerzője a történeti áttekintést azért toldotta be munkájába, hogy Hitvalló Edvárd törvényeinek történetét megvilágítsa.⁴ Ugyanő állapította meg azt is, hogy az Edvárd királyfi oroszországi tartózkodásáról szóló híradás nincsen összefüggésben Hitvalló Edvárral vagy törvényeivel.⁵ Már egyedül e két megállapításból azt a következtetést kell levonni, hogy a Leges írója, akit kifejezetten normann pártállása miatt a legalábbis egy fél századdal korábban elhunyt angolszász királyfi sorsa nem is érdekelhetett, ezt az Oroszországról szóló híradást, mivel célját nem szolgálta, szájhagyomány alapján aligha jegyezhetette fel, hiszen ezt az eljárását teljesen indokolatlannak és szinte érthetetlennek kellene tekinteni. Ez a híradása tehát nem ezen, hanem más, mégpedig csak olyan úton kerülhetett a történeti áttekintés második részébe, mint annak első részébe az ott olvasható, Hitvalló Edvárral és törvényeivel összefüggésbe szintén nem hozható híradások, amelyek például a vértanú Szent Edvárd gyilkosának felbujtójáról, Vashordájú Edmundnak Nagy Kanut ellen vívott öt csatájáról, vagy Harold király kétes származásáról szólnak. Utóbbiakat, a törvény történetének megvilágítása szempontjából teljesen közömbös híreket a Leges írója bizonyára nem céltudatosan jegyezte fel, hanem nyilvánvalóan csak nem hagyta el az első rész alapjául szolgáló s e híradásokat is magában foglaló időrendi tábla szövegéből. Valószínűnek látszik tehát, hogy az Oroszországról szóló, a most említett hírekkel rokon, vagyis közömbös természetű híradás is egészen hasonló módon, azaz egy, a Leges írója korát több évtizeddel megelőzően keletkezett írásbeli feljegyzésből kerülhetett a Leges szövegébe, nem pedig, amint Liebermann felteszi, szájhagyomány alapján.

Liebermann e feltevésének elbírálásánál tekintetbe veendő az az körülmény is, amelyek az állítólagos szájhagyomány keletkezésének alapját adhattak és, ha az valóban keletkezett, fennmaradását kedvezően vagy hátrányosan befolyásolhatták. Hogy a Nagy Kanut által 1017-ben

¹ Lásd: Függelék II. 1.

² Liebermann: «...er meldet von Eadward, dem Sohne Eadmunds II., eine sonst nirgends berichtete Einzelheit, welche den Bekenner oder seine Gesetze kaum etwas angeht...» (Über die Leges i. h. 10.); továbbá: «Der historische Wert des Schriftchens ist im Verhältnis zum Umfang bedeutend. Wir erhalten nur hier oder doch hier am frühesten überliefert... eine Vertragsklausel zwischen Eadmund II. und Cnut, Nachricht über des ersten Enkel und Urenkel (helyesen: Sohn und Enkel!)...» (Die Gesetze i. h. III. 342). V. ö. a 22. lap ² jegyzetével.

³ Lásd a 22. lap ² jegyzetét.

⁴ Lásd a 22. lap ⁴ jegyzetét.

⁵ Lásd a ² jegyzetét.

gyermekkorában száműzött és pusztulásra szánt angolszász királyfiról Kanut királynak és két fiának uralkodása idején Angliába bármi hír érkezett volna, erre semmiféle adatból vagy körülményből következtetni nem lehet. Ilyen híradást különben is teljesen valószínűtlennek kell tekinteni, mivel az a királyfi életét csak újabb veszélynek tette volna ki. Az első alkalom, amellyel a királyfiról Angliában értesülhettek, Hitvalló Edvárdnak hazatérése (1042) volt. Az ősei trónját elfoglaló utolsó angolszász királyról ugyanis fel lehet tenni, hogy normandiai tartózkodása idején unokaöccse életbenmaradásáról és tartózkodási helyéről tudomást szerezhetett. A legkorábbi időpont, amelyről kétségtelenül igazolható, hogy Angliában Edvárd királyfi életbenmaradásáról tudtak és tartózkodási helyét ismerték, az 1054. év, amelyben az angol király unokaöccsének Magyarországból való hazatérése érdekében követet küldött III. Henrik császárhoz.¹ Hogy a magyarországi tartózkodásról szóló hír csak az említett 1054. esztendőben vagy pedig már korábban érkezett-e Angliába, erre a kérdésre csak következtetések útján lehet feleletet nyerni. Ismeretes, hogy Godwinnak, Hitvalló Edvárd király apósának nagyratörő tervei voltak, amelyek fiának, Haroldnak királyságában utóbb rövid időre meg is valósultak. Abból a körülményből, hogy Godwin, aki e tervei miatt Edvárd királyfi hazatérését bizonyára akadályozta volna, 1053-ban meghalt,² Hitvalló Edvárd pedig már a következő évben küldötte követét a császárhoz, arra lehet következtetni, hogy az angol király unokaöccse magyarországi tartózkodásáról nem 1054-ben, hanem már korábban értesülhetett. Az a körülmény, hogy 1054-ben az angol király követe III. Henrikhez küldetett és Edvárd királyfi utóbb, 1057-ben III. Henrik közvetítésével érkezett vissza Angliába,³ mintegy útbaigazításul szolgál, hol keresendők az adatok, amelyekből következtetni lehet arra, hogy milyen úton és mikor érkezhetett Angliába a királyfi magyarországi tartózkodásánál kétségtelenül korábbi időre teendő oroszországi tartózkodásáról szóló hír. Ismeretes, hogy III. Henrik követei kétszer jelentek

meg az angol király udvarában : először 1043-ban, Hitvalló Edvárd koronázása után, a két uralkodó között kötendő szövetség ügyében,⁴ másodszor pedig 1049-ben, uruk részére az angol király fegyveres segítségét kérve.⁵ Ismeretes az is, hogy az orosz követek szintén kétszer jártak III. Henrik udvarában, először 1040-ben,⁶ másodszor pedig 1043-ban azzal a megbízással, hogy a császár és Nagy Jaroszláv leánya között házasságot létrehozzanak.⁷ E követjárásokból szinte önként adódik az időpont, amelyben az oroszországi tartózkodásról szóló hír Angliába érkezhetett : ez szinte kétségtelenül az 1043. évi császári követség útján történt, hacsak fel nem tesszük, hogy Hitvalló Edvárd már trónralépte előtt, még normandiai tartózkodása idején értesült unokaöccse oroszországi tartózkodásáról. Magyarországnak a császári udvarral való összeköttetései a III. Henrik pártfogoltját, Péter királyt országától megfosztó I. Andrásnak 1046 szeptemberében történt trónraléptekor még nem szakadtak meg azonnal. I. András követei már a következő évben, 1047 nyarán megjelentek III. Henrik előtt Speyerben,⁸ a csá-

⁴ Vita Aeduardi regis, qui apud Westmon. requiescit : «Primus ipse Romanorum imperator Heinrichus, ... exhilaratus quod eum in paterna sede inthronizatum didicerat, ad conjungendas invicem dextras legatos dirigit..., et quae tantos decebat terrarum dominos, pacem et amicitiam sibi suisque praestat et petit.» (Rer. Brit. m. aevi scriptores; Lives of Edward the confessor. Edited by H. R. Luard. London, 1858. 395.)

⁵ Florentius Chronicon-ában : «Misit quoque ad regem Anglorum Eadwardum et rogavit illum ne Balduinum permitteret effugere, si vellet mare fugere. Idcirco cum magna classe rex ad Sandicum portum adiit, et ibi tamdiu mansit, quoad imperator de Balduino omnia quae voluit habuisset.» (Petrie : Mon. Hist. Britan. 603.)

⁶ Annalista Saxo : «1040... Rex in festo sancti Andree in Altstide placitum habuit, ubi et legatos Ruzorum cum muneribus suscepit.» (Mon. Germ. Hist. Script. VI. 684.)

⁷ Annales Altahenses Majores : «1043... Legati quoque Ruzonum magna dona tulerunt, sed majora recipientes abierunt» (u. o. Script. XX. 798.); továbbá Lambertus Hersfeldensis : «1043. Rex incarnationem Domini Goslariae celebravit. ... Ibi inter diversarum provinciarum legatos, legati Ruscorum tristes redierunt, quia de filia regis sui, quam regi Henrico nupturam speraverant, certum repudium reportabant.» (U. o. Script. V. 152.)

⁸ Hóman : «Követei 1047 nyarán tisztelegtek Speyerben Henriknél.» (I. h. I. 257.) Steindorff : «König Andreas hatte mittlerweile eine ausserordentlich friedfertige Ge-

¹ Lásd : Függelék I. 4b és I. 5b.

² Lappenberg i. h. I. 516.

³ Lásd : Függelék I. 9a 3.

szárt uruk békés szándékairól biztosítván. Csak a császár magatartásán múltott, hogy a békés érintkezések e követjárás után hosszú időre megszakadtak. Ezek szerint nincs akadálya annak a feltevésnek sem, hogy a Magyarországról szóló híradás is a császári udvar közvetítésével, a már említett 1049. évi követség útján érkezett Angliába.

Az oroszországi tartózkodásról szóló, Liebermann által feltett szájhagyomány tehát az előadottak szerint csak az 1040-es évek derekán, az 1042-ben vagy 1043-ban érkezett hírek alapján keletkezhett volna, mivel ez évtized végén, de legkésőbb az 1050-es évek elején már a Magyarországot említő híradások érkeztek Angliába, amelyek a korábbi hírekkel ellenkezőknek látszottak. A Magyarországot említő hírek hitelét az 1054-i követküldés megerősíthette, Edvárd királyfinak 1057-ben a távoli Magyarországból történt visszatérése pedig, amelynek benyomását bizonyára a királyfinak ugyanez évben történt váratlan halála is elmélyítette, a majdnem másfél évtizeddel előbb érkezett, Oroszországot említő hírt az emlékezetből teljesen kitörölthette. A híreknek és eseményeknek ez az egymásutánja tehát nem kedvezett annak, hogy Edvárd királyfi oroszországi tartózkodásáról szájhagyomány keletkezhessen és még kevésbé annak, hogy az a Leges írója koráig fennmaradjon. Hogy ilyen szájhagyomány, amelynek keletkezését az 1040-es évek közepére kellene tenni, s amelyből — Liebermann feltevése szerint — a Leges írója legalább 75-90 évvel később tudását merítette volna, Angliában nem élhetett, ezt igazolja az a körülmény, hogy sem a kevéssel 1066 után keletkezett legkorábbi, sem pedig a többi egykorú és közelkorú angol feljegyzés — az ó-francia nyelven verselő Gaimar angol forrásnak aligha tekinthető — az oroszországi tartózkodást nem említi. Mivel tehát a szájhagyomány e kétségtelenül hiteles híradás forrásának nem tekinthető, ezúttal is azt a következtetést kell levonni, hogy ez a híradás egy, a Leges írójának korát sok évtizeddel megelőzően,

nyilván az 1040-es évek elején keletkezett írásbeli feljegyzés alapján került a Leges szövegébe.

A történeti áttekintés második részének utolsó bekezdésével, bár az Szent Margit származására semmiféle adatot sem tartalmaz, e helyen mégis foglalkozni kell, mivel e bekezdés tartalmából az oroszországi tartózkodásról szóló hírt is magában foglaló második rész forrására következtetni lehet. A második résznek ez a feljegyzése Hódító Vilmosnak az angol trónhoz való, eléggé kétes jogát azzal a határozott állítással igazolja, amely szerint Hitvalló Edvárd király Vilmost örökbe fogadta, s ennek az állításának különös súlyt ad még azzal a megjegyzésével, hogy Hódító Vilmos az ő igazának, Isten segítségével, utóbb Harolddal szemben érvényt is szerzett.¹ A trónralépés jogosságát ilyen feltűnő határozottsággal kifejező feljegyzés jól illik Hódító Vilmos korába, aki a trónörökléshez való jogát okleveleiben is hangoztatta,² ellenben bajosan illeszthető be a Leges írójának korába, aki a normann házból való harmadik vagy negyedik király idejében élt. Megjegyzendő, hogy a Leges e híradását Liebermann sem származtatja szájhagyományból, hanem azt véli, lehetséges, hogy e híradásnak forrása Willelmus Malmesbiriensis Gesta-ja vagy egy régebbi forrás, amelyből mindketten merítettek.³ A Gesta

¹ Lásd: Függelék II. 1.

² Liebermann: «Sein Erbrecht betont Wilhelm I. in seinen Urkk.» (Die Gesetze i. h. III. 342.)

³ U. a.: «Dass der Bekenner schliesslich Wilhelm sich zum Erben setzte, sagen viele Gewährsleute der Normannischen Partei. Dass er es gethan in Anbetracht der Uebermacht der Söhne Godwins, eine Nachricht, die Eadmer (— Wilhelm empfing als Jüngling, vor 1040, die Zusage von Eadward—) durchaus widerspricht, ähnelte, selbst im Ausdruck, dem Berichte Malmesbury's, der ebenfalls Wilhelm zum Vetter, statt Vetterssohne, Eadwards macht: möglicher Weise folgen beide Einer Quelle.» (Über die Leges i. h. 39.); továbbá: «Will. Malmesbur. II. 228. Rex Edwardus, quod Godwini uideret inulescere filios, ... Willelmo successionem Angliae dedit; erat ille consanguineus, filius Roberti; vielleicht Quelle für ECf. oder aus derselben Vorlage; doch sagte Eadward Wilhelm die Thronfolge vor 1057 zu; Verf. irrt also in der Begründung.» (Die Gesetze i. h. I. 666.) Liebermannnak nézete, amely szerint Hitvalló Edvárd Hódító Vilmosnak 1040 vagy 1057 előtt tett volna kötelező ígéretet a trónutódlásra, nem fogadható el, mivel minden ilyen ígéretnek 1057 előtti megtörténtét egyenesen cáfolja az, hogy a király unokaöccsét, Edvárd királyfit az 1050-es években hazahozatta.

sinnung an den Tag gelegt. Schon wiederholt waren am deutschen Hofe Gesandte von ihm erschienen...» Ehhez jegyzetben hozzáfűzi: «Den Beginn dieses gesandtschaftlichen Verkehrs setze ich in die erste Hälfte des Jahres 1047, spätestens Anfang Juni (Pfingsten Tag zu Speier)...» (Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III. Leipzig, 1881. II. 12.)

Liebermann által idézett helyének teljes szövegét¹ a történeti rész feljegyzésével² összevetve, meg kell azonban állapítani, hogy mindkét helyen megnyilvánul ugyan a Godwin családjával szemben érzett ellenszenvben a normann szemlélet, de sem a szövegezésben, sem a tartalomban — a Leges örökbefogadást, a Gesta trónutódlást említ — nincsen olyan hasonlóság, amely alapot adna arra a feltevésre, hogy a Leges írója a vele egykorú Gesta-ból vagy utóbbinak állítólagos, de ki nem mutatható forrásából meríthetett, vagyis hogy a Leges és a Gesta lényegesen eltérő feljegyzéseinek egy közös, írott forrása lehetett volna. Liebermannnak feltevése tehát az utolsó bekezdés tekintetében elfogadhatónak nem tekinthető, s minthogy e feljegyzésnél szájhagyó-

¹ Willelmus Malmesbiriensis (Gesta regum Anglorum II. 228): «Rex Edwardus pronus in senium, quod ipse non susceperat liberos, et Godwini videret invalescere filios, misit ad regem Hunorum ut filium fratris Edmundi, Edwardum, cum omni familia sua mitteret: futurum, ut aut ille aut filii sui succedant regno haereditario Angliae; orbitatem suam cognatorum suffragio sustentari debere. Ita venit Edwardus, sed continuo apud sanctum Paulum Londoniae fato functus est tribus liberis superstitibus; vir neque promptus manu, neque probus ingenio: Edgardo, qui post occisionem Haroldi in regem electus, et vario lusu fortunae rotatus, pene decrepitem diem ignobilis ruri agit; Christina, quae sanctimoniali habitu apud Rumesiam consenuit; Margareta, quam Malcolmus rex Scottorum legitimo matrimonio duxit. Haec, numerosa prole foecunda, habuit filios Edgarum et Alexandrum, qui post patrem regnaverunt in Scotia successionem continua; nam senior, Edwardus, in bello cum patre occubuit; junior, David, mansuetudine et sapientia celebris, rex Scotiae modo habetur: filias, Matildem, quam nostro saeculo rex Henricus, Mariam, quam Eustachius junior comes Bononiae, uxores duxerunt. Rex itaque, defuncto cognato, quia spes prioris erat soluta suffragii, Willelmo comiti Normanniae successionem Angliae dedit. Erat ille hoc munere dignus, praestans animi juvenis, et qui in supremum fastigium alacri labore excreverat; praeterea proxime consanguineus, filius Roberti filii Ricardi secundi, quem fratrem fuisse Emmae matris Edwardi non semel est quod diximus.» (Migne: Patrol. Lat. 179. col. 1207.) Willelmus helyesen mondja Hódító Vilmost Hitvalló Edvárd unokatestvére fiának. Liebermann tehát téved, midőn azt írja (lásd az előző jegyzetet), hogy Willelmus Hódító Vilmost Hitvalló Edvárd unokatestvérévé teszi, s téved abban is, hogy Willelmus Gesta-jának és a Leges-nek szövege a rokonsági fokozat hibás meghatározásában egyezik; a hiba csak az utóbbiban található.

² Lásd: Függelék II. 1. utolsó bekezdés.

mányra gondolni sem lehet, ismét arra a következtetésre kell jutni, hogy az örökbefogadásról szóló híradás ugyancsak egy a Leges írója korát évtizedekkel megelőzően, kétségtelenül 1066-után, s valószínűleg Hódító Vilmos uralkodása elején keletkezett írásbeli feljegyzés alapján vétetett fel a Leges szövegébe.

A történeti áttekintésnek Hitvalló Edvárd trónraléptétől Hódító Vilmos uralmának kezdetéig terjedő második részében — egyetlenegynek kivételével — minden híradás tartalma és szemlélete arra utal, hogy feljegyzése nem a Leges írója idejében, vagyis 1115, illetőleg 1130 után, hanem több évtizeddel korábban, az 1043. év és az 1066-ot követő évek között lefolyt időben történt. Az említett egyetlen kivétel az a híradás, amely szerint Hitvalló Edvárd király Edvárd királyfi leányának, Krisztinának adományozta azokat a birtokokat, amelyek később Radulfus de Limézy kezére kerültek.³ A birtokokat — amint Liebermann megállapította — nem Hitvalló Edvárd, hanem Hódító Vilmos adományozta Krisztinának, s azokat Radulfus de Limézy csak 1086 és 1093 között nyerte el.⁴ Ez a feljegyzés, amely a XI. század második felében történekekről téves hírt ad, nem lehet az eseményekkel egykorú, hanem nyilvánvalóan csak a következő században keletkezhetett. Minthogy semmiféle ok sincs annak feltevésére, hogy a Krisztina birtokairól szóló mondat utólag toldatott volna be a Leges szövegébe, ezt a feljegyzést a Leges írójának kell tulajdonítani.⁵ Az a körülmény, hogy a Leges írója által betoldott ez a feljegyzés a második rész szövegét mondattanilag megszakítja, végleg igazolni látszik azt a más okok alapján már előbb háromszor levont következtetést, hogy a történeti áttekintés

³ Lásd: Függelék II. 1. harmadik bekezdés.

⁴ Liebermann: «Christine erhielt alle oder die meisten Güter (nicht 1058—65, wie Verf. meint) von Wilhelm I. und starb 1095—1100. Ihre Güter erhielt Limézy 1086—93.» (Die Gesetze i. h. I. 665.)

⁵ Liebermann: «...der folgende Paragraph, der... sich schon aus stilistischen Gründen, weil er nämlich den Satzbau stört, als eine Einschubung kundgibt.» Ehhez jegyzetben hozzáfűzi: «Es ist nicht absolut unmöglich, dass eine fremde Hand sie vollzog. Allein ich finde kein positives Argument für solche Annahme. Alle Hss. haben 35, 1a (t. i. a kérdéses mondat), ausser der schon in 34 abbrechenden Classe.» (Über die Leges i. h. 10.)

e második részének — miként az első az időrendi táblán — egykorú, az 1043. év és az 1066 utáni évek között keletkezett, ma már szintén elveszett feljegyzéseken kell alapulnia, amelyek valószínűleg az évek során, talán éppen az időrendi táblára kiegészítésül írtak.

A Leges Oroszországról szóló, Szent Margit származására nézve fontos híradása irodalmunk előtt eddig csak közvetve volt ismeretes. A Leges szövegét és benne ezt a híradást ugyanis csaknem szószerint átvette a XIII. század elején elhunyt *Rogerus de Hoveden Chronica*-jába, ahonnan Fest két ízben idézte. Fest azonban ezt a kétségtelenül hiteles adatot hiányos indokolással elvetvén, kijelentette, hogy «e hibákkal telt késői kompilációt nem lehet forrásnak venni.»²

¹ Manitius: «Da seine Chronik 1201 endet, wird er wohl nicht lange nach diesem Jahre gestorben sein. Sein Werk hat er aber wahrscheinlich erst nach dem Tode Heinrichs II. (1189) begonnen.» (I. h. III. 411.)

² Fest: «...az aránylag későn élt Roger de Hoveden... az ismert történetet a következőképpen meséli el: «Iste praefatus Eadmundus habuit quendam filium Eadwardum nomine, qui mox, patre mortuo, timore regis Cnuti aufugit ad regnum *Dogorum* (!) quod nos melius vocamus Russiam. Quem rex terrae *Malescaldus* nomine (!), ut cognovit quis esset, honeste retinuit. Qui de nobili progenie ibidem duxit uxorem, de qua natus est Eadgarus Adelung et Margareta, quae fuit postea regina Scotiae et Christiana soror eius...» (Mon. Germ. XXVII. 147. l.) Azt hisszük, e hibákkal telt késői kompilációt nem lehet forrásnak venni. A Hoveden-krónika egyéb másolatai «rex *Dogorum*» helyett «rex *Rugorum*» vagy «rex *Hunnorum*» kifejezést használnak... (Freemann II. Appendix 668—73) Hoveden csak egy királyról tud, aki «timore regis Cnuti aufugit...», az 1 vagy 2 éves kis királyfi nem menekülhetett maga stb. stb. A worcesteri feljegyzésekkel szemben elesik az a feltevés, hogy a királyfiak Oroszországban nevelkedtek volna...» (Emlékkönyv i. h. 549); továbbá ugyancsak a Hoveden krónika idézése után: «We believe this later compilation, so full of errors, to be unsuitable as a source of information. The remaining copies of the Hoveden chronicle use the expressions «rex *Rugorum*» or «rex *Hunorum*» in place of «rex *Dogorum*»... (Freemann II. Appendix 668—73). Hoveden has knowledge of one prince only, who «timore regis Cnuti aufugit...», the boy at the age of one or two years could not have fled alone etc. etc. Opposite the Worcester records, the supposition that the princes were brought up in Russia falls to pieces...» (Archivum i. h. 144.) Festnek bírálata, amely a Hoveden-krónika hitelessége ellen tett azt a kifogását, hogy «csak egy királyról tud, az angolszász krónikának ugyancsak egy királyfit említő verses be-

A második, irodalmunk által eddig nem használt forrás az 1109 táján Skócia püspökévé szentelt és 1115-ben elhunyt, előbb már említett ³ *Turgotus*nak — ma már elveszett — krónikája, amelynek egyes részeit, közöttük a Szent Margit származására vonatkozót is, számunkra egyedül a Johannes de Fordun által az 1380-as években szerkesztett ⁴ skót krónika őrizte meg. Johannes idézésének megbízhatóságát nemcsak az a körülmény igazolja, hogy a származásról szóló mondatot majdnem szószerint egyezően két különböző helyen jegyezte ki az elveszett *Turgotus*-krónikából,⁵ hanem az is, hogy amikor Szent Aelfred *Genealogia*-jában, amelyet saját munkájába, a *Chronica gentis Scotorum*-ba az V. könyv XXXV. fejezetétől kezdődően nagyrészt szószerint bemásolt, elérkezik ahhoz a helyhez, amely Szent Margitot angol és magyar királyi vérből származónak mondja,⁶ ezt a mondatot nyilvánvalóan *Turgotus* feljegyzése alapján tudatosan megmásítva azt írja, hogy Szent Margit a császár-

jegyzése (lásd: Függelék I. 1a) ellen nem emeli, tehát egyenlő mértékkel nem mér, kizárólag csak a Hoveden-krónika szövegrészével foglalkozik, ellenben a Leges Eduardi confessoris-ról szót sem ejt, holott a Mon. Germ. Hist., Script. XXVII. kötetében a 146. lapon a fejezet-címeként álló «Incipit liber de legibus Angliae» mondat, a lap szélén álló «LL Edw. Cf» szövegű figyelmeztetés és a lap alján az 5. szám alatt olvasható «Sequuntur Leges quae vocantur Eduardi Confessoris (ed. Schmid: Gesetze der Angelsachsen p. 491);...» szövegű jegyzet, valamint a szemben levő 147. lapon, a Fest által ebből a forráskiadványból idézett szövegrész mellett a lap-szélén álló «Cf LL Edw.» szövegű utalás nem hagy kétséget az iránt, hogy a Hoveden-krónika e része a Leges szövegéből van átvéve. Minthogy Liebermann a «Die Gesetze der Angelsachsen» című kiadványában részletes indokolással megállapította, hogy a Leges legrégebbi szövege kétségtelenül a XII. század első feléből való, amiből következőleg ez a fontos forrás azok közé tartozik, amelyek Fest véleménye szerint is tekintetbe veendő, indokolás hiányában nem érthető, hogy ezt a forrást Fest miért mellőzte minden cikkében, annál is inkább, mivel Liebermann e munkájával Fest maga is foglalkozott egy ismertetésben. (Egyetemes Philologiai Közlöny. 42. évf. 174.)

³ Lásd az 5. lapon mondottakat.

⁴ William F. Skene: «The original work of Fordun must, therefore, have been written after 1384 and before 1387.» (The Historians of Scotland. Edinburgh 1871. I. XIV.)

⁵ Lásd: Függelék II. 2.

⁶ Lásd: Függelék I. 9a. 1.

rok s a magyar és angol királyok véréből származott.¹

A harmadik *Florentius Wigorniensis* Chronicon-ának függeléke, a *Regalis prosapia Anglorum*, amelynek egyik helye a származás kérdését végleg eldönti.² Florentius e feljegyzésének, az e krónikás értesüléseiről már előbb előadottakból³ kifolyólag, szintén fokozott jelentőséget kell tulajdonítani.

A negyedik a worcesteri egyházmegyében Florentius munkáinak felhasználásával 1120 és 1140 között szerkesztett⁴ *Annales de ecclesiis et regnis Anglorum*,⁵ amelynek annyiban van jelentősége, hogy Florentius Prosapia-ja szövegének hitelességét megerősíti, és végül az ötödik a *Chronicon Mailrosensis monasterii*,⁶ amely kevésbé 1136 után Skóciában keletkezett.⁷

A forrásoknak öt, irodalmunk előtt máig teljesen ismeretlen forrással való gyarapodása, valamint a Cornides óta használt Szent Aelred-féle Genealogiában olvasható egyik fontos mondat helyes szövegének megállapítása a kérdés megoldásához az eddigieknél sokkal biztosabb alapot nyújt.

Szent Margit anyai származásának a források alapján való meghatározásához mindenekelőtt szükséges részletesebben foglalkozni atyjának, Edvárd királyfinak élete sorsával Magyarországra való jövetele előtt.

Edvárdnak és testvérének Edmundnak atyja az angolszász Vasbordájú Edmund király volt, aki trónralépésekor 1016-ban a dán Nagy Kanuttal szemben országa felét elvesztette és még ugyanez

évben, november 30-án meghalt,⁸ valószínűleg Kanut tudtával meggyilkoltatott.⁹ Halálával Kanut az egész ország ura lett és trónja biztosítása érdekében teljes erővel az angolszász királyi család ellen fordult. Vasbordájú Edmund két kis árva fiát, akiket nem akart Angliában elpusztíttatni, 1017-ben — amint ezt a források alapján irodalmunk általánosan elismeri — Svédországba küldötte.¹⁰ A fiuk, mivel atyjuk házassági élete 15 hónapnál alig lehetett hosszabb,¹¹ nyilván ikrek voltak és száműzetésük idejében körülbelül egy évesek lehettek.

A két királyfinak Svédországba való küldését megmagyarázza az, hogy a svéd király, Olaf, melléknevén Skötkonung, Kanut anyai féltestvére volt.¹² Olaf a gyermekeket — Kanut kívánsága ellenére — életbenhagyta.

A Svédországot, mint a száműzetés első helyét említő források szerint a két gyermek királyfi innen közvetlenül a magyar királyhoz került volna.¹³ Azonban egy, e forrásoknál régibb forrás,

⁸ Vasbordájú Edmund halálára vonatkozólag lásd a 13. lap 1 jegyzetét.

⁹ Hogy Nagy Kanut tudott a gyilkosságról, arra egyik, Willelmus Malmesbiriensis Gesta-jában olvasható oklevélből lehet következtetni. Az oklevél így szól: «...ego Cnut rex Anglorum... ob amorem coelestis regni, et indulgentiam criminum meorum, et relaxationem peccaminum fratris mei regis Edmundi concedo ecclesiae... Glastoniae...» (Migne: Patrol. Lat. 179. 1165AB)

¹⁰ Lásd: Függelék I. 4a, I. 5a, I. 6, I. 9a; 2. és c, II. 5.

¹¹ Florentius a Chronicon-ban: «MXV. Hoc anno, cum apud Oxenefordam magnum haberetur placitum, perfidus dux Edricus Streona digniores et potentiores ministros ex Seovenburgensibus, Sigeferthum et Morcarum filios Earngrimi, in cameram suam dolose suscepit, et occulte eos ibi necari iussit: quorum facultates rex Aetelredus accepit, et derelictam Sigeferthi Aldgitham ad Maidulfi urbem deduci praecepit. Quae cum ibi custodiretur, venit illuc Eadmundus clito, et contra voluntatem sui patris, illam sibi uxorem accepit; et inter Assumptionem et Nativitatem S. Mariae profectus ad Fifburhgingos, terram Sigeferthi et Morcari invasit ac populum illarum sibi subjugavit.» (Petrie: Mon. Hist. Brit. 589/590.) Mivel Vasbordájú Edmundnak Sigeferth özvegyével való házasságkötése aligha tehető sokkal a birtokfoglalás ideje (1015. aug. 15—szept. 8) elé, s Vasbordájú Edmund 1016. nov. 30-án már meghalt, házassági élete hozzávetőleg 15 hónapra tehető.

¹² Annales Lundenses: «...Suein... accepit uxorem Herici (Erik Segersäll) relictam, matrem Olaph, quae peperit ei Chnut.» (Mon. Germ. Hist., Script. XXIX. 201.) V. ö. a 29. lap 4 jegyzetével.

¹³ Lásd a 10 jegyzetét.

¹ Johannes de Fordun: «Hanc religiosa regina Margareta, hujus regis mater, quae de semine imperatorum et regum Hungarorum et Anglorum extitit oriunda...» (The Historians of Scotland. I. 247.)

² Lásd: Függelék II. 3.

³ Florentiusra vonatkozólag lásd az 5. és 6. lapon mondottakat.

⁴ Liebermann: «In der Diocese Worcester und vielleicht im Kathedraalkloster, dessen Bibliothek wenigstens benutzt ist, wurden im dritten oder vierten Jahrzehnt des XII. Jh. Geschichte und Tabellen des Florenz... excerpirt...» (Ungedruckte Anglo-Normannische Geschichtsquellen. Strassburg, 1879. 15.)

⁵ Lásd: Függelék II. 4.

⁶ Lásd: u. o. II. 5.

⁷ R(einhold) P(auli) előszava szerint (Mon. Germ. Hist., Script. XXVII. 432.)

amelyet irodalmunk eddig nem ismert, azok sorára még egy más, igen fontos adatot tartalmaz. Nevezetesen Hódító Vilmos törvénye, amelynek szövege Svédországot nem említi ugyan, de az ott való tartózkodást nem zárja ki, azt mondja hogy Vasbordájú Edmund fia Edvárd — a magtalanul elhunyt Edmundot nem említi — «Kanut királytól való félelmében erről a földről (t. i. Angliából) egészen az oroszok földéig, amelyet mi Russeia-nak nevezünk, futott», sőt Oroszország akkori fejedelmét névszerint megnevezve Malesclotus-nak mondja,¹ aki — a fentebb már előadottak szerint — a kievi fejedelemmel, Nagy Jaroszlávval azonos. Az orosz földön való tartózkodásról szól Adamus Bremensis Gesta-ja is, amely szerint Vasbordájú Edmund «fia Ruzzia-ba száműzettek.»² Ugyancsak Oroszországra utal Gaimar-nak egyébként megbízhatatlan verses krónikája, azt mondván, hogy a két királyfi «öt napon át utazván Oroszországon», érkezett meg a magyar földre.³

Elfogadva irodalmunknak azt a nézetét, hogy a két gyermek királyfi Svédországban tartózkodott mindaddig, amíg ott életüket Kanut részéről veszedelem nem fenyegette, Svédország, Norvégia és Oroszország történetének és az ezekben az országokban uralkodó királyok rokoni kapcsolatainak adatai⁴ alapján az irodalmunkban majdnem általánosan vallott felfogástól lényegesen eltérő következtetéseket kell levonni. A két királyfi

nemcsak Olaf Skötkonung királynak, irodalmunkban tévesen rendszerint 1018-ra tett, valóban azonban 1024-ben bekövetkezett haláláig,⁵ hanem nyilvánvalóan fiának, Anund Jakabnak uralkodása alatt is Svédországban élt. Anund Jakab ugyanis sógorával, Szent Olaf norvég királlyal szövetségben Kanut támadását 1025-ben sikeresen visszaverte.⁶ Svédországot tehát a két királyfi minden valószínűség szerint csak akkor hagyta el, amikor Kanut Norvégiát újból megtámadta s Szent Olaf, országát veszítve, fiával Magnuszal együtt sógorához, Anund Jakab svéd királyhoz s innen tovább másik sógorához, Nagy Jaroszláv kievi fejedelemhez futott 1028-ban.⁷

Arra az adatra támaszkodva ugyanis, hogy Hódító Vilmos törvénye szerint Edvárd királyfi Oroszországban éppen Nagy Jaroszlávnál talált menedéket, kézenfekvő az a feltevés, hogy a Kanut által száműzött két angol királyfi az ugyancsak Kanut elől futó Szent Olafhoz, amikor ő fiával svéd földre ért, csatlakozott s velük együtt menekült orosz földre, Nagy Jaroszlávhoz. Ezek szerint a két királyfi 1017-től 1028-ig tartózkodott száműzetése első helyén, Svédországban, ami majdnem pontosan egyezik Gaimar már említett, egyébként megbízhatatlan verses krónikájának állításával, amely szerint a két királyfi száműzetésének — ebben a krónikában tévesen Dániának mondott — első helyén körülbelül 12 esztendeig élt.⁸

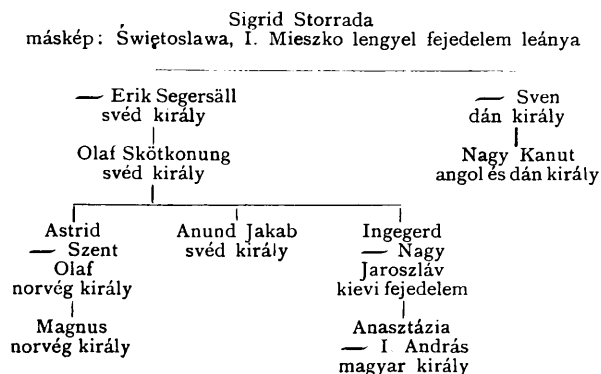
Nagy Jaroszláv személye a két angol királyfinak nemcsak Oroszországba való jövetelére ad

¹ Lásd. Függelék II. 1.

² Lásd : Függelék I. 2.

³ Lásd : Függelék I. 8b.

⁴ O. Balzer (Genealogia Piastów, Kraków, 1895. 3. 44/52), St. Zakrzewski (Bolesław Chrobry Wielki, Lwów, 1925. 72/73, 161/162) és E. G. Geijer (Geschichte Schwedens, Hamburg, 1832. I. 126/127) adatai alapján:



⁵ Geijer : «Zwei Jahre später starb König Olof der Schooskönig, — wie es die Königssagen melden — als Olof Haraldsson sieben Jahre König in Norwegen gewesen. Dadurch wird 1024 als das Sterbejahr Olofs des Schooskönigs bestimmt.» (Geschichte Schwedens. Hamburg, 1832. I. 126.)

⁶ Lappenberg : «Im Jahre 1025 schiffte er (Cnut) zur Ostsee, wo Olav, König von Norwegen und Anund Jacob, König von Schweden gegen ihn gerüstet waren und er... eine ihm... unglückliche Schlacht focht...» (I. h. I. 474.)

⁷ Lappenberg : «Im Jahre 1028 bemannte Cnut 50 Schiffe... und... fuhr... gen Norwegen, wo es ihm leicht gelang Olav... bald zu vertreiben» (i. h. I. 478.) ; Liebermann : «Vor Cnut floh über Schweden nach Russland auch Olaf der Heilige; Metcalfe Passio Olavi 16.» (Die Gesetze i. h. I. 664.) Lásd a ⁴ jegyzetben közölt leszármazási táblát.

⁸ Lásd : Függelék I. 8a.

kétségtelennek látszó magyarázatot, hanem azoknak további sorsára nézve is. Tudjuk, hogy 1039 körül a két menekült magyar herceg, András és Levente, szintén orosz földön tartózkodott s közülük András éppen Nagy Jaroszláv fejedelem Anasztázia nevű leányát nyerte feleségül. A kievi és a magyar uralkodóház e kapcsolata alapján minden más magyarázatnál helytállóbb az a feltevés, hogy a két — ekkor hozzávetőleg 30 éves — angol királyfi András révén került Magyarországra, valószínűleg 1046 körül, amikor András Oroszországból visszatérve a magyar trónt elfoglalta.¹

¹ A magyar írók közül elsőnek Kropf hangoztatta (Turul, 1896. évf. 49—53), hogy Edvárd királyfi Svédországból nem Magyarországra, hanem Oroszországba jött, itt hosszabb ideig tartózkodott és hogy házasságkötése is Oroszországban történhetett; a Svédországból való távozásának indokával és időpontjával azonban nem foglalkozott. Agátháról minden alap nélkül feltette, hogy I. András király feleségének, Nagy Jaroszláv leányának, Anasztáziának rokona volt, s ezzel magyarázta Willelmus «Agatha reginae soror» kifejezését (lásd: Függelék I. 6), a Henrik császárral való rokonságról szóló feljegyzéseknek pedig, amelyek Agátha állítólagos orosz származását cáfolják, Kropf igen merész feltevése szerint «csupán annyi volna az alapja, hogy Ágota nővérének fia, Salamon magyar herceg nőül vette III. Henrik császár leányát, Juditot.» (Turul i. h. 51.) Karácsonyi, aki Kropf véleményét az oroszországi tartózkodásról elfogadta, Edvárd királyfi Oroszországba való jöveteléről ezt írta: «Az, hogy e kised angol királyfiakat először a svéd királyhoz, azután pedig annak leányához viszik őrzés és nevelés végett, arra a feltevésre utal bennünket, hogy az angol királyfiak anyja, *Eadgilt*, a svéd királynak leánya, Ingegard orosz nagyfejedelemné testvére volt. E kised királyfiakat tehát nagyatyjukhoz, Skötkonung Olafhoz s ennek halála után pedig 1022-ben nagynénjükhöz vitték.» (Turul, 1928. évf. 40.) Ezzel szemben megjegyzendő, hogy a királyfiakat nem vitték «őrzés és nevelés végett», hanem azokat Nagy Kanut pusztulásra szánva száműzte Svédországba, továbbá, hogy Olaf Skötkonung svéd király nem 1022-ben, hanem 1024-ben halt meg, s végül, hogy a királyfiak anyjáról semmiképpen sem tehető fel, hogy ő Olaf Skötkonung leánya s így Nagy Jaroszláv feleségének, Ingegerdnek, testvére lett volna, mivel Florentius azt írja róla, hogy az 1015-ben meggyilkolt Sigeforth angol főúrnak özvegye (lásd a 28. lap ¹¹ jegyzetét) volt, aki előkelő családból származott (lásd: Függelék II. 3). Hasonlóképpen alaptalan Karácsonyinak Agátha származásáról vallott nézete is. (V. ö. a 2. lapon mondottakkal.) A két cikknek vitathatatlan érdeme az, hogy rámutatott a svéd, a kievi és a magyar uralkodóház rokoni kapcsolataira, a hosszabb oroszországi tartózkodásra és Edvárd királyfi Magyarországra való érkezésének időpontjára.

Miután a két királyfi Magyarországra való érkezésének időpontja, amelyet irodalmunk — amint említettett — a legtöbb esetben 1018-ra vagy kevéssel utóbbra tesz, az elmondottakból kifolyólag majdnem három évtizeddel, 1046-ra tolódik el, a magyar irodalomban igen elterjedt nézet, amely szerint Szent Margit anyja, Agátha, vagy Szent István, vagy II. Henrik leánya vagy valamilyen rokona volt, illetőleg lehetett, alapját veszti. De ellene szól annak több más ok is.

Így azt a feltevést, hogy Edvárd királyfi felesége, Agátha, Szent István leánya lett volna, valószínűtlenné tenné az a különbség is, amelyet az 1038-ban minden valószínűség szerint 22 éves Edvárd és az ebben az esztendőben hozzávetőleg 70 éves korában elhunyt Szent István és Gizella királyné állítólagos leánya között fel kellene tenni. Különben politikailag is teljesen indokolatlan lett volna, ha az új királyságot minden módon megerősíteni törekvő uralkodó rokoni kapcsolatot akart volna létrehozni a trónjavesztett angolszász házzal.

Ugyancsak ellene szól annak két más körülmény is.

Az egyik, hogy forrásaink a Szent István halála után a trónért folyó küzdelmekben megemlékeznek az elhunyt király nővérének fiáról, Péterről, másik nővérének férjéről, Aba Sámuelről, megemlítenek egy, kétségtelenül árpádházi herceget, — Hóman szerint valószínűleg Béla — aki III. Henrik 1042. évi hajdáratakor jött az országba és akit Aba Sámuel a császári sereg kivonulása után tüstént kiűzött, ellenben Szent István állítólagos leányáról és ennek férjéről, az ebben az időben hozzávetőleg 25—27 éves Edvádról, aki állítólag Magyarországon tartózkodott, nem tudnak semmit.²

A másik, döntő fontosságúnak tekintendő körülmény, amelyről irodalmunk eddig semminemű említést sem tett, Szent Margit életrajzában figyelhető meg.³

Az életrajzot, amint bevezető sorai mondják, Theodorik szerzetes Szent Margit leányának,

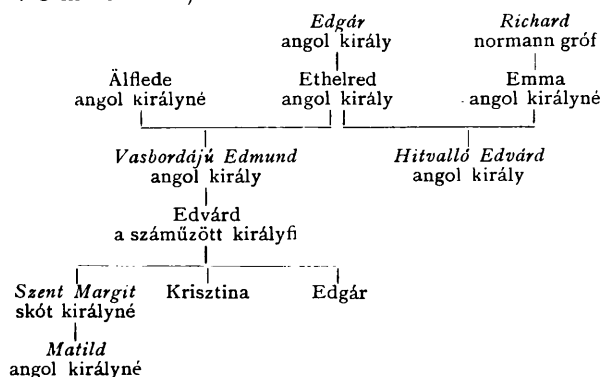
² Wertner: «...ha angol Eduárd herceg... Istvánnak leányával... egybekelt volna, akkor István... a trónöröklést mindenestre leánya, illetőleg veje és unokái számára biztosította volna.» (I. h. 51.)

³ Lásd: Függelék I. 3.

Matild angol királynénak meghagyására írta. Munkájának azt a részét, amely Szent Margit őseiről szól, ezekkel a jellemző szavakkal kezdi: «Mivel tehát beszélnem kell az ő (t. i. Szent Margit) lényének nemességéről, amelyet a Krisztusban bírt, úgy vélem, valamit arról is kell mondanom, amivel e világban tündöklött.» Ezt követőleg megnevezi Szent Margit atyai nagyatyját, Edmund királyt,¹ akiről megemlíti, hogy «mivel a harcban kemény és az ellenségtől legyőzhetetlen volt, vitézségének tündöklő voltaért» nyerte a Vasbordájú nevet, utána részletesen szól ennek atyai féltestvéréről, a «kegyes és igen szelíd» Hitvalló Edvárd királyról, aki «mint valami második Salamon, azaz békeszerető, inkább békével, mint fegyverekkel védte az országot», és a Hitvalló Edvádról mondottakhoz, megemlítve e király atyai nagyatyját, Edgár angol királyt, akinek születésekor a «szent angyalok az égben zsolozsmáztak» és anyai nagyatyját, Richárd normann gróft, aki «mint valami második Dávid, lélekben szegény» és «Krisztus szolgáinak szolgája» volt, hozzáfűzi ezeket az író felfogását különösen jellemző szavakat: «...mert miként a méltóság dicsőségét őseitől nyerte, úgy az erényes életet is *mintegy örökséggéppen* követte, mint Edgár angol királynak és Richárd normann grófnak, e nemcsak igen előkelő, de igen jámbor nagyatyáknak leszármazottja...» S a genealogiai rész végén ismét visszatérve Hitvalló Edvárd féltestvérehez, Vasbordájú Edmundhoz, a leszármazást így fejezi be: «ennek fiától (t. i. Edvárd királyfitől) Margit születvén, *érdemeinek fényességével az ősök fényes sorát ékeesebbé tette.*»

Az ősök dicsőségének és jámborságának, mint

¹ Tájékoztatásul szolgáljon e tábla (Lappenberg i. h. I. C mellékletből):



átszálló örökségnek ily részletes elbeszéléséből, amely Szent Margit elődeivel negyediziglen foglalkozik és még a vele vérségi kapcsolatban nem álló Richard normann gróf dicséretét is magában foglalja, szükségképpen következnek, hogy Szent Margit állítólagos anyai nagyatyjáról, Szent Istvánról is megemlékezzék, hiszen az első magyar király uralkodói nagysága és szentsége nem lehetett ismeretlen az életrajz szerzetes írója, Szent Margit gyóntatója előtt,² annál kevésbbé, mivel munkáját István király 1083-ban történt szentté avatása után, 1100 és 1118 között írta. — Ám Szent Istvánról az életrajz említést sem tesz.³

² Ezt maga az életrajz írója mondja: «...quod eam veraciter esse optime novi, quia et exteriora ejus opera vidi, et conscientiam, ipsa mihi manifestante, cognovi. Mihi namque familiarissime loqui, suaque pandere secreta dignabatur;...» (Acta Sanct. Boll. 10. Junii, II. 332 C.).

³ Miként korábbi íróink, Fest sem méltatta kellő figyelemre az életrajzot, amelyről ezt írja: «Ezt az életrajzot, amelyet az *Acta Sanctorum*-ból ismerünk, Matild királyné, Szent Margit leánya megbízásából írták és ez feltétlenül hiteles adatot tartalmazna Margit anyai származásáról is. De ...csupán csak atyját, Edwardot, ill. nagyatyját, Edmundot, említi. Az *Acta Sanctorum* tehát semmit sem árul el Margit anyai származásáról, fontosnak csak az atyai származás látszott, az, hogy Margit az ősi királyi ház sarja.» (Budapesti Szemle i. h. 299/300. és Emlékkönyv i. h. 546.); továbbá: «This biography with which we are acquainted from the Act. Sanctorum was written at the command of Queen Matilda, daughter of Saint Margaret and certainly ought to contain authentic data on Margaret's maternal parentage. But the biography mentions merely her father Edward or rather (itt kimaradt a grandfather szó) Eadmund. — Thus the Acta Sanctorum betrays nothing of Margaret's maternal origin, her paternal descent seemed important only, i. e. that St. Margaret was a descendant of the ancient royal house» (Archivum i. h. 139.). — Az életrajz nem foglalkozik, amint Fest állítja, Szent Margit atyai felmenőivel másodiziglen, hanem negyediziglen rokonaival. Hogy ezeket az életrajz írója nem a származás igazolása végett említi, az kitűnik abból, hogy közöttük egy oldalági rokonról, Hitvalló Edvádról, és egy nem is vérrokonról, Richárd normann grófról, részletesen megemlékezik, továbbá abból is, hogy a származás igazolása tekintetében fontos egyenes felmenők közül az első és harmadik ízen álló Edvárd királyfit, ill. Ethelred királyt meg sem említi, aminek magyarázata csak az lehet, hogy a szerző a száműzetésben élt s Angliába való visszatérése évében elhalt királyfi jelleméről, miként a többi krónikás, feljegyzésre méltót nem tudott, a gyenge jellemű Ethelred király megemlékését pedig már csak azért is kerülhette el szándékosan,

Az előadottak alapján tehát azt a semmiféle írott adattal sem támogatott feltevést, hogy Szent Margit anyja, Agátha, Szent István leánya vagy rokona lett volna, alaptalannak és kizártnak kell tekinteni.

Hasonlóképpen a II. vagy Szent Henrik császárra vonatkozó feltevést is kizártnak kell tekinteni a Szent Istvánnal kapcsolatban elmondottak és azon meggondolás alapján, hogy II. Henrik, aki a szász uralkodók közül az utolsó volt, már 1024-ben meghalt, amikor az ebben az időben hozzátvetőleg nyolc éves Edvárd az előadottak szerint még Svédországban tartózkodott, ahonnan csak 1028-ban menekülhetett tovább, mégpedig Oroszországba. — Egy, II. Henrik halála után az ő családjával való házassági kapcsolat azért sem látszik valószínűnek, mivel utána II. Konrád személyében a frank uralkodóház jutott trónra.

Agátha személye és Edvárd királyfival kötött házassága tehát semmiesetre sem illeszthető be Szent István vagy II. Henrik családjába vagy korába. Életét jóval későbbi időre kell tenni. Ezt igazolják — a megbízhatatlan Ordericustól és Gaimartól eltekintve — a XII. század derekáig keletkezett összes források, amelyek alapján Agátha származásának kérdése kielégítő módon megoldható.

A származásról legkevesebbet mond *Hódító Vilmos törvénye*,¹ amely szerint Edvárd királyfi felesége nemes nemzetségből származott.

*Turgotus*nak irodalmunk előtt eddig ismeretlen krónikájában² bár közvetett, de mégis közelebbi meghatározást találunk. E krónika szerint Szent Margit királyi és császári vérből származott, tehát a szent királyné anyja, Agátha, a császár vérokona volt.

Ugyanezt mondja a worcesteri *angolszász krónika* feljegyzése az 1057. évnél, amit egy másik helyen, az 1067. évnél olvasható feljegy-

zés³ — a császárt megnevezve — úgy fejez ki, hogy Szent Margit anyai ága felmegy egészen Henrik római császárig.

A vérokonságot pontosabban körülírva s a császárt szintén megnevezve *Florentius* Chronicon-ában⁴ és az ő nyomán *Simeon* Historia-jában,⁵ valamint *Szent Aelred* Genealogia-jának második helyén⁶ azt mondja, hogy Agátha Henrik császár germanus-ának leánya volt, amit az irodalmunk által eddig fel nem használt *Chronicon Mailrosensis monasterii*⁷ is megismételi.

Szent Aelred egy másik munkájában, *Hitvalló Edvárd* király életrajzában, amelyet irodalmunk eddig kellő figyelemre nem méltatott, elmondja, hogy *Hitvalló Edvárd* angol királyhoz trónraléptekor követeket küldött a római császár, aki-nek vérokonát feleségül vette *Hitvalló Edvárd* unokaöccse, *Vasbordájú Edmund* fia, aki egyike a *Kanut* által száműzött két királyfinak.⁸ Mivel a követjárás 1043-ban történt,⁹ s mivel 1039-től 1056-ig III. Henrik volt a császár, nyilvánvaló, hogy *Aelred* az e helyen névszerint nem említett Agáthát, nem — mint azt irodalmunk eddig tévesen értelmezte — II., hanem III. Henrik császár vérokonának mondja.

Ezt megerősíti *Szent Aelred* Genealogia-jának az a harmadik helye,¹⁰ amely *Edvárd* királyfinak Angliába való visszatérését elbeszéli s a királyfit és feleségét névszerint megemlíti, amely fölött azonban irodalmunk eddig minden megjegyzés nélkül átsiklott. *Szent Aelred* e helyen *Hitvalló Edvárd* követének a császárral történt tárgyalásairól szólva, azt mondja, hogy a császár «*Edvárdot* feleségével, *Agáthával*, *germanus-ának leányával* és gyermekeivel... a király (t. i. *Hitvalló Edvárd*) kívánsága szerint Angliába küldi.» Mivel a követjárás 1054-ben történt, s mivel ebben az időben, amint előbb említettett, III. Henrik volt

³ Lásd: u. o. I. 1a. és b.

⁴ Lásd: u. o. I. 4a.

⁵ Lásd: u. o. I. 5a.

⁶ Lásd: u. o. I. 9a. 2.

⁷ Lásd: u. o. II. 5.

⁸ Lásd: u. o. I. 9b.

⁹ A követküldés éve, amelyet *Szent Aelred* nem említ, megállapítható abból, hogy *Hitvalló Edvárd* koronázása 1043 húsvét ünnepén történt (*Lappenberg* i. h. I. 497.) s III. Henrik követeit a koronázás hírére küldötte (lásd a 11. lap 2. jegyzetében).

¹⁰ Lásd: Függelék I. 9a. 3.

mivel utóbbit munkája keletkezése idején a krónikák — valószínűleg alaptalanul — testvérgyilkossággal vádolták. (Lásd: Függelék I. 2. és *Lappenberg* i. h. I. 418.) Festnek a genealogiai rész tartalma tekintetében tett megállapításában több tévedés van, ami szükségképpen a fent idézett téves következtetésre vezetett.

¹ Lásd: Függelék II. 1.

² Lásd: u. o. II. 2.

a császár, Aelred Agáthát e helyen is nem — amint irodalmunk e helyre vonatkozólag is tévesen állította — II., hanem III. Henrik császár germanus-a leányának mondja.

Szent Aelrednek ezzel a két állításával teljesen egybehangzik *Florentius*nak «Regalis prosapia Anglorum» című munkájában található és irodalmunkban eddig nem ismert helye,¹ amelyet az irodalmunkban eddig szintén ismeretlen *Annales de ecclesiis et regnis Anglorum*² szószerint megismétel. E hely szerint a száműzött két királyfi közül «az egyik, t. i. Edmund, fiatalon halt meg Magyarországon, Edvárd pedig Agáthát, III. Henrik császár germanus-ának leányát nyerte feleségül, aki Margitot, a skótok királynéját és az apáca Krisztinát, valamint Edgart szülte.»

Ez a hely, amelynek írója — amint a források ismertetésénél már említettett — az egyetlen, akinek értesülései minden valószínűség szerint magától Aldred worcesteri püspöktől, az Edvárdért a császárhoz küldött követtől származnak, végleg eldönti, hogy Szent Margit anyja, Agátha, nem Szent Istvánnak vagy II. Henriknek leánya vagy vérrokona, hanem III. Henrik császár germanus-ának leánya volt.

Ennek megállapítása után még két kérdés merül fel, amelyekre azonban a források már nem adnak az előbbihez hasonló, kétségtelen választ.

Az első kérdés: ki lehetett III. Henriknek az a «germanus»-a, akit a források többször említnek, de névszerint egyetlen esetben sem jelölnek meg?

Legelőbb is szólni kell a «germanus» szó jelentéséről, mivel Fest e szónak az általánosan ismerttől lényegesen eltérő, más jelentést is tulajdonított. Négy cikkében, a *Thesaurus Linguae Latinae* című szótárra hivatkozva és ennek egy helyét csonkán idézve, arra a következtetésre jutott, hogy a «germanus» szó *sógort* is jelenthet,³

sőt ezt a véleményét Szent Aelred *Genealogia*-jának egyik mondata alapján igazoltnak is tekintette. Ugyanis az említett krónikának e mondatát «Rex Hungariorum... Edwardo filiam germani sui Henrici imperatoris in matrimonium junxit...» idézve s Szent Istvánra és II. Henrikre vonatkoztatva, megállapította: «Figyelemre méltó egyébként, hogy... (Szent Aelred)... a *germanus* szót *sógor* értelemben veszi: a *Rex Hungariorum* germanus-a *Henricus imperator*!»⁴

Mint a források ismertetésénél már említettett, Szent Aelred most idézett mondatában éppen az érvelés alapjául szolgáló «sui» szó a kodexekben nem fordul elő, az kétségtelenül hibásan áll a Fest által is használt Twysden-kiadásban. Ezzel Festnek ez az érvelése alapját veszti. Szintügy alaptalan azonban a *Thesaurus Linguae Latinae* csonkán idézett szövegéből levont következtetés is, amiről az idézett szótár megtekintéséből bárki meggyőződhetik. Ez a szótár ugyanazt mondja, mint bármely más nagy latin szótár: a *rokon*i viszony megjelölésénél a «germanus» szó a legszűkebb értelemben egy atyától és egy anyától született testvért, de a legtágabb értelemben is vérrokont jelent.⁵

továbbá: «The word «germanus» has two meanings — «German» or «germane» (near relative: in this case brother-in-law)» (*Danubian Review*, Vol. II. No. 4. September 1935. 8.); hasonlóképpen: «A *Thesaurus Linguae Latinae* (Lipsiae, 1919.) meghatározása szerint: *Germanus* pertinet ad affinitatem, propinquitatem, similitudinem; *affinitas* pedig házasság útján származott rokonság, *sógorság*.» (Emlékkönyv i. h. 535.); végül: «According to the definition of the *Thesaurus Linguae* (Lipsiae, 1919.): *Germanus* pertinet ad *affinitatem*, propinquitatem, similitudinem; while *affinitas* meant affinity or relationship derived from marriage. Therefore the «germanus» of Emperor Henry could signify his own brother, but could also mean his brother-in-law, our sainted King Stephen.» (*Archivum* i. h. 125.)

⁴ Fest szavai (Emlékkönyv i. h. 550.).

⁵ Az idézett szótár a «germanus» címszónál (vol. V. col. 1914.) ezeket mondja: «germanus, -a, -um [a german? W] de derivatione: PAVL. FEST. p. 95 *germen* est, quod ex arborum surculis nascitur; unde et -i, quasi eadem stirpe geniti...» A szó nyelvtani alakjainak elősorolása és a grammatikusok különböző véleményeinek idézése után három főszakaszban (col. 1915, 1918, 1919.) a szó jelentését a következőképpen határozza meg: «I spectat ad *fraternitatem*: A sensu stricto de iis, qui naturali fraternitatis vinculo continentur. plerumque de fratribus (sororibus), qui ex iisdem parentibus orti sunt;

¹ Lásd: Függelék II. 3.

² Lásd: u. o. II. 4.

³ Fest: «A «germanus» szónak kettős a jelentése: «német» vagy «testvér, közeli rokon, *sógor*». Ehhez jegyzetben hozzáfűzi: «...*Germanus* pertinet ad *affinitatem*, propinquitatem, similitudinem. *Thesaurus Linguae Latinae*, Lipsiae, 1919. *Affinitas* = házasság útján származott rokonság, *sógorság* (Budapesti Szemle i. h. 289.);

II. Konrád császár és Gizella házasságából egyetlen fiúgyermek született, a későbbi III. Henrik. Ebből az okból a «germanus» szó legszűkebb jelentése az Agátha származását megjelölő kifejezés magyarázatára nem szolgálhat. Ha azonban a krónikák e szavának tágabb, nevezetesen olyan jelentést tulajdonítunk, amellyel pl. Adamus Bremensis Gesta-jában használta, amidőn az anyai részről féltestvér Nagy Kanutot és Olaf svéd királyt «germani fratres»-nek nevezte,¹ akkor Agátha származásának magyarázatára már lehetőség nyílik. Gizella császárnénak ugyanis Brunó braunschweigi gróffal kötött első házasságából egy Liudolf nevű fia, második házasságából pedig, amelyet Ernő sváb herceggel kötött, két fia, névszerint Ernő és Hermann született. A Gizella harmadik házasságából származó III. Henriknek tehát három féltestvér-bátyja volt. Mivel az utóbb elmondandókból kifolyólag Agátha házasságkötésének idejét nem lehet az 1043. évnél korábbi időpontra tenni, az életkort tekintve nincs akadálya annak, hogy Agáthát III. Henrik két idősebb bátyja, az 1006 előtt született Liudolf

gróf vagy az 1007 táján született Ernő herceg leányának tekinthessük. Ellenben III. Henrik legifjabb bátyja, Hermann, mivel ő 1012 után született, Agátha atyja aligha lehetett.²

Agátha nevét sem III. Henrik féltestvéreinek, sem pedig — a «germanus» szót a legtágabban értelmezve — apai vagy anyai férfi-vérrokonai családjában nem sikerült megtalálni, amiért is a III. Henrikkel való vérrokonságát sem lehet pontosabban meghatározni. Általánosan ismert körülmények egybevetéséből azonban mégis adódik egy bizonyos fokú valószínűség, amely említésre méltó.

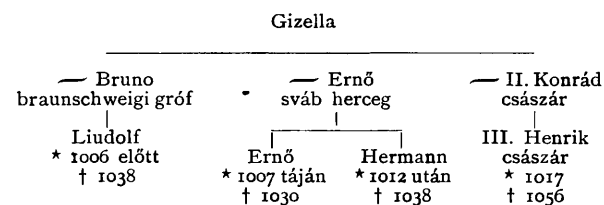
III. Henrik egyik féltestvér-bátyja, Ernő sváb herceg, igen hányatott életet élt. Mostohaatyja, II. Konrád ellen kétszer fellázadt s bár a császár kétszer megbocsátott neki és a sváb hercegségbe is visszahelyezte, 1030-ban sorsa mégis beteljesedett. A fejedelmek gyülekezete újabb engedetlenségeért felségárulónak nyilvánította, amit nyomon követett az egyházból való kiközösítés. Életét még ugyanebben az évben befejezte: a császár fegyveresei ellen küzdve elesett.³

Ha feltesszük, hogy Agátha atyja a szerencsétlen sorsú Ernő herceg volt, egyszerűen érthetővé válik, hogy a krónikák, amelyek a császárral való vérrokonságot állandóan hangoztatják, a császár germanus-át névszerint miért nem említik meg egyetlenegy esetben sem, és hogy Szent Margit életrajza, amely a jámbor és dicső őseket atyai ágon negyediziglen elősorolja, miért hallgat a szent királyné anyai nagyatyjáról.

A másik kérdésre, hogy miképpen és mikor nyerhette el Edvárd III. Henrik unokahúgának, Agáthának kezét, a források közül csak a Hódító

sic cum in prisca tum in optima severaque latinitate... contra de iis, quos idem pater, diversa tamen mater procreare... de iis denique, qui ab eadem matre diversoque patre geniti sunt... de fratre adoptivo... inde a poetis aevi Aug. -us (-a) omnino pro 'fratre' ('sorore') usurpatur sive metri gr. sive, quod et posteris placet, ut quaedam dictionis per synon. efficiatur variatio... B. laxiore apud Christianos usu de spiritali fraternitate, quae fit per fidem, caritatem... II pertinet ad affinitatem, propinquitatem, similitudinem (de rebus, nisi... de hominum secta): i. q. affinis, propinquus sim., similis, par...» Nem lehet vitás, hogy a krónikákban előforduló «germanus» szó jelentését a szoros értelemben vett «fraternitas»-ra vonatkozó I A jelzésű szakasz alapján kell meghatározni, nem pedig a dolgok egymáshoz való viszonyáról szóló, II-vel jelzett szakasz alapján, amint ezt Fest tette, aki e szakasz szövegét csonkán idézve, a benne előforduló «affinitas» szóból következtette alaptalanul és tévesen, hogy a «germanus» szó sógort is jelenthet (v. ö. a 33. lap³ jegyzetével).

¹ Adamus Bremensis: «Eodemque tempore memorabiles aquilonis reges obierunt Chnut et Olaph, germani fratres.» (Mon. Germ. Hist., Script. VII. 332.) Az Annales de Wintonia is ezt a szót használja a szintén anyai részről féltestvér Harthaknut királyról és az 1036-ban megölt Alfréd angolszász királyfiról szólván: «Non latuit Hardecnutum regem crudelitas Godwini circa germanum, sed dissimulare oportuit propter potentiam proditoris.» (Rerum Brit. script No. 36. Annales monastici. II. 18.)



³ Breszlau i. h. I. 94, 116, 199—201, 219, 251, 288—289, 301—303.

Vilmos törvényében foglalt megbízható feljegyzés ad szükös útbaigazítást, azt mondván, hogy Edvárd királyfi Oroszországban nősült.¹

Mivel Edvárd — a már előadottak szerint — orosz földről 1046 táján távozhatott, tehát a császári birodalomnak, az angol királyságnak és az orosz fejedelemségnek történetében az említett évet megelőzően kell keresni azokat az eseményeket, amelyek okot vagy alkalmat adhattak a házasságkötésre.

Hozzávetőleg két évtizeddel az említett esztendő előtt a római császárság és Anglia között közeledés történt, amely 1025 táján Unwan brémai érsek közvetítésével II. Konrád és Nagy Kanut között szövetség megkötésére vezetett.² Ez a szövetség, amely 1027-ben Rómában a császárkoronázáskor találkozó két uralkodó személyes érintkezésével bizonyára megerősödött,³ 1035-ben még szorosabbra fűződött: II. Konrád császár fia, III. Henrik részére nagy területi engedmények árán megnyerte Kanut leányának kezét.⁴ A császári háznak ez az angolbarát politikája nem változott meg II. Konrád halálával és III. Henrik trónralépésével, sőt a dán házból való utolsó angol király, Harthaknut halálával sem. III. Henrik császár, atyja politikáját folytatva, a Harthaknutot követő angolszász királyhoz, Hitvalló Edvárdhoz, koronázása után — amely 1043 húsvét ünnepén történt⁵ — azonnal követséget küldött, hogy az új uralkodó barátsá-

gát és szövetségét elnyerje,⁶ amely a császárra nézve — miként ez utóbb a flandriai Balduin elleni háború alkalmával beigazolódott — igen becses volt.⁷

Hasonló törekvések voltak a császári ház irányában a kievi udvarban is, bár azok jóval későbbben jelentkeztek. Az orosz követek — tudomásunk szerint — 1040-ben jelentek meg először a császár udvarában.⁸ Kevéssel utóbb, 1043-ban ismét felkeresték azt, mégpedig azzal a szándékkal, hogy Nagy Jaroszláv leánya és az ekkor már özvegy III. Henrik között házasságot létrehozzanak.⁹

Mivel a császár követei az angol, az orosz fejedelem követei pedig a császári udvarban ugyanabban az évben — 1043-ban — jártak, aligha téves az a feltevés, amely szerint ezek a követjárások adtak alkalmat arra, hogy a Hitvalló Edvárd angol királlyal szövetségre lépő III. Henrik császár unokahúgának, Agáthának kezét az angol királynak unokaöccse, a császár barátságát kereső Nagy Jaroszláv udvarában élő Edvárd királyfi elnyerhesse.

Edvárd és Agátha házassága tehát 1043-ra vagy kevéssel utóbbi időre tehető, ami egyezik azzal az irodalmunkban szereplő, de csak kikövetkeztetett állítással, hogy Szent Margit 1046 körül született.¹⁰

Szent Margit születése idejéről és helyéről ugyanis semmiféle adatunk sincs. A némelyek szerint igazolt¹¹ vagy legalább lehetséges és valószínű¹² állításnak, amely szerint a szent királyné

¹ Lásd: Függelék II. 1. — A házasságkötés az angolszász krónika 1066 után keletkezett verses bejegyzése (Függelék I. 1a), Willelmus 1120 utánról való feljegyzése (u. o. I. 6.) és Szent Aelred 1153 és 1154 között szerkesztett Genealogia-jának második helye (u. o. I. 9a 2.) szerint Magyarországon történt. Mindhárom forrás, mivel Edvárd királyfi oroszországi tartózkodását meg sem említi, hiányosan értesültek tekintendő. Mivel ezenkívül az angolszász krónikába beékelt vers-töredéknek a házasságkötésre vonatkozó állítását a legnagyobb kétkedéssel kell fogadni (lásd a 3—4. lapon előadottakat), a másik két feljegyzés pedig hozzávetőleg 80, ill. 110 esztendővel később keletkezett, mint a Hódító Vilmos törvényében olvasható állításnak alapul szolgáló, 1042—1043 táján kelt írásbeli feljegyzés (lásd a 22—27. lapon előadottakat), ez az utóbbi híradás tekintendő megbízhatónak.

² Breszlau i. h. I. 102—104.

³ U. o. I. 146—147.

⁴ U. o. II. 145—148.

⁵ Lappenberg i. h. I. 497.

⁶ Lásd a 11. lap 2. jegyzetét.

⁷ Steindorff i. h. II. 68—69.

⁸ U. o. I. 98.

⁹ Lambertus Hersfeldensis: «1043. ... Ibi inter diversarum provinciarum legatos, legati Ruscorum tristes redierunt, quia de filia regis sui, quam regi Henrico nupturam speraverant, certum repudium reportabant.» (Mon. Germ. Hist., Script. V. 152.)

¹⁰ Például Rézbányay. (Kath. Szemle i. h. 73.)

¹¹ Rézbányay: «Itt (t. i. Nádasd mellett) kellett tehát a családi kastélynak állnia s e szerint ez a várrom Szt. Margit, Skótország királynéjának szülőhelye.» (Kath. Szemle, i. h. 79.)

¹² Fest: «Ha a magyar király csakugyan adott bizonyos területet Edward hercegnek, akkor talán van alapja annak a feltevésnek is, hogy az angol-szász herceg lakhelye Baranyában lehetett és hogy Püspök-Nádasdon kell keresnünk Margit szülőhelyét. Ennek az ötletnek

a baranyamegyei Püspöknádasdon született vagy élt volna, egyedüli alapja egy keltezetlen, Kollár által 1235-re tett királyi oklevél «terra Britanorum de Nadasth» kifejezése.

Az erre a kifejezésre felépített feltevéseket azonban teljesen lerontja az a körülmény, amelyet a Szent Margit származásával foglalkozó legújabb íróink sem méltattak kellő figyelemre, hogy ez a keltezetlen királyi oklevél gyalró hamisítvány, amint azt már Pauler megállapította és Szentpétery is elfogadta.¹

Különben az oklevél e kifejezése még azt a feltevést sem engedi meg, hogy a «terra Britanorum» kitétel esetleg a hamisítvány keletkezésekor ismert s valamely angol hercegre vonatkozatható elnevezés lett volna, mivel az utóbbi körülményt a középkori gyakorlat más kifejezéssel — ilyenféleképpen «terra illustrissimorum principum N. N. etc.» — jelölte volna meg. Az oklevélben olvasható alakban legfeljebb csak Nádasdon telepeseket — mint például: terra Cumanorum

rum = a kunok földje — jelenthetne, de még ezt a lehetőséget is lerontja az, hogy az egykoru latinságban az «angolok» megjelölésére az «Angli, Anglorum» s a «brittek» megjelölésére pedig nem a «Britani, Britanorum», hanem a «Britones, Britonum» szóalak szolgált.

A «terra Britanorum» kifejezés tehát nyilvánvalóan tévedés «terra Bissenorum de Nadasth» helyett, amint Csánki a középkorban Tolna megyéhez tartozó Nádasd nevénél éppen ezt az adatot — egyébként minden megjegyzés nélkül — «terra Bissenorum de Nadasth» alakban közli.² E helyesbítés jogos voltát igazolja az a tény, hogy Tolna és Baranya vármegye területén a középkorban valóban több besenyőtelep volt.

Az elmondottakkal alapját vesztí az az állítás is, amely szerint Szent Margit a Nádasdtól nyugatra állott, legújabbban — nem tudni, mi alapon — Réka néven emlegetett várbanszületett vagy lakott volna.³

A Magyarországon élő Edvárd királyfit — (akinek testvére Edmund már korábban utódok nélkül elhalt) — feleségével és gyermekeivel együtt — amint már említettett — Hitvalló Edvárd, mivel örököse nem volt, Angliába hazahozatta. Kevéssel az 1057-ben történt visszakerkezés után Edvárd királyfi meghalt.⁴ Fia, Edgár, Hitvalló Edvárdnak halála és még a Hastingsi csata után is többször szerepelt az Anglia feletti uralomért folyt küzdelmekben,

alapja egy 1235-i oklevél, mely egy baranyamegyei részt «terra Britannorum»-nak mond. Rézbányay nézetének van valószínűségi alapja...» (Budapesti Szemle i. h. 296.); továbbá: «If the Hungarian king did really grant a certain area of land to Prince Edward, we may perhaps presume that the Anglo-Saxon prince resided in Baranya County and that Margaret was born at Püspök-Mádas (helyesen: Nádasd). This presumption is founded upon a deed of the year 1235 which speaks of a certain part of Baranya County as «terra Britannorum» (Danubian Review, Vol. II. No. 5. October 1935. 9.); hasonlóképpen: «Újabb időben Rézbányay József foglalkozott Margit születési helyének kérdésével... elméletének támogatására azonban II. Endre oklevelének említett kifejezésén («terra Britannorum») kívül nincsen semmiféle pozitív nyomunk. Itt csak lehetőségről, esetleg valószínűségről van szó» (Emlékkönyv i. h. 550.); végül: «Less remotely, Joseph Rézbányay has dealt with the question of the place of Margaret's birth... but, as yet, we have no other positive clue for the support of this theory except the above mentioned expression («terra Britannorum») to be found in the Andrew II document. Here we may speak of possibility or probability only.» (Archivum i. h. 146.)

¹ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1899. II. 590. — Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923. I. 544. szám. — Megjegyzendő, hogy az 1235. évre tett hamis oklevél eredetije nincs meg. Szövege csak a somogyi konventnek 1404. évi okleveléből ismeretes, amely azt a pécsváradi konvent 1350. évi átiró oklevele szövegében átirja.

² Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1897. III. 410.

³ A vár nevére vonatkozólag az irodalomban és térképanyagban egyetlen régebbi adat sem volt található. A várrom jelzését és nevét először az 1927. évi katonai térképen sikerült megtalálni, utóbbit Rákvar alakban. E néven nevezi a várromot Reuter Camillo dr. egyetemi tanár 1933-ban megjelent «Baranyai Szent Margit» című cikkében is (Pécsi Napló, 1933. jan. 1.), amelyben megemlíti, hogy a népi hagyomány a Rákvar nevet a vörös barátoktól, ill. egy Raák nevű rablólovagtól származtatja. A Réka elnevezés — úgy látszik — a báró Malcomés Béla által minden felvilágosító megjegyzés nélkül 1938-ban közzétett térképrészleten (Szent István unokája, 61. lap) tűnik fel legelőször. A térkép, amely a közzététel alapjául szolgált, nem volt megtalálható, nyilvánvaló azonban, hogy az csak az 1927. évi katonai térkép után készülhetett.

⁴ Lásd: Függelék I. 1a, 4c, 5c, 9a 3 és II. 1.

míg végül — valószínűleg 1069 karácsonya táján¹ — anyjával, Agáthával és nővéreivel, Szent Margittal és Krisztinával hajóra szállt, hogy «szülőföldjére»,² egy XIII. századi krónika szerint Magyarországra,³ visszatérjen. A visszatérés szándékát megmagyarázza az a vérségi kapcsolat, amely Edgárt anyja révén III. Henrik családjához fűzte. Ebben az időben I. András király, akinek uralkodása alatt 1057-ben Edvárd királyi családja Angliába visszatért, már nem élt, hanem Salamon volt a magyar király. Tudva azt, hogy Salamon felesége, Judit, III. Henrik császár leánya volt, akivel Salamon 1058-ban kötött házasságot, teljesen érthetővé válik, hogy az özvegy Agátha gyermekeivel miért akart 1069 táján Magyarországra visszatérni. Hiszen a mellett, hogy hozzávetőleg tíz évet töltött Magyarországon, a magyar királynénak, III. Henrik leányának Agátha, III. Henrik unokahúga, közeli vérokona volt.⁴

¹ Lappenberg i. d. II. 92/93.

² Lásd: Függelék I. 9a 4.

³ Rogerus de Wendover († 1235) az 1204 és 1214 között megkezdett (Mon. Germ. Hist., Script. XXVIII. 10.) Flores historiarum-ban: «Eadgarus Etheling, de regno Anglorum heres legitimus, cernens res patriae undique perturbari, ascensa navi cum Agatha matre sua et sororibus Margareta et Cristina, in Hungariam, ubi natus fuerat, conabatur reverti; sed tempestate suborta compulsus est in Scotiam applicare...» (U. o. XXVIII. 28.)

⁴ Fest a Magyarországra való visszatérés szándékában Agátha magyar származásának bizonyítékát látja: «Mit keresett volna egy német hercegleány Magyarországon? Nem természetes volna-e, hogy a német császár oltalma alá menekül?» (Budapesti Szemle i. h. 302.); továbbá: «What would a German princess have found to do in Hungary? would it not have been more natural for her to seek shelter at the Court of the German Emperor?» (Danubian Review, Vol. II. No. 5. October 1935. 11.); hasonlóképpen: «Ha német herceglány lett volna, mint ahogy Florence of Worcester kétértelmű (!) feljegyzése alapján hitték a későbbi századok krónikásai, inkább az lett volna érthető, hogy a római-német császár oltalma alá menekül...» (Emlékkönyv i. h. 551.); végül: «If she had been a German princess, as was thought by later chroniclers on the basis of Florence of Worcester's ambiguous (!) record, it would have been more comprehensible for her to have fled to the German Emperor for protection.» (Archivum i. h. 146.) — Abban az időben, amelyre az elhunyt Edvárd királyi családjának hajóra szállása teendő, Magyarországon Agátha unokatestvérének, Juditnak férje, Salamon uralkodott Géza és Szent László királyi

Mindez megmagyarázza azt, ami első tekintetre különösnek látszik, hogy a krónikák — retrospektív módon — a magyar király nevét valamennyien Salamonnak mondják,⁵ mivel Salamon volt az a magyar király, akinek feleségéhez Agáthát a vérokonság köteléke fűzte. Ez a magyarázata annak az egyetlen eltérésnek is, amely az egyhangúlag Henrik császárt említő forrásokkal egyedül látszik ellentétben lenni, hogy t. i. Willelmus Malmesbiriensis szerint Edvárd királyi a húnok országában Agáthát, a királyné soror-át, vagyis női vérokonát vette feleségül.⁶ Végül aligha téves az a feltevés, hogy Agáthának a magyar királynéval való vérokonsága alapja Szent Aelred ama közbevetetett megjegyzésének is, amely szerint Szent Margit angol és magyar királyi vérből származott.⁷

Edvárd királyi családja sohasem érkezett vissza Magyarországra. Hajójuk, amelyet a vihar elsodort,⁸ Skóciában, III. Malcolm országában kötött ki. Malcolm, aki trónját Hitvalló Edvárd segítségének köszönhette,⁹ a menekülőket, Hitvalló Edvárd elhunyt unokaöccsének családját

hercegekkel egyetértésben. (Hóman i. h. I. 268/271.) Németországban ugyanakkor Judit királyné öccse, IV. Henrik volt a király, — római császárrá csak 1084-ben koronázott — aki, bár házas volt, zabolátlan életet élt s éppen 1069-ben közölte a wormsí fejedelmi gyűléssel, hogy feleségétől elválni kíván, amely tervével a még ugyanez év októberében összegyűlt frankfurti zsinat a pápa legátusának részvételével foglalkozott. (Meyer von Knonau: Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V., Leipzig, 1890. I. 612—617, 624—626.) Ezek a körülmények világos választ adnak arra a Fest által ismételt felvetett kérdésre, hogy Agátha, leányaival, Szent Margittal és a jámbor életű Krisztinával miért akarta a magyar és nem a német királyi udvart felkeresni.

⁵ Lásd: Függelék I. 4a, 5a, 7b, 9c, II. 5.

⁶ Lásd: u. o. I. 6.

⁷ Lásd: u. o. I. 9a 1.

⁸ Lásd: u. o. I. 9a 4, továbbá 3. és a 38. lapon az i. jegyzet.

⁹ Florentius Chronicon-ában: «MLIV. ...Strenuus dux Northanhimbrorum Siwardus, jussu regis, cum equestri exercitu et classe valida Scotiam adiit, et cum rege Scotorum Macbeoetha praelium commisit, ...illum fugavit, et Malcolmum, regis Cumborum filium, ut rex jussu erat, regem constituit.» (Petrie: Min. Hist. Brit. 607.); ugyanezt mondja az angolszász krónika (u. o. 453.), Willelmus Gesta-jában (Migne: Patr. Lat. 179. col. 1174.) és az Annales Dunelmenses (Mon. Germ. Hist., Script. XIX. 508.)

szívesen fogadta¹ és Szent Margitot 1070-ben feleségül vette.² Így lett a Magyarországon fölnöve-

kedett szent Margit, a magyar királyi család rokona: a skótok kegyes királynéja.

¹ Turgotus elveszett krónikájára hivatkozva Johannes de Fordun *Chronica gentis Scotorum*-a V. könyvének 14. fejezetében részletesen leírja a Skóciába való érkezést: «Turgotus. Cernens autem Edgarus Ethelinge res Anglorum undique perturbari, ascensa navi cum matre et sororibus in patriam reverti, qua natus fuerat, conabatur. Sed summus imperator, qui ventis imperat et mari, mare commovit... coacti sunt in Scotiam applicare. ...nunciatum est regi Malcolmo suum adventum, qui... ad navem nuncios dirigens, rem inde veram sciscitabatur. Nuntii autem illic venientes, et magnitudinem navis praeter solitum admirantes, regi quae viderant festinant quantocius indicare. Quibus auditis, rex plures et prudentiores... illac direxit. ...Reversi autem nuntii ...quidam subintulit dicens, Vidimus ibi quandam dominam, quam... iudicio meo, dominam, suscipiens tibi, rex, annuncio, de cujus

mirabili venustate et moralitate mirandum magis censeo quam narrandum. ...Rex autem audiens illos Anglos et ibidem adesse, propria persona illos visitat et alloquitur... Anglicam enim linguam simul et Romanam aequae ut propriam plene didicerat, cum post patris sui mortem quindecim annis in Anglia mansisset, ubi forte de cognitione hujus sanctae familiae aliquid audierat, unde cum eis nuntius ageret et benignius se haberet.» (The Historians of Scotland, I. 211/212.)

² Johannes de Fordun ugyancsak Turgotusra hivatkozva: «Nuptiae quidem factae sunt... anno Domini millesimo LXX, loco qui dicitur Dunfermlyn...» «Turgotus. Huic... regi Scotorum Malcolmo... anno MLXX..., quidam tamen scripserunt anno Domini MLXVII, Margareta, sicut praemisum est, matrimonio copulatur.» (U. o. I. 213/214.)

FÜGGELÉK.

I. Eddig ismert források.

I. WORCESTERI ANGOLSZÁSZ KRÓNIKA.

a) (1066 után keletkezett szöveg) *An. M. LVII*. Her com Eadward aedeling | To Engla-lande. | Se waes Eadwerdes | Broðor sunu kinges | Eadmund cing. | Iren-sid waes geclypod | For his snell-scipe. | *Disne aedeling Cnut cing | Haefde forsende | On Ungerland | To beswicanne. | Ac he paer gepeh | To godan men. | Swa him God uðe. | And him wel gebýrede. | Swa paet he begeat | Ðaes caseres mæga to wife. | And bi paere faeagne | Bearn-team gestrynde. | Seo waes Agaðes gehaten. | Ne wiston we | For hwylcan intengan | Ðæt gedon wearð. | Ðæt he ne moste | His maeges Eadwerdes | Cýnges geséon. | Wála paet waes hreowlic sið. | And hearmlíc | Eallre pissere peode. | Ðæt he swa raðe | His lif geendade. | Ðæs þe he (to) Engla-lande com. | For ungesaelhðe | Bissere earman peode.*

(Angol fordítása) A. 1057. Here came Eadward etheling | to Engle-land; | he was king Eadward's | brother's son, | Eadmund king, | who Ironside was called | for his valour. | *This etheling Cnut king | had sent away | to Unger-land | to be betrayed: | but he there grew up | to a good man, | as God him granted, | and him well became; | so that he obtained | the emperor's kinswoman to wife, | and by her, fair | offspring he begot: | she was Agatha high. | Nor wist we | for which cause | that done was, | that he might not | his kinsman Eadward | king behold. | Alas! that was a rueful case | and harmful | for all this nation | that he so rather | his life*

did end | after that he to Engle-land came, | for the mishap | of this wretched nation. |

(Kiadva: Petrie: Mon. Hist. Britan. 456.)

b) 1067...Of geleaff ullan and aedelan cynne heo waes asthrungon.* Hire faeder waes Eadward aetheling, Eadmundes sunu kynges, Eadmund Aethelreding, Aethelred Eadgaring, Eadgar Eadreding,** and swa ford on thaet cyne cynn, and hire modor cynn gaed to Heinrice casere, the haefde anwald ofer Rome.

(Latin fordítása) 1067. Ex pia et nobili stirpe orta erat.* Pater eius erat Eadwardus clito, Eadmundi filius regis, Eadmundus Aethelredi, Aethelredus Eadgari, Edgarus Eadredi,** et qui sunt reliqui stirpis regalis; et materna stirps ascendit ad Henricum imperatorem, qui habuit potestatem Romae.

A kiadó megjegyzése: * Margareta, uxor Malcolmi regis Scotorum. ** Error pro Eadmunding.

(Kiad.: Mon. Germ. Hist., Script. XIII. 116.)

2. ADAMUS BREMENSIS († 1076 körül): GESTA HAMMABURGENSIS ECCLESIAE PONTIFICUM.

II. 51. Triennium ergo Chnut Britanniam oppugnavit. Adelrad, rex Anglorum, apud Londonam obsessus obiit, simul cum regno amittens vitam. Et justo iudicio Dei, qui fratre per martyrium consummato 38 annis sceptrum sanguine polluit. Is parricidium taliter expiavit, relinquens filium parvulum nomine Edwardum, quem suscepit ab Imma uxore. Frater Adelradi Emund (!), vir bellicosus, in gratiam victoris veneno

sublatus est; * filii ejus in Ruzziam exilio dampnati.

A kiadó megjegyzése: * Rectius filius Ethelredi Eadmund, qui obiit anno 1016. Nov. 30.

(Kiad.: Mon. Germ. Hist., Script. VII. 324.)

3. THEODORICUS MONACHUS DUNELMENSIS: VITA S. MARGARITAE REGINAE SCOTIAE (1100 és 1118, valószínűleg 1103 és 1109 között keletkezett).

Excellenter honorabili et honorabiliter excellenti, Reginae Anglorum Mathildi, Theodoricus, servorum S. Cutberti servus; in praesenti, pacis et salutis bonum; et in futuro, bonorum omnium bonum.

Venerandae memoriae matris vestrae placitam Deo conversationem, quam consona multorum laude saepius praedicari audierat, ut litteris traditam vobis offerrem, et postulando jussistis, et jubendo postulastis...

Quoniam igitur de illius, quam in Christo habuerat mentis nobilitate mihi est dicendum; de illa quoque, qua secundum seculum claruerat, videtur aliquid praemittendum. Ejus avus extiterat Rex Eadmundus; qui pro eo quod pugnandi strenuus et invincibilis erat hostibus, ab excellentia virtutis contraxerat insigne nominis; nam quod Latine dicitur Ferreum latus, Anglorum lingua est appellatus. Cujus frater ex patre, non autem ex matre; piissimus ille atque mansuetissimus fuerat Rex Eadwardus, qui se patrem patriae exhibuerat; et alter quodammodo Salomon, id est pacificus, magis pace quam armis regnum protexerat. Gerebat animum irae victorem, avaritiae contemptorem, superbiae prorsus expertem. Nec mirum: nam sicut a majoribus gloriam dignitatis; ita vitam quoque honestatis quodam quasi hereditario jure est assecutus; Rege Anglorum Edgaro, et Comite Normannorum Ricardo avis, non solum nobilissimis, sed etiam religiosissimis, progenitus. Quorum Eadgarus ut quantus in seculo, qualisque fuerit in Christo, brevier agnoscatur; Rex simul et justitiae ac pacis amator futurus praesignabatur. Nato enim illo, audivit beatus Dunstanus Sanctos Angelos, in caelo gratulantes, et cum magna gratulatione psallentes; Sit pax, sit Anglorum Ecclesiae laetitia, quamdiu puer natus regnum teneuerit, et Dunstanus mortalis vitae viam cucurrit.

Ricardus quoque, genitor genitricis ipsius Eadwardi Emmae, tanto nepote dignus effulserat; vir per omnia strenuus, omnique praeconio laudandus. Nemo etenim de suis progenitoribus, vel in Comitatus honore felicior, vel in Religionis amore ferventior. In summis divitiis positus; spiritu, velut alter David, erat pauperrimus; Dominus populorum constitutus, servorum Christi servus fuit humillimus. Inter alia, quae in suae religiosae devotionis monumentum fecerat, nobile illud Fiscannense monasterium pius Christicola construxerat: in quo ipse, secularis quidem habitu, sed Monachus actu, saepe

cum Monachis conversari, eisque inter manducandum cibos cum silentio apponere, et potum consueverat ministrare; ut, secundum Scripturam, quanto magnus erat, tanto se in omnibus humiliaret. Cujus magnificentiae ac virtutum opera qui plenius nosse desiderat, gesta Normannorum, quae etiam ipsius acta continent, legat. Ab his tantae claritudinis et excellentiae progenitoribus, nepos Eadwardus in nullo degeneravit; ex solo, ut ante dictum est, patre frater Eadmundi Regis; cujus filio Margarita exorta, claritate meritorum claram perornat seriem progenitorum.

(Kiad.: Acta Sanct. Boll. Junii II. 328—329.)

4. FLORENTIUS WIGORNIENSIS († 1118): CHRONICON EX CHRONICIS.

a) M. XVII. ... Dedit etiam consilium Edricus, ut clitunculos Eadwardum et Eadmundum, regis Eadmundi filios necaret. Sed quia magnum dedecus sibi videbatur, ut in Anglia perimerentur, parvo elapso tempore ad regem Suavorum occidendos misit. Qui licet foedus esset inter eos, precibus illius nullatenus voluit acquiescere; sed illos ad regem Hungarorum, Salomonem nomine, misit nutriendos, vitaeque reservandos. Quorum unus, scilicet Eadmundus, processu temporis ibidem vitam finivit: Eadwardus vero Agatham, filiam germani imperatoris Henrici, in matrimonium accepit; ex qua Margaretam Scotorum reginam, et Cristinam sanctimoniam virginem, et clitonem Eadgarum suscepit.

b) M. LIV. ... Eodem anno, in festivitate Sancti Kenelmi martiris, Aldredus Wigornensis episcopus Godricum abbatem Wincelcumbae constituit: dein magnis cum xeniis regis fungitur legatione ad imperatorem. A quo simul et ab Herimanno Coloniensi archipraesule magno susceptus honore, ibidem per integrum annum mansit; et regis ex parte imperatori suggessit, ut legatis Hungariam misisset, inde fratruelem suum Eadwardum, regis videlicet Eadmundi Ferrei-lateris filium, reduceret, Angliamque venire faceret.

c) M. LVII. ... Clito Eadwardus, regis Eadmundi Ferrei-lateris filius, ut ei mandarat suus patruus rex Eadwardus, de Hungaria, quo multo ante, ut praediximus, in exilium missus fuit, Angliam venit. Decreverat enim rex illum post se regni haereditatem constituere: sed ex quo venit parvo post tempore vita decessit Lundoniae.

(Kiad.: Petrie: Mon. Hist. Britan. 594, 607, 608.)

5. SIMEON DUNELMENSIS († 1129 után): HISTORIA DE GESTIS REGUM ANGLORUM.

a) A. 1017. ... Dedit etiam consilium Edricus, ut Clitunculos Eadwardum et Eadmundum regis Eadmundi filios necaret. Sed quia magnum dedecus sibi videbatur ut in Anglia perimerentur, parvo elapso tempore ad regem Suavorum occidendos misit; qui, licet foedus esset inter eos, precibus illius nullatenus acquiescere voluit, sed

illos ad regem Ungariorum Salomonem nomine misit nutriendos, vitaeque reservandos. Quorum unus scilicet Eadmundus processu temporis ibidem vitam finivit. Eadwardus vero Agatham filiam Germani Imperatoris Henrici in matrimonium accepit, ex qua Margarettam Scottorum reginam, et Christinam sanctimoniam virginem et Clitonem Eadgarum suscepit.

b) A. 1054. ... Mortuo Godwino Wincelcumbensi abbate Aldredus Wigornensis episcopus in festivitate sancti Kenelmi Godricum Godmanni regis capellani filium loco eius abbatem constituit. Deinde magnis cum exenniis idem episcopus regis fungitur legatione ad imperatorem. A quo simul et Hermannus Coloniensis archipraesule magno susceptus honore, ibidem per annum integrum mansit, et regis ex parte imperatori suggessit, ut legatis Ungariam missis inde fratruelem suum Eadwardum, regis videlicet Eadmundi Ferrei lateris filium reduceret, Angliamque venire faceret.

c) A. 1057. Clito Eadwardus regis Eadmundi Ferrei lateris filius, ut ei mandaret suus patruus rex Eadwardus, de Vngaria, quo multo anno ut praediximus in exilium missus fuerat, Angliam venit. Deceverat enim rex illum post se regni haereditatem constituere. Sed ex quo venit, parvo post tempore vita decessit Londoniae.

(Kiad.: Twysden: Historiae Anglic. scriptores decem. 176., 187., 189.)

6. WILHELMUS MALMESBIRIENSIS (* 1080 körül, † 1142 után): GESTA REGUM ANGLORUM (1120-ban befejezte, 1128-ban és 1140-ben átdolgozta).

Ita Edmundus, unanimi clamore omnium superatus, concordiae indulsit; foedusque cum Cnutone percussit, sibi West-Saxoniam, illi concedens Merciam. Nec multo post, in festo Sancti Andreae, ambiguum quo casu extinctus, Glastoniae juxta Edgarum avum suum sepultus est. Fama Edricum infamat, quod favore alterius mortem ei per ministros porrexerit. Filii ejus Edwius (!) et Eadwardus, missi ad regem Swevorum ut perimerentur, sed miseratione ejus conservati, *Hunorum regem petierunt; ubi*, dum benigne aliquo tempore habiti essent, major diem obiit, minor Agatham reginae sororem in matrimonium accepit.

(Kiad.: Rerum Britan. medii aevi script. 90. Willelmi Malmesbiriensis monachi De gestis regum Anglorum libri quinque I. 217—218.)

7. ORDERICUS VITALIS (* 1075. † 1142 körül): HISTORIA ECCLESIASTICA.

a) Instigante Satana, qui lethaliter perturbare genus humanum jugiter satagit, Edmundus rex, *post VII annos fraude crudelis Edrici Streonae latrinis interiit*; et Canutus totam Angliam obtinuit et usque ad mortem possedit. Eadwardum vero et Edmundum filios Edmundi, elegantes albeolos, *in Daciam relegavit, et Sueno regi Danorum fratri suo, ut eos interficeret, mandavit. At ille generosos et*

innocentes pueros nequiter necare contempsit, sed orta occasione regi Hunorum illos quasi nepotes suos obsides dedit. Ibi Edmundus clito immatura morte obiit. Eduardus vero Dei nutu filiam regis in matrimonium accepit, et super Hunos regnavit.

b) Haec nimirum filia fuit *Eduardi regis Hunorum*, qui fuit filius Edmundi cognomento Irenside, fratris Eduardi regis Anglorum, et *exul conjugem accepit cum regno filiam Salomonis regis Hunorum.*

(Kiad.: Migne: Patrol. Lat. 188. col. 95., 620.)

8. GEFREI GAIMAR: L'ESTOIRE DES ENGLIS (kevéssel 1147 előtt keletkezett).

a) Les dous vallez li commanderent, | Ki fiz de rei e gentilz erent. | Cil les receut pur bien nurir, | pur alever, e pur espeldrir. | E bien pensat ke s'il vivait, | Par grant honur les nurirait. | K'en dirrai? Cil s'en turnat, | *En Danemarche* s'en alat, | Od les enfanz s'en est alez; | Li uns ert *Edgar* apelez, | Li altres out nun *Edelret*: | Co fu le plus joveine valet. | Bien furent gardez e bien nurriz: | Com il furent alkes tehiz, | E ourent bien passé dusze an z, | Mult furent genz e avenanz.

b) K'en sul cinc jurs passat Russie | E vint en terre de Hongrie. | Le siste jur est arivez | De suz Gardimbre, la citez.

c) La fille al rei en fist son dru; | E cil l'amat, co fu seu: | Ainz ke passast tut l'an enter, | Avint la dame a enceinter. | *Ke dirraie? tant est alez, | Li plaiz ne pout estre celez.*

(Kiad.: Petrie: Mon. Hist. Britan. 819—820.)

9. SANCTUS AELREDUS ABBAS RIEVALLIS (* 1110. † 1167):

a) GENEALOGIA REGUM ANGLORUM (1153. V. 24. és 1154. XII. 19. között keletkezett).

1. Est autem crux illa longitudinem habens palmae de auro purissimo mirabili opera fabricata, ... Hanc religiosa regina *Margareta* huius regis mater, quae de semine regio Anglorum et *Hungariorum* extitit oriunda, allatam in Scotia quasi munus haereditarium transmisit ad filios.

2. At puerulos filios Edmundi ferire metuens prae pudore, ad regem Suavorum eos interficiendos transmisit. *Rex vero Suavorum* nobilium puerorum miseratus aerumpnam, *ad Hungariorum regem eos destinat nutriendos.* Quos ipse benigne accepit, benignius fovit, benignissime sibi in filios adoptavit. Porro Edmundo filiam suam dedit uxorem; *Edwardo* filiam germani *sui* Henrici imperatoris in matrimonium junxit.

3. Qui (Hitvalló Edvárd király) cum pacem tam a suis quam ab extraneis obtinisset, et vicinis regibus et principibus gratus et amabilis exstisset, dirigit nuntios ad Romanum imperatorem, rogans, ut nepotem suum scilicet, filium fratris sui Edmundi ferrei lateris, debiti sibi regni futurum haereditatem mittere dignaretur. Imperator autem regis nuntios gratanter excipiens, non parvo tempore summo cum honore detinuit. Tandem paratis navibus et omnibus quae navigaturis neces-

saria videbantur allatis, Edwardum cum uxore sua Agatha germani sui filia liberisque ejus, Edgardo Edeling, Margareta atque Christina, cum magna gloria ac divitiis sicut rex petierat ad Angliam mittit. Qui prospero cursu in Angliam veniens, tam regem quam populum suo laetificabat adventu. Sed post paucos dies vita discedens, gaudium in luctum, risum mutavit in lacrimas.

4. Cernens autem Edgarus Edeling res Anglorum undique perturbari, accensa navi cum matre et sororibus reverti in patriam qua natus fuerat conabatur, set (!) orta in mari tempestate in Scotia applicare compellitur. Hac occasione actum est, ut Margareta regis Malcolmi nuptiis traderetur, cuius laudabilem vitam et mortem preciosam liber inde editus satis insinuat: soror ejus Christina in Christi sponsam benedicitur.

(Kiad.: Twysden: Hist. Angl. script. decem. 349., 366., 367.)

b) VITA SANCTI EDWARDI REGIS ET CONFESSORIS (1163-ban keletkezett).

... Angli ... beatum Edwardum ... in regem elegerunt ... Reges et principes pro tanta rerum mutatione ammiratione procelluntur, et cum tanto rege foedus inire, amicitias jungere, pacem componere gratulantur. Imperator Romanus, cujus cognatam regis nepos filius Edmundi ferreilateris, unus e duobus quos exilio Cnuto dampnaverat uxorem duxit, tantae regis foelicitati congaudens, missis nunciis artiori eum sibi amicitia foedereque conjunxit.

(Kiad.: Twysden: Hist. Angl. script. decem. 375.)

c) VITA SANCTAE MARGARETAE REGINAE SCOTIAE, ab alio incerto autore ex illo brevius descripta.

Mortuo Edmundo rege cumprimis strenuo, qui ab Anglis propter insuperabilem eius fortitudinem ferrei lateris cognomen acceperat, Canutus rex Angliae conqueror, filios eius Edmundum et Edouardum propter foedus cum patre illorum ictum, prae pudore ferire non valens, ad regem Suedorum feriendos transmisit: qui pietate motus, eos ulterius ad regem Hungarorum *Salomonem vitae reservandos misit*. Edmundo vero sine liberis decedente, Edouardus frater eius Agatham imperatoris *filiam* duxit, ex qua sanctam Margaretam, postea Scotiae reginam, progeniuit.

(Kiad.: Surius: Vitae Sanct. 10. Junii III. 686.)

II. Új források.

1. HÓDÍTÓ VILMOS TÖRVÉNYE, másképp LEGES EDWARDI CONFESSORIS (a legrégibb szöveg 1115 és 1150, valószínűleg 1130 és 1135 között keletkezett, a közölt szövegrész alapjául szolgáló, elveszett feljegyzéseknek 1043 és az 1066-ot követő évek között kellett keletkezniök).

Iste supradictus Eadmundus habuit filium quen-dam, qui vocatus est Eadwardus. Qui, mortuo

patre, timore regis Cnuti aufugit de ista terra usque ad terram Rugorum, quam nos vocamus Russeiam. Quem rex ipsius terre, Malesclodus nomine, ut audivit et intellexit, quis et unde esset, honeste retinuit eum.

Et ipse Aedwardus accepit ibi uxorem ex nobili genere, de qua ortus est ei Eadgarus adeling et Margareta regina Scotie et Cristina soror eius.

— Cui Cristine rex Eadwardus dedit terram, quam habuit postea Radulfus de Limisei —.

Propter quem misit rex Eadwardus, avunculus eius, et fecit eum ad se venire. Ipse autem et uxor eius non longo tempore vixerunt post adventum eorum. Eadgarum vero, filium eius, rex Eadwardus secum retinuit et nutritiv pro filio.

Et quia heredem putabat cum facere, nominavit adeling, quod nos dicimus domicellum, sed nos de pluribus, quia filios baronum vocamus domicellos, Angli autem nullum preter filios regum.

Quodsi expressius volumus dicere, dicemus, quod in quadam parte Saxoniae, „ling’ ymago dicebatur, „adel’ Anglice: nobilis; quod conjunctum adeling, id est nobilis ymago dicitur.

Unde etiam occidentales Saxonici, scilicet Excestrenses, habent in proverbio summi despectus, quod summa ira commotus unus vocat alterum, „hinderling’, id est ab omni honestate deiectum.

Rex autem Eadwardus, quia cognovit nequitiam gentis sue et maxime filiorum Godwini, scilicet Haroldi, Tosti, Gurthi, Leofwini, comperit, quod non posset esse stabile vel firmum de Eadgaro, et adoptavit Willelmum ducem Normannorum, filium Rodberti, avunculi sui, qui postea, auxiliante Deo, conquisivit rectum suum bello contra supradictum Haroldum.

(Kiad.: Liebermann: Die Gesetze der Angelsachsen. I. 664—666.

2. TURGOTUS EPISCOPUS SANCTI ANDREAE († 1115).

a) (Az elveszett krónikából idézi Johannes de Fordun Chronica gentis Scotorum-ában:) V. 15. Item Turgotus. Rex igitur utcunque Margaretam viderat, et eam de regio semine, simul et imperiali genitam esse didicerat, ut eam in uxorem duceret petiit, et optinuit, tradente eam Edgardo Ethlinge fratre suo, magis suorum quam sua voluntate, ymmo Dei ordinatione.

b) (Ugyanonnán másodszer idézi Johannes de Fordun a Capitula ad Gesta Annalia praefixa-ban:) XIV. Rex ergo ubicunque Margaretam viderat, eamque de regio semine simul et imperiali esse didicerat, ut eam in uxorem ducere petiit, et obtinuit, tradente eam Edgardo Ethlinge fratre suo, magis tamen suorum quam sua voluntate, ymmo Dei ordinatione.

(Kiad.: The Historians of Scotland. I. 213—214., 417.)

3. FLORENTIUS WIGORNIENSIS († 1118): REGALIS PROSAPIA ANGLORUM.

1016. Cui (Ethelredi) filius suus Eadmundus successit, qui duos filios Eadmundum et Ead-

wardum ex quadam nobilis prosapiae foemina habuit: sed eodem anno dolo Edrici Streonae perimitur. Cujus post mortem Canutus, Suani regis Danorum filius, qui VII. mensibus ante mortem regis Aethelredi, Angliam magna cum classe hostiliter adierat, regimen regni suscepit, et praedictos filios regis Eadmundi in exilium misit. Quorum unus, scilicet Eadmundus in adolescentia mortuus est in Hungaria; Edwardus vero Agatham filiam germani imperatoris Henrici III. in matrimonium accepit, ex qua Margaretam reginam Scotorum, et Christianam virginem, et clitonem Eadgarum suscepit.

(Kiad.: Petrie: Mon. Hist. Britan. 642.)

4. ANNALES DE ECCLESIIS ET REGNIS ANGLORUM (1120 és 1140 között keletkezett).

... Cnutus... filios regis Edmundi in exilium misit, quorum unus, scilicet Edmundus in adolescentia mortuus est in Hungaria, Edwardus vero Agatham filiam germani imperatoris Henrici terti in conjugem accepit,

ex qua Margaretam reginam Scotiae et Christinam virginem et clitonem Eadgarum habuit.

(Kiad.: Liebermann: Ungedruckte Anglo-Normannische Geschichtsquellen. 24.)

5. CHRONICON MAILROSENSIS MONASTERII (1136 után keletkezett).

1017. Rex Cnutus, filius Suani, totius Angliae suscepit imperium. Postea, occiso Edwino clitone, germano regis Edmundi, filios eiusdem regis Edmundum et Aedwardum ad regem Swavorum occidendos misit. *Qui nollens pueros innocentes perimere, eos ad regem Ungariae Salomonem nutriendos misit.* Edmundus processu temporis ibidem vitam finivit. Edwardus vero Agatham, filiam germani imperatoris Henrici, in matrimonium accepit, ex qua Margaretam, postea Scottorum reginam, et Christinam sanctimonialem virginem et clitonem Aedgarum suscepit.

(Kiad.: Mon. Germ. Hist., Script. XXVII. 433.)

HERZOG JÓZSEF.

A RATHOLD-NEMZETSÉG CÍMERÉHEZ.

Folyóiratunk hasábjain nem első ízben esik szó erről a nevezetes itáliai-normann eredetű nemzetségről és címeréről. Néhai Csergheő Géza egész sorozatot gyűjtött össze Rathold és Olivér oklevél-kiállító leszármazottainak pecsétjeiből s ezek vésetei alapján részletesen reámutatott a címeralakulás ágas-bogas fejlődésmenetére. Eredményei lényegéhez ma sem férhet kétség. Idevágó dolgozata olvasóinak azonban mindenesetre feltűnhetett, hogy a nemzetségi címer legelőkelőbb képviselőjét végül is nem a rendelkezésre álló kétségbevonhatatlanul hiteles változatok valamelyikében vélte fellelhetni, hanem a Rajcsányi-féle pecsétmásolatok közül szemelte ki Olivér tárnokmester 1347-iki pecsétjének ott megőrzött ábráját s ezt jelölte ki címerfejlődési zenithfokozatul. Azaz a korábbi variánsokban alakulást, a későbbiekben inkább szétesést, visszafejlődést látott. A kiváló kutató döntését természetesen nem pusztán a heraldika aranykorára jellemző egyszerűség, nem a pajzsmező egyes hárslevele váltotta ki. Ebben a tekintetben az Olivér-pecsét nem is éppen egyedülálló jelenség. Ami megkapta és stílusérzékét lebilincselte, a címer Rajcsányi fenntartotta pávatollforgós sisakdísz volt. Ennek tökéletes korszerűsége bírta elhatározásra; a heraldikai ízlés respektálása kedvéért vállalta az állásfoglalásában rejlő módszertani kockázatot.

«Ezen teljes pecsét megőrkítésével — írta volt Csergheő — Rajcsányi nagy szolgálatot tett nekünk, mert az ezen látható sisakdísz az egyetlen, mely a Rathold-nemzetséget illetőleg azon korból maradt reánk, midőn még az egyes ágazatok állandó tulajdonveket nem használtak s így jogosítva, de kényszerítve is vagyunk ezen sisakdíszra, ha nem is mint általánosan használtat a Rathold-nemzetség sisakdíszének elfogadni. S ezt annyiival szívesebben tesszük, mert az így összeállított sisakdísz a legszebb heraldikai díszek egyike.» Ő maga Rajcsányi másolatát mindenestre annyira mérvadónak ítélte, hogy a nemzet-

ség címerszíneinek kifürkészésében is ezt vette alapul. Erre támaszkodott, mikor a Képes Krónika ismeretes Rathold- és Olivér-miniaturájára és a pávatollforgót ugyancsak tartalmazó nemzetségi pecsétek tanuságára inkább csak mellesleg hivatkozva, a címertan szabályainak alkalmazásával a Rathold-címer színeit a következőképpen határozta meg: «veres pajzsban arany hárslevél, sisakdísz: arany hárslevél reátűzött természetes pávatollforgóval, takarók: veres-arany». A pávatollforgó szokásosan természetes színéből t. i. arany hárslevélre következtetett, utóbbi viszont pajzsábrául alkalmazottan magától értetődően veres mezőt kíván.

Előbb némi módszertani kockázatot említünk, s a következmények arra vallanak, hogy nem indokolatlanul. Miután olyan alapvetést választott, mely tulajdonképpen önmagában is igazolásra szorul, egyébként vitathatatlan érvelése a szakörök tudatából nem irtott ki minden kételyt. Mindenesetre azt látjuk, hogy Csoma József már más úton indult el s a lényegében analízáló eljárást felcserélendőnek, legalábbis kiegészítendőnek tartotta egy inkább historizáló gondolatmenettel. Elismerni elismerte Csergheő következtetései elvi helyességét, de inkább azért vélte az általa javasolt színmegoldást elfogadhatni, mert azt a Képes Krónika s egy Lorántffy-címert ábrázoló sárospataki falfestmény is támogatta. Vagyis nervus probandi-képpen ezt a két színes s mindenesetre eredeti külsejében reánkmaradt címeradatot illesztette a Rajcsányi-ábra helyébe. A különbség első pillantásra igen jelentősnek látszik, mégpedig kétségkívül Csoma javára. Azonban az eredmény így sem megnyugtató s arra a kérdésre, lényegesen szolgálja-e a probléma eldöntését, sajnos inkább nemmel kell válaszolnunk. Ha egyszer bizonyos, pedig kétségkívül az, hogy olykor a krónika miniatorának ábrái is tévesek, illetve megbízhatatlanok, úgy — más szempontból ugyan — a Rajcsányit illető elvi szkepszis az ő munkájára

is kiterjeszthető. A pataki falfestmény pedig olyan kései, XVII. századbeli munka, hogy legfeljebb támogató adatnak lehet tekinteni, alapvetőnek semmiképpen. Ilyen minőségben pedig természetesen Csergheőnek is rendelkezésére állott. Tagadhatatlanul bizalomkeltő tény, hogy a két különböző kiindulású következtetési művelet azonos eredményhez vezetett. Csoma tehát végül is az elégséges okság elvének megfelelően sorozta Ratholdék címerét a megoldott színezésű nemzetségi címerek körébe. De ugyanúgy vitathatatlan, hogy teljes bizonyosságot csakis Olivér tárnokmester címerének minden kételyt kizáró igazolása adhat a kutatás kezébe. S a kérdés lényege ma is úgy hangzanék, mint Csergheő Géza korában — ha a hazatért Felvidék egy szerencsés lelete meg nem lepi a hazai heraldikát Kazai Kakas László sírkövével.

A 195 cm hosszú, 104 cm széles és 21 cm vastag, feltűnően ép veres-márvány síremlék évszázadokon át a Rathold-nemzetség ősi birtoktömbjéhez tartozó gömörmegyei Serkén lappangott, honnan a hatalmas Lorántffy-család előnevét vette. Ott ásták ki a mult év novemberében Vargapál Gyula földjén. Kazai Kakasok és Lorántffyak tudvalevően egyaránt Rathold nemzetségéből valók, csak az életsorsuk különböző. Mire a Lorántffyak igazi felvirágzása elkövetkezett, a Kakasok már ki is haltak. A XIV—XV. század okleveles gyakorlatának viszont ők a sűrűbben emlegetett szereplői. Kazai Kakas László életkörülményeit is eléggé részletesen ismerjük. Már 1351-ben egy hatalmaskodási per hőse, illetve vádlottja. Számos adat bizonyítja, hogy családja anyagi állásának gondos és körültekintő sáfárja volt. Politikai irányzatában rendületlenül hűséges embere Nagy Lajosnak, Mária királynőnek, majd Zsigmond királynak, mit utóbbi uralkodónk különösen a Siklós várát illető 1387 április 13-ikán kelt adománylevelében ismert el igen meleg szavakkal. De inkább és elsősorban szűkebb környezetének élt, a zászlósorak sorába sohasem lépett — ezt a következők miatt nagyon ki kell emelnünk — s a pataki várnagyságnál magasabb tisztséget élete folyamán nem viselt. Talán ennek köszönhető az az országbárokknál ebben az időben aligha feltételezhető eljárása, hogy 1380 körüli és utáni levelezésében magyar fogalmazású pecsétet használt: «S(igillum) Kackas Laislo» felirattal. Egészen

1395-ig, mely évtől fogva, mint már Radvánszky Béla báró megjegyezte, neve «a jogügyletekben többé nem szerepel». Emlékünk megmagyarázza, hogy miért. Ennek az esztendőnek március 19-ikén meghalt. A sírkő felirata szerint:

† Hic † iacet † d[omi]n[u]s † La[disla]us † filius (sic!) † Kacas † qui † obiit † in † feria † sexta † ante † Letare † Anno † Domini † MCCCCLXXXV.

A kő felületét a Rathold-nemzetség ugyanolyan összeállítású címere tölti ki, mint aminő Rajcsányinál Csergheő Gézának feltűnt. Csak a mi esetünkben a hitelesség kérdése kétségen felül áll, azaz Csergheő levezetése elnyerte a megtámadhatatlan alapot s a címerszínek problémája véglegesen eldőlt. Már ez a tény is fontos helyet biztosítana a leletnek középkorunk sajnos eléggé gyér címeranyagában. De ezenfelül amellett, hogy műtörténeti szempontból is közepesen-felüli emlék, még egy két következtetésre is indít. Éspedig jól megalapozottakra; mert arányaiból következő világos rajzával pontosabb mondjuk adatszerűbb forrás, mint a szűk felületre szorított gyakran félreérthető pecsétábrázolások. Hogy csak egy különbséget említsünk; pecsétképtől aligha várhatnánk ilyen kézzelfoghatóan világos útbaigazítást a sisakdísz gyakorlati felépítésére nézve. Itt nemcsak szemmel látható, de akár kitapintható, hogy a csöbör sisak csúcsára szerelt, nyilván fémből készült hárslevél erőteljes rúdalkatu gerince legalább is a felső végén üres volt s az így keletkezett köpönyílás szolgáltatta az oromdísz befejező pávatollforgó tokját. S ha ez a felvilágosítás inkább a fegyvertörténetet érdekli, genealogusaink számára nem lehet közömbös, mit a címerkép a nemzetiségi leszármazástudat szívóssága felől hirdet. Heraldikusaink pedig kénytelenek lesznek elejteni, illetve módosítani Csoma szigorúan rendszerező elméletét, mellyel a pávatollforgó beiktatta címertörést magyarázni óhajtott. Az 1395-ös évszám és Kazai Kakas László személye mindkét szempontból sokatmondó.

Rathold ivadékaiknak közös nemzetségi jelvénye, a hárslevél, már a XIII. század folyamán kiállotta fennmaradásának, jelenének és jövőjének tűzpróbáját. Attól fogva, hogy először tűnik elénk Miklós országbíró 1238-iki pecsétjének még egészen normann-alkatú címerpajzsában, makacsul ellenállott minden kísértésnek és ellenedolgozó

irányzatnak. Ismeretes, hogy az akkori országos főméltóságok az ország címeréből átvett részletekkel szerették és szokták volt jelezni hivatali állásukat. S ebben a tekintetben a Rathold-nemzetség tagjai sem kivételek. Ámde Roland nádor 1255-iki pecsétjén a kettős keresztet, az országos hatalmi jelvényt, a pajzs három sarkában egy-egy hárslevél kíséri s rokon, de még jellemzőbb, mert az országcímet a hárslevelekkel szervesen egybefoglalni igyekvő, alakulás ötlík szemünkbe a második, az ifjabb Roland nádor 1299-iki címerében is. Holott tudjuk, hogy nem mindig és nem mindenütt történt így. Számos másnembeli országnagyunk ejtette el a leszármazására világot vető emblémákat az országcímer varázsa kedvéért. Ilyen módon ment nem egy nemzetségi címerünk nyilván visszavonhatatlanul veszendőbe. Heraldikánknak ebben a korai idejében, de gyakran még a XIV. század első felében is, a pecsétábrákat különben is tulajdonosaik egyéni ízlése akár önkényesnek nevezhető elhatározása szabta meg, miben szintén bizonyos veszedelem rejtett. Az előbb említett ifjabb Roland nádor fiának, Leusták vasvári és soproni ispánnak 1339-iki pecsétjén pl. vadkanfő szájából kandikál ki a hárslevél. Minő egyszerű s mindenestre érthető lett volna akár előbb a kettős keresztet, — így cselekedett pl. az Ákos-nemzetség nem egy nagynevű családja (Bebekek, Csetnekyek) — akár ezentúl, legalább is ezen az ágon, a vadkanfőt használni és tartani meg címeralakul, hiszen a nemzetségből eredő családok egy gyökeres birtokosztály révén tu-



Kazai Kakas László sírköve. 1395. (Orsz. M. Történeti Múzeum.)

lajdonképpen már 1283-ban elváltak egymástól s a maguk külön útjaira léptek. Nem történt meg. Nincsen tudomásunk egyetlen familiáról sem, mely a hársleveles nemzetségi jelvényt elejtette volna, sőt beköszöntvén a magyar heraldika aranykorszaka ezután tűnnek elénk körülbelül egy fél-századon keresztül a nemzetségi címerek legpom-pásabb, az egységet világosan kidomborító példányai, melyeknek sorát most már igazolt szépségében Olivér tárnokmesteré nyitja meg s nagyjában Kakas Lászlóé zárja. A pecsétára külseje természetesen még ebben a fejlettizlésű periodusban is sok körülménytől függött. Kakas László előbb említett magyar köriratú pecsétje pl. távolról sem ad olyan teljes képet, mint a sírkövéső remekelte halotti címer. De az egyes hárslevél valamennyire nézve jellemző éspedig a maga kiérett heraldikai szabályosságában. Ezen a fokozaton azután csak a XV. századdal kibontakozó naturalizmus változtatott, melynek differenciáló hatása természetesen a Rathold-utódok címerein is mindinkább kiütkezött. A hárslevél lassan átalakulásnak indult, bonyolultabb és szeszélyesebb variánsok keletkeztek. Ám ennek a folyamatnak már csak a lényegéről kell majd néhány szót ejtenünk, a részletek nem tartoznak vizsgálódásunk körébe; inkább homályosítanak Kakas László sírkövének lényegben az élő heraldika korszakára vonatkozó tanuságát. Ez utóbbinak évtizedein belül teljes az egyöntetűség. A nemzetség mindegyik családja ugyanazt a pajzsalakot használta, azaz lovagi tornákra bizonyára valamennyien egyes hárslevél jellemezte heraldikai mezben vonultak fel.

Nem lehet eléggé kiemelni a lovagi tornák szempontjának lényegesen alapvető fontosságát. Ebben az időben t. i. már nem a csatamező a heraldikai stílus igazi alakítója. Hogy csak egy jelenséget hangsúlyozzunk, sírkövünk csöbörsisakot ábrázol 1395-iki kelettel, holott a fegyvertörténetnek sikerült pontosan kimutatnia, hogy ez a sisaktípus a XIV. század harmincas-negyvenes éveitől kiszorult a véres küzdelmekből. Gondoljunk a Képes Krónikára, miniaturái között már összesen csak két csöbörsisakot találunk. A lándzsatoró tornákon használt páncélokhoz ellenben még a XVI. század első évtizedeiben is csöbörsisakok, illetve azoknak tornaszempontok szerint alakult leszarmazottai tartoztak, mint ezt nemcsak gazdag kép-

anyag, hanem a reánk maradt eredeti tornafegyverzetek egész sorozata bizonyítja. Egészen kétségtelen, hogy a heraldika, miután harci és tornafegyverzet egymástól elvált, tehát kb. a XIV. század dereka óta, a lovagi tornák külsőségeivel fejlődött párhuzamosan, nem pedig a harctéri taktika szükségletei szerint. Aki például a mi esetünkben ez utóbbi alapon óhajtana ítéletet formálni, a sírkövet kétségkívül régibbnek kellene hogy tekintse a Képes Krónikánál. A lovagi tornák megszabta fejlődés azonban a XVI. századig éppen olyan élő fejlődés, mint a harctéri fegyverzeté. Nem véletlen, hogy a heraldikai ízlést a naturalisztikus irány csak megtépázta, a lovagi tornák letünése ellenben tulajdonképpen megölte s legkésőbbben a XVI. század végétől a címerművészet a magámaradottság az élettől való elszakadás s ebből következően a teljes hanyatlás képét mutatja. Ha a harctéri szempontot fogadnánk el irányadóul, mi ismételjük fegyvertörténeti szempontból lehetetlenség, a leszarmazástudatra annak meglétére vagy felszívódására egyáltalában nem tudnánk következtetni. Ez esetben a sírkő címerábráját hagyományos sémának kellene minősíteni, mely készítési idejének körülményeire, annak történeti miliőjére nézve alig mond valamit. Kijelölhetvén ellenben a reális összehasonlítási alapot a lovagi tornafegyverzetben, legfeljebb azon panaszkodhatnánk, hogy egy tunyábbmenetű alakulási folyamat jelenségei alapján kell állást foglalnunk. A tornafegyverzet t. i. lassúbb változási fázisokban fejlődött, mint a csatateri felszerelés. Inkább a divat irányította, mint az élet védelmének mindenképpen rugalmasabb és gyorsabbütemű alakulást követelő, mindig elemi erejű szempontja. Míg harctéri darabok keltezésében a fegyvertörténet legfeljebb évtizedes elcsuszamlásokkal számol, tornafegyvereknél általában félévszázados hibalehetőségeket vesz tekintetbe. Szerencsés kivételek az olyan tárgyak, melyek a tornafelszerelés, illetve a heraldika valamely pontosan kitűzhető átmeneti időszakából származnak. Miután azonban a XIV. század végének készítményével van dolgunk, tudjuk, hogy sírkövünket ebből a szempontból is indokolt kíváncsisággal vehetjük szemügyre. A heraldikai naturalizmus akkor élte bölcsőkorát. Már Csoma József kritikus szintézise felhívta az érdeklődők figyelmét az irányzat kiütkezésének első embrio-

nális nyomára, melyet az általa ismert nemzeti címeranyagban Ilsvai Leusták nádor századvégi pecsétje, illetve annak egy részlete képviselt. Ennek a vésetnek hárslevelén bukkant fel először a szár alsó végén egy alig észrevehető kocsányszerű dudor, mely azonban a bibliai mustármaghoz hasonlónak bizonyult. A következő nemzedékek kezén mind erőteljesebb gallyá, majd ágga duzzadt s ezzel párhuzamosan maga a hárslevél is elváltozott. Megkettőződött esetleg hármassá vált, hogy legutoljára, persze már egészen későn, jóval a heraldika, sőt a lovagi tornák előkorának elmúltá után, Gyulaffy László 1695-iki grófi diplomájának címerében önmagából egészen kivetkeződve tölgylevéllé alakuljon. Ekkorra a Rathold-nemzetségtudat természetesen a múlté, az elméleté. Kazai Kakas László halálakor ellenben egészen frissen élt. A sírkő éppen úgy mint a nádori pecsét ugyanazon átmeneti időszak vetületét viseli magán. Talán kettőt is. Lehet, hogy pusztá ornamént, de mégis a jövő önkénytelen beharangozását jelenti az a hármás hárslevél, mellyel a készítő mester a felirat sávjának üresen maradt jobb alsó sarkát kitöltötte. Alkalmassint csak formaérzéke kívánta, hogy a feliratot bevezető keresztnek megfelelően az abból kiinduló átló túlsó végén ugyancsak ne betűt, hanem ábrát alkalmazzon. Ám ezzel is a hárslevelet megsokszorozó naturalisztikus jövendőnek vált mondjuk akaratlan előhírnökévé. A másik apróság elbírálásánál pedig nincs helye semmiféle szkepszisnek. Egészen világosan kifaragta t. i. pajzsalakon, sisakdíszben, egyaránt azt a hárslevél szárából kinövő csücsköt is, melyet Csoma Leusták nádor pecsétjén észrevett és magától értetődően annyira kiemelt. A nádor és Kazai Kakas László természetesen rokonok, de igen távoliak. Első közös ősük Domokos tárnokmester másfél évszázaddal azelőtt élt, a XIII. század derekán. Ha ilyen nagy idő múltán azt tapasztaljuk, hogy címereik nemcsak hasonlók, de szinte pontosan ugyanabban az időben tökéletesen párhuzamosan változnak el, úgy egészen természetszerűnek találhatjuk egy valamivel még későbbi feljegyzés szövegezését, melyet önmagában fejcsóválva olvashattunk. Ki ne csodálkozott volna el azon, hogy középkorunk egyik legérdekesebb alakja, az a bizonyos Tari Lőrinc lovag, ki Zsigmond király letartóztatásakor egyedül mert ura védelmére kardot rántani, család-

nevét — úgy látszik — inkább csak itthon használta. 1411-ben zarándokútra indult, mert mint maga vallotta meg, kételyei voltak Isten léte és az emberi lélek halhatatlansága felől. Felkereste Szent Patrik irlandi purgatóriumát — így lett belőle Tinódinál «pokoljáró» Tar Lőrinc — s hazajövet élőszóval számolt be élményeiről egy angol utitársának, ki azután a hallottakról emlékiratot készített. Az idegennek elvégre mindegy lehetett, kinek és minek nevezze története hőseit, azt jegyezte fel, amit hallott; ha szövegében elcsuszamlás vagy megtévesztés akad, úgy az bizonyára az eseményeket, esetleg a beállítást illeti, az elbeszélő nevét semmiképpen. S a memoriale címében mindössze a Rathold-nemzetségről esik említés, magában a szövegben is csak a pásztói ágról, melyhez a lovag tartozott. A Tari-családról nem. Pedig nemcsak Lőrincünk atyja László, hanem nagyapja István is viselte már a családnevet. Tari Lőrincnek, mint már ebből a futólagos vázlatból is biztos megállapítható volt önálló, vívódásokra hajlamos lelki élete, egyéni multja, melyre joggal büszke lehetett, élvezte királya bizalmát és megszolgált jóindulatát, a királyné étékfogómestere volt, tehát az ország főúri rendjének előkelő tagja — és adott körülmények között mégis szemmel láthatólag fontosabbnak tartotta, hogy Rathold nemzetségéből származik, mint azt, hogy Tari Lőrincnek hívják. Ilyen szívós volt-e a leszármazástudat valamennyi nemzetségünk-nél, természetesen nem tudnám eldönteni. De bizonyos, hogyha ez általában kimutatható volna, nem egy homályos történeti összefüggést sikerülhetne érthetőbbé deríteni. S annyit talán máris feltehetünk, hogy míg a nemzeti címér a nemzetséghez tartozó családok használatában változatlanul élt, illetve — ami talán még többet mond — egyszerre és körülbelül egyöntetűen változott, mint Ilsvai Leusták és Kakas László hárslevelén láttuk, addig a nemzeti tudat szava sem halkult el. Magától értetődik, hogy általános érvényű eredmények szerzéséhez terjedelmes részletkutatásokra s bizonyára új anyagra is volna szükség. Lehetőleg olyan világosbeszédű támogató nyilatkozatokra, mint Tari Lőrinc útjának emlékirata. Eleve is valószínűnek merném azonban ítélni, hogy ez az aprólékos kritikai munka nem mutatná ki a XIV. század derekának, az ősiség korának epochális jellegét. Sőt azt sem bizonyí-

taná, hogy a nemzeti tudatot általában az idő sorvasztotta el. Ezt nemcsak az imént nyert s a XV. századba átcsapó megfigyelések és tapasztalások sejtetik, de még ezen az időhatáron is túlterjedő folyamatok. A legelső betelepülökhöz tartozó Hunt—Pázmán ősök leszármazottainak címere, igaz, már eléggé korán szétágazó hajlandóságot, nagy változatosságot tanúsít, de éppen ennyire bizonyos, hogy a csak néhány évtizeddel később beköltözött Balog-nemzetség kétfejű sasa még a XVII. században is szívósan él. A Guthkeled-nemről akár ne is szóljunk.

Nemcsak ez a bonyolult kérdéskomplexum vár azonban megoldásra. Jól tudom, hogy az itt tárgyalt szűkebbkörű kérdések, a Rathold-nemzetség címerének problémái sem kimerítettek. Egy talányos jelenséget akár azonnal megemlíthetünk. Nem ritkaságok t. i. a nemzeti pecséteken az ábrát kísérő betűalakok. R. H. (vagy A.) betűket látunk már az ifjabb Roland nádor említett 1299-iki pecsétjének mezejében, a kereszt vízszintes szárától jobbra és balra. Majd egy-egy *t*-minuscula környezi Ilsvai Leusták pávatollforgós hárslevelét. De míg ezek között csak a betűalkalmazás formális ténye létesít kapcsolatot, Kazai Kakas Loránd özvegyének, halottunk menyének, 1433-iki címerpecsétje, lehet, hogy teljes rokonságot mutat Leustákéval. A hárslevelés pajzsot itt is egy-egy betű övezi. A baloldali teljesen elmosódott, a jobb oldali azonban mintha ugyanolyant *t* volna, mint a Leusták-pecséten jelentkező. A pecsétkép, sajnos, kopott egy kicsit, de nagyító alatt látni vélem az áthúzás lefelé forduló halavány duktusát. Bonyolítja azonban a dolgot, hogy amennyiben a bizonytalan vonáscsíkot nem vesszük figyelembe, ezt a rejtélyes betűt magától értetődően *l*-nek kell olvasnunk. S ez annál könnyebben lehetséges, mert Kakas Loránd névkezdetéhez viszont ez az értelmezés talál. Ez a kérdés tehát nyílt kérdés kell hogy maradjon. Új pecsétanyag felbukkanására, szerencsésebb kezű kutatók ítéletére vár.

Már most is eldönthető ellenben egy szigorúan címertani jelenség, és pedig Csoma magyarázatával ellentétes irányban. Láttuk, milyen nevezetes szerep jutott az Olivér-pecsét pávatollforgójának Csergheő megfigyelései és következtetései körében. Egészen természetes, hogy ő ezt a képletet a sisakdísz szerves összetevőjének ismerte el. Nem úgy Csoma. Bár — amennyiben nem elnézés okozta

tévedés forog itt fenn — úgy tudta és írta, hogy hárslevele csúcsán Ilsvai György zólyomi ispán XV. századi címere is pávatollforgót visel, csak Olivér tárnokmester, Pásztói János országbíró és Ilsvai Leusták nádor XIV. századbeli címereit vette tekintetbe, mikor kimondotta a végszót s a pávatollforgót címertörésnek, az ország címeréből átvett hatalmi jelvénynek minősítette.

«Hogy a pávatollforgó csak átmeneti, csak hatalmi jelvény volt, kétségtelenné teszi az, hogy azt csakis ezen három országnagy használta, annak sem előbb, sem utóbb nyomát nem találjuk, az összes leszármazók nagyszámú címereiben (?). Ez okból azt a Rathold-nemzetség ősi címeréhez tartozónak nem tekinthetjük.»

Íme, feltűnik azonban a pávatollforgó nemcsak a XV. századi zólyomi ispán, Csoma is említette, hanem a pataki várnagy, Kazai Kakas László most első ízben közzétett 1395-iki címerében is. S ha már az előbbi felett való elnézés sem volt egészen érthető, a Kakas-síremlék egyenesen nyomatékosan követeli, hogy a Rathold-nemzetség lovagjainak tornasisakját pávatollforgóval ékesítettnek tudjuk és tartsuk. Hogy miért választották éppen ezt, nem világos. De miután a XIII. századból csakugyan nem rendelkezünk idevágó példával, az országcímerre amúgyis bajosan gondolhatunk. Adataink XIV. századbeli eredetre vallanak s ebben a korszakban, amennyiben hatalmi jelvényül forgót alkalmaznak, inkább az Anjou-királyok strucctollait vették volna át, mint azt 1363-iki pecsétjének tanúsága szerint Osl-nembeli István zágrábi püspök és szlapon helytartó cselekedte. Megjegyzendő ezenfelül, hogy a Rathold-nemzetségből származó XIV. századbeli főméltóságok eljárása sem egyöntetű. Kaplai János országbíró ugyancsak századvégi pecsétje például — úgy látszik — nem tartalmazza a forgót, ami persze éppen nem szükséges, hogy tornaegyverzete más külsejű voltát jelentené. A pecsétvésőnek, ismételtetjük, lényegesen nehezebb dolga volt, mint a kőfaragónak. Nála a helyszűke parancsolt. Ilsvai Leusták nádor címere szemmel láthatólag azért került pajzs helyett körbe, illetve hatos karéjba, hogy az ívhajlás a forgó számára helyet teremtsen. Pásztói János pecsétpajzsában pedig ugyanezen okból felbomlik a forgó s három-három lelógó toll helyettesíti, melyek akár strucctollak lehetnének. Hogy azonban a forgó ebben a formá-

ban, illetve összeállításban is alkalmazható s pusztán ebből a toll természetére, illetve átlényegülésére nézve bajos következtetünk, arra nézve beszédes párhuzamosságul szolgál két középkori Bebek-síremlékünk. Ezek összevetése kétségtelen valósággá avatja a két Rathold-pecsét ajánlotta valószínűséget, hogy t. i. alkalomadtán egyik ábrázolástípus a másik helyébe léphet.

Hogy a Rathold nembeliek sisakdíszéhez a tollforgó mindenképpen hozzátartozott, a posteriori Feledy Eusták 1530-iki pecsétje is bizonyítja. Ez a kései véset az egyetlen, mely pajzsalakul ősi érintetlenségében tartotta fenn a XIV. századbéli, a naturalizmus erőrekapása előtti hárslevél-formát és sisakdíszül nagyon jellemzően három tollat visel, olyanforma elrendezésben, mint Pásztói János említett címere. Hogy ezek már csakugyan strucc-tollak, keveset vagy mitsem jelent. A heraldika divatja a pávatollat alkalmazta legkoráb-

ban, kakas- és strucc-toll későbbi fejlemény. A XVI. század pecsétkészítője tehát pávatollak helyett talán önkéntelenül is strucc-tollakat véselt a tiparium felületébe annál is inkább, mert esetleges korábbi mintájának lelőgő tollait jóhiszeműen is utóbbiaknak nézhette. Egyenkénti elhelyezésben, mint ismeretes, eléggé nehezen különböztethetők meg egymástól. Tamás erdélyi vajda 1336-iki pecsétjén a hat toll csokrot alkot, a minősítés tehát valamivel könnyebb, mint teljes szétágazás esetén, s ennek ellenére is megtörtént, hogy Csergheő azokat strucc-, Csoma viszont pávatollaknak ítélte. Pedig tudás- vagy érzékhiánnyal vádolni valóban egyiküket sem lehet. Jelen összevetéseink két alapvető ábráját illetőleg azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ezeknél minden félreértés kizárt. Mindkettő zárt forgót mutat, s a pávaszemmotívum nemcsak sírkövünkön, de még Ilosvai Leusták pecsétjén is kivehető.¹ TÓTH ZOLTÁN.

¹ Csergheő Géza alapvető értekezése — A Rathold-nemzetség címere — H. G. D. aláírással a Turul VIII. kötetében jelent meg a 24—30. lapon. A tanulmánya alapjául szolgáló címerábrák körvonalrajzait a 24. laphoz illesztett táblán közölte, a teljes címert Rajcsányi nyomán a 30. lapon. Szövegbeli idézeteink ugyanonnan a 29—30. lapról valók. Ezt megelőzően magát a hárslevelet is vizsgálat tárgyává tette: A hársfalevél a Rathold-nembeliek címerében — című folyóiratunk IV. kötetében (173—181. lap) kiadott dolgozatában. V. ö. Csoma József, Magyar nemzetségi címerek 146—154. lap. A Képes Krónika miniaturáját Csoma közölte: A magyar heraldika korszakai 25. lap. A pataki falfestmény Lorántffy-címért lásd Csergheő tábláján 25. szám alatt. — Kakas László első ismeretes, 1351-iki szereplését illetőleg v. ö. Anjoukori Okmánytár, V. 554—555. lap. — Életrajzi adatait részletesen felsorolta Békefi Remig, A pásztói apátság története, 183—190. lap. — A síklősi adománylevél u. o. 266—269. lap. — Radvánszky idevágó közlése, Magyar köriratú pecsétek a XIV. és XV. századból, a Századok 1880-iki évfolyamában jelent meg a 483—485. lapon. — Ő említi, hogy nevét több egykorú oklevél Cakas-nak is írja, a sírkő helyesírása tehát nem éppen meglepő. — Miklós országbíró 1238-iki s az idősb Roland nádor 1255-iki pecsétjének ábrája Csománál a 147. (Nemzetségi Címerek), Ilosvai Leusták nádoré u. o. a 149. lapon. Hogy az ifjabb Roland nádor 1299-iki pecsétjének (Orsz. Levéltár Dl. 1880.) teljes képét — Csergheő táblája 3. szám alatt t. i. csak a címerábrát közli — továbbá Leusták ispán 1339-iki (Dl. 3224.) és Kazai Kakas Loránd özvegyének 1433-iki (Bánffy levéltár, Kolozsvár) kiadatlan pecsétjeit idézhettem és felhasználhattam, azt Varju Elemér társulati alelnökünk szíves barátságának köszönhetem, ki gazdag levonatgyűjteményét szokott tudományos önzetlenségével bocsátotta rendelkezésemre. — Az 1283-iki birtokosztályt illetőleg v. ö. Karácsonyi, A magyar nemzetségek, III. 11. lap. — A csöbör-sisak sorsáról Boenheim ír, Handbuch

der Waffenkunde 33—35. lap., A harctéri és torna-fegyverzet elválásáról ugyanő u. o. az 522. és a következő lapokon. Erre nézve nb. a hazai anyagból is számos bizonyító példát hozhatnánk fel. Elég azonban talán az 1414-iki Bocskai-címert említeni (Mon. Hung. Heraldica III. 2. tábla), hol a pajzsmező teljes fegyverzetű lovagja csábitó alkalmat adhatott volna ahhoz, hogy magára a pajzsra is harcisisakot illesszenek. Ám a címersisak itt is a pajzsbeltől tökéletesen elütő tornasisak, koronás fekete sast ábrázoló dísszel. — A leszármazásokra vonatkozólag lásd Karácsonyi III. kötetének 6. és Békefi i. munkájának 246. lapjához csatolt családfákat. — A Tari Lőrinc zárandoklásáról készült emlékirat címe: Prohemium memoriale super visitatione Domini Laurencii Ratholdi militis et baronis Vngarie factum de purgatorio sancti Patricii in Insula Hibernie. V. ö. Kropf Lajos, Pászthói Ratholdi Lőrinc zárandoklása. Századok 1896. évf. 716—730. lap. — A vadkanfő nb. Csoma szerint (Nemzetségi címerek 152. lap.) Ilosvai György zólyomi ispán 1424-iki pecsétjén is előfordul, erre nézve azonban nem merek állást foglalni, mert ugyanerről a címerről azt is mondja, hogy hárslevele csúcsán pávatollforgót alkalmaz, egyúttal pedig Csergheő idézett sorozatára hivatkozik, melyben viszont Ilosvai György nevét hiába keressük. Félős tehát, hogy itt, mint ezt a szövegben is említem, valami elnézés történt. Az általa egyedül tekintetbe vett országnagyok falanxát azonban Kakas László sírkőábrájának tanúsága egyedül is áttöri. — István zágrábi püspök 1363-iki pecsétje Csománál, i. m. 134. lap, Pásztói Jánosé 1396-ból Békefinél i. m. 191. lap. Kaplai Jánosé pedig Csergheő tábláján 9. és 30. szám alatt. Bebek György görög és Bebek László pelsőci sírkövének ábráit lásd Csergheő-Csoma, Alte Grabdenkmäler aus Ungarn, a 12. illetve a 16. lapon. Feledy Eusták 1530-iki címere a magyar Siebmacher II. kötetének 135. tábláján, szöveg u. o. a 170. lapon. Tamás erdélyi vajda 1336-iki pecsétjének tollairól v. ö. Csergheő, Turul, IV., 178. lap, Csoma, Nemzetségi Címerek 119. lap.

SZAKIRODALOM.

A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *dr. Lukinich Imre.* I. k. 1351—1510. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1937. 8° LXII + 736 l.

A «Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky-család története» c., a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából dr. Lukinich Imre által szerkesztett sorozatban ez a IV. kötet magának a szerkesztőnek a tollából és összeállításában oklevéltárat ad. Gróf Vigyázó Ferenc végakarata volt, hogy édesanyjának, szül. báró Podmaniczky Zsuzsannának emléke ily családtörténeti irodalomban örökíttessék meg s e célra anyai vagyona jövedelmének egy részét hagyományozta.

A középkori Podmanini Podmaniczky-családnak, melyre ennek az újabban megjelent kötetnek az anyaga vonatkozik, a XVI. században feltűnő és az «Aszódi és Podmanini» előnevet viselő Podmaniczky-családdal való kapcsolata — miként erre Lukinich is rámutat — ezideig nem volt kimutatható. Ennek ellenére több tekintetben is szerencsés gondolat volt a középkori Podmaniczkyak oklevéltárának a közrebocsátása. A családnév azonossága és az a zavar, mely a szóbanlevő család eredetét és származási rendjét illetőleg a korábbi genealogiai irodalomban fennáll, már egymagában is szinte követelőn vonja maga után, hogy története, kapcsolatai minden oldalról megvilágíttassanak, amihez pedig tartozik, hogy ebben a vonatkozásban a negatívumok is teljes egészükben, mégpedig legmeggyőzőbben a megfelelő oklevelek publikációja révén, ahogyan Lukinich is teszi, ismeretessé váljanak. Nagy figyelmet érdemel azonban az a másik körülmény is, hogy Lukinich ezzel a köz- és másánlevéltárakban felkutatott kerekén háromszáz darabot felölelő oklevéltárral a tudományos kutatásnak általában is értékes szolgálatot tett. Vonatkozik ez annak egyrészt tartalmára, mert a Podmaniczky-család multján túl az Északnyugati Felvidék, főleg pedig Trencsén vármegye történetéhez is gazdag forrásanyagot nyújt, másrészt az abban alkalmazott oklevélközlési módszerre, mely tökéletességével minden eddigi oklevélpublikációt túlszárnyal. Az okleveleknek hüén és a máig kialakult szabályok követésével való közreadása komoly oklevéltáraknál olyan természetes követelmény, hogy itt ennek kiemelését szükségtelenné tartjuk. Lukinich legbecsesebb újítása: a nagy fáradsággal, gondnal összeállított, mindent kimerítő magyarázó jegyzetek. Az oklevéltárak ilyennemű jegyzetelésének becsére Károlyi Árpád már 1883-ban rámutatott, midőn az Anjou-kori Okmánytár III. kötetének bírálata kapcsán megjegyezte (Turul, I. évf. 90. l.), hogy belőlük «mennél több, annál jobb, mert a használnak a használatot megkönnyíti.» Az ebben a régi, de meg nem fogadott, vagy legalább is csak csekély mérték-

ben figyelembe vett jó tanácsban rejlő elv a Podmaniczky-oklevéltárban oly messzemenően jut érvényre, hogy túlzás nélkül mondhatjuk, eléri a teljesség határát. Nincs benne olyan földrajzi hely, család, személy, még ha utóbbi csupán kijelölt kir. ember, vagy prókátor is, s nincs olyan tárgyi vonatkozás sem, melyről a jegyzetekben magyarázatot ne kapnánk. A helységek régi vagy torzított neveinek megfejtése s pontos helyrajzi meghatározásuk, az előforduló családoknak gyakran kisebb genealogiai táblákkal is kísért megvilágítása, a személyek családi hovatartozásának, illetve az identitásukat jelző helységeknek topográfiai rögzítése, s mindezeket felül a vonatkozó forrásoknak és irodalomnak bősége és olyan nagy gondossággal való közlése, hogy például még a leánynevedről, a hiteles helyekről, kancelláriáról szólót sem mellőzi, mindez megkíméli az oklevéltár használóját attól a terhes és fárasztó munkától, mely az oklevéltárak magyarázatra szoruló vagy megoldást igénylő adatainak a megfejtésével, vagy általában az adatoknak szélesebb ismeretkörbe való helyezésével jár. Itt a jegyzetekben mindent készen kap.

A kötet természetesen elsősorban a Podmaniczky-család történetére, főleg birtok- és származási viszonyaira terjed ki, de mint jeleztük, a Podmaniczkyak ősi fészke, Trencsén vármegye és sok tekintetben az egész Északnyugati Felföld történetéhez is becses kútfő; a családtörténettel foglalkozók pedig az e vidéken élt középkori családok egész sorára találnak benne adatokat. Csak azok kiemelésére szorítkozunk, melyekről a kötet szerzője jegyzeteiben leszármazási táblákat is közöl. Ilyenek a Podmaniczkyakon és a tőlük kiágazott Lucskai- és Klobusiczky-családokon kívül a Kaszai Lieszkovczy-, a Kaszai Bechich-család, mely utóbbiból a Szlavniczai Sándor-család ered, a valószínűleg korán kihalt Koza-család, a Lévai Cseh-, Erdőháti-, Sülyi Etele-, Zápolyai-, Marsovszky-, Pocserovalehotai Kartuz-családok. A kötethez írt bevezető tanulmányában továbbá azokat a családokat is megismerjük, amelyek az ország távolabbi, leginkább déli vidékein voltak ugyan birtokosok, de a Felvidék említett részén való birtoklásuk az ottani telepítésekkel szoros kapcsolatban állt. Ezek közé tartozik 1379 óta Bolondóc (Beckó) várának birtokosa, az Alsóindvai Bánffy-család, továbbá a Szerdahelyi Dersfy-család, mely 1420-ban Sztrecsen várát kapja adományba, a XV. század második felében a Podmaniczkyakkal szorosabb kapcsolatba jutó említett Lévai Cseh-család, a Dobozi Dánfy-család, mint Ugróc várának, a Guthi Ország-család, mint Csejte várának, az ugyan-csak főntebb már említett Zápolyaiak, mint 1475 óta Trencsén, Szucsá és Lietava váraknak, a Szepetki-család, mint Ugróc várának tulajdonosai. Ugyanitt tömör képet rajzol Trencsén vármegye

váraitól a XV. századból, nemcsak a közölt oklevél-tár, hanem a legújabb időkig megjelent ide vonatkozó irodalom felhasználásával. Nagy figyelmet szentel e vidék települési viszonyainak. Végigkíséri az olvasót a település folyamán, kimutatva a magyarságnak abban való szerepét és részvételét a XIII–XIV. században. Majd behatóan tárgyalja a középkori Podmaniczky-család történetét. A család első ismert tagjainak a személyneveiből (Adrián és Zwanys) azt következteti, hogy a déli vidékekről, a horvát vagy dalmát tengerpartokról került Trencsén megyébe, minthogy azok a nevek az adriamenti szlávoknál és nem a cseh-től nyelvben voltak használatosak. A család nevét a Vágbesztercétől keletre fekvő Podmanin helységtől vette s a besztercei várjobbágy-családok közül nőtt ki. 1351-ben Adrián fia Miklós már nova donatiót kap lucskai erdőbirtokra. A XV. század első felében több ágra szakad és új néven élő családok, a Lucskai- és a Klobusiczyak őse, a Klobusiczy-család hajtanak ki belőle. Két külön fejezetben írja le Lukinich a XV. században jelentékeny szerepet vitt Podmaniczky László és Balázs életrajzát. Előbbi Adrián unokája; családjában a legnagyobb birtokszerző és családja emelkedésének megalapítója. 1458-ban meglévő birtokaihoz kapja Beszterce várát tartozékaival, 1460-ban ugyanúgy Újvárt Sáros megyében, 1465-ben Trencsén megyében Horócot, Szavcsinát és Lehota egy részét, a következő évben a Kaszai-család zálogbirtokát Bán mezővárost hasonlóan zálogbirtokként s ezt erősséggé fejleszti, zálogbirtoka lesz ugyanebben az esztendőben Lednice vára is és így tovább. Birtokszerzéseinek főalapja kiváló vitézsége, melyről Mátyás király szolgálatában különösen a csehek elleni hadakozásban tett tanúságot. A király Morvország katonai parancsnokává is kinevezte. Második felesége, Guthi Ország Ilona révén a nagytekintélyű Ország Mihály nádorral is sógorsági viszonyba került. Az 1480-as évek végén halt el. Fiai maradtak. Podmaniczky Balázsról, aki szintén a XV. század derekán élt, Lukinich a Lászlóval való vérségi kapcsolatot meg tudja ugyan állapítani, de e kapcsolat fokát nem állt módjában meghatározni. Egyébként tisztázza személyiségét azokkal a téves állításokkal szemben, melyek Podmaniczky Balázst hol Borotini Blaskóval, aki 1432-ben Nagyszombatot a csehek segítségével csellel hatalmába kerítette, hol meg Magyar Balázssal, Mátyás király kiváló hadvezérével azonosítják. Eleinte a csehek mellett harcol, utóbb azonban Mátyás király rendíthetetlen híve és bátor vitéze. 1468-ban Hricsó várát és tartozékait kapja adományba. 1480-ban halt meg, egyetlen fiúutódot, Vencelt másképp Lászlót hagyva hátra.

A munka magas színvonalához méltó a kötet kitűnő név- és tárgymutatója, melyet *Fekete Nagy Antal* készített a legnagyobb alaposággal és körültekintéssel s minden képzelhető szempont figyelembevételével. Például elég csupán azt felhozunk, hogy a személy- és helynevek mai alakja után zárójelben az oklevéltárban előforduló összes változataikat is megtaláljuk.

Ismertetésünkhöz még csupán azt az óhajunkat fűzzük, hogy ennek a mintaszerű oklevéltárnak a folytatását is mielőbb kezünk között láthassuk.

Czobor Alfréd.

Jeršovád, Mária: Rod Ivánka z Jordánu a Draškoviec. Príspevok k dejinám Turca (A Jordánfalvi és Draskfalvi Ivánka-család. Adalékok Túróc megye történetéhez). Turčiansky Sv. Martin, 1937. s. kiadás, 223 l., 12 mell. 4°.

Ez a gyönyörű kiállítás, 12 műmelléklettel és számos szövegközi képpel díszített munka Túróc megye egyik legősibb és legnevezetesebb köznemesi családjának történetével foglalkozik. Mivel pedig a megye legősibb családjainak története, igen sok ponton szorosan összefügg a megye történetével, természetes, hogy szerző kénytelen Túróc megye településtörténetéhez is hozzászólni. Családtörténet és településtörténet ugyanis a legrégebbi korban olyan szoros kapcsolatban áll egymással, hogy a kettőt elkülönítve tárgyalni szinte lehetetlenség. És éppen ez az a pont, amelyhez most általánosságban, de mégis a szerző véleményével kapcsolatosan részletesebben hozzá akarok szólni, sőt hozzá kell szólnom a településtörténet és a nyelvészet szempontjából.

A mai genealogiai kutatás sem tér ki korunk legaktuálisabb problémája elől, t. i., hogy a vizsgált család milyen nyelvközösséghez tartozott eredetileg, vagyis más szóval, milyen nemzetiségű volt. Ezt a problémát a kutatók, ha egyéb adatok nem állnak rendelkezésükre, természetesen a család legrégebbi személynevei alapján igyekeznek megoldani. Abból indulnak ugyanis ki, hogy a család legősibb tagjai által viselt személynevek híven tükrözik a család nyelvi és ezzel együtt népi hovatartozását is. Ha tehát valamely család legrégebbi tagjainak, pl. szláv eredetű a személyneve, nyilvánvalónak látszik, hogy a családnak szláv eredetűnek kell lennie. Ez az elv általánosságban elfogadható. Csak az a baj, hogy a legrégebbi adatok nem minden családnál egyúttal a legősibb állapotokat tüntetik fel. Más az eset, ha a családról a XI. századból szólnak első adataink, és megint más, ha ezek csak a XIII., sőt csak a XIV. századig nyúlnak vissza. A XIII. és még inkább a XIV. században ugyanis a magyarországi előkelőbb törzssők családoknál már alig lehet valami következtetést levonni a személynevekből tagjaik eredetére vonatkozólag. Alig van család, amelyben csak egy és ugyanazon nyelvből származó személynevek fordulnának elő. A XIII. századtól kezdve ugyanabban a családban, teljesen függetlenül az eredetétől, vegyesen találunk magyar, török, német és szláv eredetű személyneveket (v. ö. Kniezsa: Dománovszky-Emlékkönyv 335. l.). Ez okból olyan családok eredetét, amelyeket csupán a XIII. század óta ismerünk, a személynevek alapján meghatározni nem lehet. Téved tehát a szerző, amikor az *Ivánka*-családot pusztán a legrégebbi személynevek alapján — más bizonyítéka természetesen egyáltalában nincs — szláv, közelebbről tót eredetűnek minősíti. De vajon olyan szlávok-e azok a bizonyos legrégebbi személynevek? A legfontosabb bizonyíték ebben a kérdésben a család névadó őseinek, *Ivánka*-nak a neve volna. Szerző szerint szláv eredetűnek sem férhet. Csakhogy úgylátszik nem tudja, hogy a magyarban a szókezdő *jo*-ból szabályosan *i*-fejlődött (*jonkább* > *inkább*, *johász* > *iház*, *johar* > *ihar* stb.). Egy *Johannes*-ből származó *Iovan* tehát a magyarban *Iván* alakúvá vált. Keresztelő Szent János népi neve ma is Szent Iván (vö. a *Szent-Iván* helyneveket!).

A *-ka* kicsinyítő-képző pedig a magyarban is eleven és kedvelt képző volt már a XIII. században is. Tehát az *Ivánka* név igenis lehetett magyar is. Mindenesetre bizonyos, hogy nem volt tót, mert a tótban a név teljesen ismeretlen (vö., hogy a liptómegyei *Szent-Iván* helység neve tótul nem **Svāty Ivān*, hanem *Svāty Jān*!).

A szerzőnek is fel kellett tűnnie a Túróc megyére vonatkozó oklevelek névanyagának magyar jellege, ő azonban ezen nagyon egyszerűen tette magát túl. Hasonlóan a korábbi cseh és tót (sőt mondhatjuk, az összes külföldi) kutatókhoz, az okleveleknek elegendő a magyar sajátosságait egyszerűen a királyi kancellária magyar oklevélíróitól származtatja. E szerint tehát az a tény, hogy a Túróc megyére (és egyáltalában egész Magyarország területére) vonatkozó oklevelekben a határjárások során következően magyar helynevek és a szláv helyneveknek magyaros alakú formái fordulnak elő, az illető vidékekre vonatkozólag semminemű jelentőséggel nem bírna, mert mindez csupán a vidéktől teljesen idegen királyi kancelláriai tisztviselők túlbuzgó magyaroskodásának az eredménye. Ezzel szemben a magyar történetészek éppen az ellenkező álláspontot foglalják el ebben a kérdésben. Véleményük szerint az a körülmény, hogy a középkorban az egész Magyarországra vonatkozó forrásanyagban túlnyomóan magyar jellegű helynévanyagot találunk, kétségtelenül bizonyítaná, hogy az illető területek a kérdéses időben lényegében magyar lakosságúak voltak. A két felfogás között tehát áthidalhatatlan szakadék tátong. Kétségtelen tény, hogy a külföldi kutatók felfogása (és így a szerzőnké is) nem lehet helyes, hiszen a királyi kancellária önkényes névváltoztatásai ellen elsősorban az érdekelt felek, az adományokban részesült birtokosok tiltakoztak volna a legjobban. Nekik ugyanis nem lehetett közömbös, hogy birtokuk határjelei nem a környéken mindenki által ismert néven, hanem valami önkényesen torzított alakban határozottassanak meg. E felfogás ellen szól különben az a körülmény is, hogy a szláv eredetű nevek olyan alakban fordulnak elő, amilyenekké az élő magyar beszédben idők folyamán természetesen fejlődtek. Sőt, ki kell itt emelnünk azt is, hogy a magyar nevek csak olyan területen fordulnak elő, ahol a magyarság az idegen nyelvű lakossággal egy időben (vagy ennél korábban) települt, míg olyan vidékekre vonatkozólag, ahol a magyarság már talált régibb lakosságot, csak az idegen nevek átvételét tudjuk igazolni (kétségtelenül meg lehet ezt állapítani olyan területekre vonatkozólag, amelyeknek a települését történeti forrásaink alapján nyomon tudjuk követni, pl. Túróc, Liptó, Szepes m., Erdélynek számos vidéke stb.). Mindez pedig azt bizonyítja, hogy az oklevél magyar helynevei igenis az illető vidék magyar lakosságának ajkán éltek. De túlzás a magyar kutatók álláspontja is. Abból, hogy valamely területen bizonyos ideig csak a helynevek magyar alakjai fordulnak elő, csupán azt a következtetést lehet levonni, hogy az illető területen az az osztály, amelynek az adománylevelek szóltak, *magyar nyelvű* volt. Ez azonban egyáltalában nem zárja ki, hogy ugyanekkor a jobbágyság és szolgák rétege nem lehetett volna nemmagyar nyelvű. Ennek a nemmagyar nyelvű rétegnek a névanyagát

okleveleink könnyen figyelmen kívül hagyhatták, hiszen nem nekik szóltak, hanem az adományozottakra és ezeknek birtokos szomszédaira vonatkoztak mint érdekeltekre. Tévedés volna tehát abból a körülménytől, hogy pl. egy vidéken a XV. század végéig tót alakú nevek egyáltalában nem fordulnak elő, azt következtetni, hogy ezen a vidéken eddig az időpontig tótok egyáltalában nem laktak. A kérdést különben a tót helynevek tanulmányozása is könnyen eldöntheti. Ha ugyanis ezek túlnyomó többsége a tót nyelv szabályai szerint képződött, de értelemszerűen a magyar helyneveknek pontosan megfelel, bizonyos, hogy a tót helynevek a magyarokéval egyidőben keletkeztek. Ilyen értelemszerűen egymásnak pontosan megfelelő névpárokot (pl. magyar *Benefalva* ∞ tót *Benice*, m. *Kevefalva* ∞ tót *Kāvice* stb.) csak olyan területen tudjuk nagyobb számban kimutatni, ahol a terület benépesítése időpontjában mindkét népre vannak határozott adataink. Ezzel szemben olyan vidékeken, ahol az egyik nép a másik után érkezett, túlnyomóan csak alakilag is átvett neveket találunk (pl. Túróc megye legrégebbi helységeinek magyar nevei mind a tótból valók: *Beszerce*, *Tarnóc*, *Szlován*, *Visegrád*, *Csernakó*, *Gaj*, *Blatnica* stb.; ezzel szemben pl. Kassa környékének tót helynevei egyszerű átvételek a magyarból: *Arahidka*, *Tejkeš* = Tökés, *Kišida* = Kisida, *Mindent*, *Čontosfala* = Csontosfalva, *Buzafala* = Búza-falva stb.). Ezért tehát a mai népi helyneveket a településtörténésznek nem szabad mellőznie csak azért, mert azokat régi forrásaiban nem találta.

Szerző, aki egyébként az újabb szlovák történész-nemzedék legszorgalmasabb és legtehetségesebb tagjai közé tartozik, teljesen téves nyomokon jár tehát, amikor a fentemlített jellegzetességeket félreértve vagy egyszerűen figyelemre sem méltatva, az egész középkori túróci nemességet egyszerűen tótnak minősíti. Ettől eltekintve azonban el kell ismerni, hogy családtörténeti munkája minden dícséretünket megérdemli. Széleskörű, részben eddig ismeretlen forrásanyagra támaszkodó alapos feldolgozás. A családtörténet kutatói a munkához mellékelt számos leszármazási táblázatot bizonyára örömmel fogadják. Kár azonban, hogy szerző a XIX. század első felénél megállt. Pedig kis fáradsággal aránylag könnyen tudta volna családjai leszármazását a mai napig követni. Különösen nagy örömmel fogadjuk azonban a 30. eddig kiadatlan oklevelet, amelyek a könyv függeléke gyanánt jelentek meg. Viszont nélkülözniük kell a név- és tárgymutatót, pedig a könyv gazdag tartalma és településtörténeti vonatkozásai ezt nagyon kívánatosá tették volna.

Kniezsa István.

A Borsiczky-Borcsiczky-de Borsycz-családok értesítője. Szerkeszti dr. Borsiczky Sándor. Kézirat gyanánt. 1—15. szám. Budapest.

Újabban egyre gyakoribb, hogy egyes népesebb vagy valamely meghatározott területről származó (például csallóköziek) régi nemes családok tagjai az összetartozás ápolása végett tömörülnek és azt első sorban meghatározott időközökben tartott családi összejövetelekkel juttatják kifejezésre. Vannak azonban köztük olyanok, amelyek továbbmenve, múlt-

juknak a felkutatását és összeállítását is célul tűzik ki maguk elé. De nemcsak családjuknak, hanem általában a családtörténetnek is szolgálatot tesznek azok, akik kutatásaik eredményeit akár anyagközlés, akár rendszeres feldolgozás alakjában publikálják is. Ezek közé tartozik Borsiczky Sándor, aki ősi családjának ma élő ivadékait összehozva, őket rendszeresen megjelenő, eddig már 15 számot kitevő Értesítőben ismerteti meg széleskörű kutatásai és gyűjtései alapján őseikkel. Célja ugyanis, melyet füzeteinek megindítása alkalmával maga elé tűzött, a közös eredetből folyó családi összetartozás, az erkölcsi támogatás és kölcsönös szeretet ápolása mellett az volt, hogy a családja történetének kutatása közben kezeiben felhalmozódott anyagot közrebocsássa. A család jelenlegi állapotának a képét is vázolja, mindamellett az összes rovatok között legnagyobb teret a történeti anyagnak ad feldolgozásokban és oklevélközlésekben egyaránt. Utóbbiakat csak magyar fordításban közli, kétségteljesen a latinul nem tudó családtagok kedvéért; mégis helyesebb volna, ha az oklevelek eredeti szövegét is adná s a magyar fordítást ezekkel párhuzamosan. Foglalkozik családjának és családja nevének eredetével, a névadó, Trencsén megyében a Vág völgyében fekvő Borsic helység történetével, nevének változataival. Mikor jutott a Borsiczkyak birtokába, nincs rá pozitív adata; azt azonban bizonyítani tudja, hogy 1498-ban II. Ulászló király már nova donatiót ad rá nekik. 1520-ban II. Lajos címeradományban részesíti őket. Ennek a címereslevélnek sokáig csupán létezése volt ismeretes. A Turul 1937. évfolyamában (43—45. l.) az eredetinek teljes szövege és a rajta levő címerkép fényképes másolata is megjelent. A füzetek szerkesztője családja címeréről egész haraldikai tanulmányt ír. Az ősei által használt címereknek hét típusát állapítja meg tizenhét változatban s rajzaikat is bemutatja, érdekes magya-

rázatokkal e címerváltozatok keletkezésére vonatkozólag. Többi közleményeivel itt természetesen nem foglalkozhatunk részletesebben; ki kell azonban még emelnünk azt a buzgóságot, mellyel a szétszórta levő családi iratoknak összegyűjtésén és családi levéltárrá való egyesítésén fáradozik. Noha az Értesítőt kéziratként adja ki és azt elsősorban a család tagjainak szánta, családtörténeti szempontból közérdeklődésre is tarthat számot.

Cz. A.

Őslevél. Összeállította dr. Várady Miklós. Budapest, 1939.

Az ősfakutatás egyre veszít eredeti arisztokratikus jellegéből: nem udvari méltóságokat, hitbizományokat kereső nagyurak foglalkozása többé, hanem ma már fajbiológusok tudománya is, akik a fajkeveredés és nemesedés törvényeit kutatják, s nem az ősi származást értékelik, hanem az átöröklődő képességeket és tehetségeket. Mai nap igen sok polgári származású egyén is kutatja őseit. Ezért aktuális Várady Miklós belügymin. o. tanácsos összeállítása, ki ezt a munkát segíti elő. Az erős fedőlappal ellátott összeállítás magában foglal 32 ősig (63 név) terjedő ősfá-ürlapot, 16 ősig (kamarási ősfá) terjedő ősfakartotékot, benne valamennyi (31) apa és anya születési, esketési, halálozási anyakönyvi adatainak a bejegyzésére szolgáló rovatokkal. Hely van benne a családi adatoknak, a kartotékban szereplők életrajzi adatainak, sőt összes gyermekeiknek a bejegyzésére is. Kitűnő gondolat az ősfá adatainak rövid összefoglalása, vászonpapírra nyomott, fényképpel ellátott őslevélkivonatban, melyet bárki tárcájában hordhat. Az őslevél úgy van megszerkesztve, hogy azt mindkét nem levő egyének egyaránt használhatják.

G. Vargha Zoltán.

ÉRTESÍTÉS.

A *Turul* 1893—1936. évfolyamaihoz összeállított *Név- és Tárgymutató* sajtó alatt van és az ősz folyamán megjelenik. Tagtársaink, akik eddig még nem jegyezték elő, ezután is a május hó végén szétküldött előfizetési felhívásunkban jelzett előfizetési áron szerezhetik be. Megjelenéséről előfizetőinket külön értesíteni fogjuk.

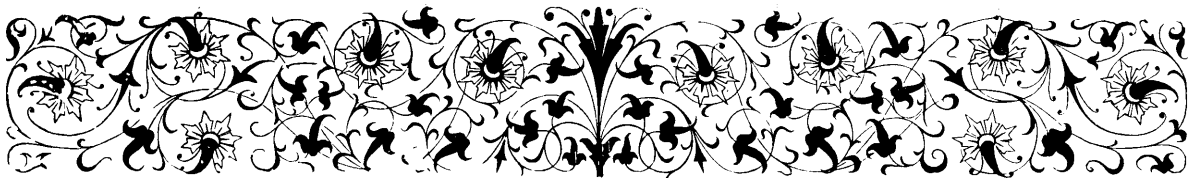
Néhai dr. *Aldácssy Antal* egyetemi tanár «Címereslevelek» című művének V. kötete is megjelent. E kötetnek is dr. *Aldácssy József* ny. h. államtitkár, a szerző testvéröccse a kiadója és sajtó alá rendezését dr. *Czobor Alfréd* végezte. Megrendelhető Lauffer Vilmos könyvkereskedésében (Váci-utca 11.). Ára 12 pengő.

INHALTSÜBERSICHT.

HERZOG, JOZEF: *Die Abstammungsfrage der hl. Margaretha von Schottland.* Die ungarische Geschichtsforschung wandte sich seit mehr als anderthalb Jahrhunderten mit Interesse dem Abstammungsproblem der hl. Margaretha von Schottland zu. Das Interesse für die Frage wurde dadurch erweckt und erhalten, dass aus einzelnen Quellen gefolgert werden kann, dass Margarethens Vater, der vertriebene englische Herzog Edward, der einen Teil seines Lebens in Ungarn verbrachte, die Tochter des ersten Ungarkönigs heiratete und demnach die heilige Königin von Schottland die Enkelin Stefans des Heiligen gewesen wäre. Die vorliegende Arbeit ergänzt die bisher bekannten Angaben mit den Berichten der in der ungarischen Fachliteratur bisher unbekannten oder nicht berücksichtigten Quellen und beleuchtet die Frage unmittelbar betreffenden Feststellungen oft mit Heranziehung von Angaben, die sich zwar nicht unmittelbar auf das Problem beziehen, dem bisher bekannten Material jedoch oft einen neuen Sinn verleihen. Vor allem klärt Verfasser die Frage, welche Angaben der in der Betrachtung der Geschehnisse, in Vortrag und Glaubwürdigkeit verschiedenen, einander oft widersprechenden Schriftsteller des XI—XII. Jahrhunderts als zuverlässige Grundlage in Bezug auf die Abstammung der hl. Margaretha von Schottland anzunehmen seien. An der Hand der Untersuchung liess es sich feststellen, dass die Angaben des Adamus Bremensis, Florentius Wigoriensis, Willelmus Malmesbiriensis und des hl. Aelred grösstenteils glaubwürdig sind und von den von der ungarischen Fachliteratur bisher nicht berücksichtigten Quellen, die Leges Edwardi confessoris, der Anhang der Chronicon von Florentius und die Lebensgeschichte der hl. Margaretha vom Beginn des XII. Jahrhunderts zur Lösung der Frage eine wertvolle Hilfe bieten. Die bisher oft als entscheidend betrachtete angelsächsische Chronik von Worcester und die Angaben des Ordericus Vitalis sind jedoch in quellenkritischer Hinsicht nicht stichhaltig. (Die die Abstammung der hl. Margaretha betreffenden Quellenabschnitte werden vom Verfasser als Anhang im Original mitgeteilt.) Durch Auswahl der verwertbaren Quellenangaben kommt Verfasser zum Ergebnis, dass die Mutter der hl. Margaretha *nicht* die Tochter Stephans des Heiligen war. Im Gegensatz zu den bisherigen Ansichten der ungarischen Geschichtsforschung entwirft er die Vertreibung und die Eheschliessung des Herzogs Edward in folgender Weise. Als Kanut, der Grosse 1016 sich England bemächtigte, sandte er die kaum einjährigen Söhne seines ermordeten Gegners, des angelsächsischen Edmund mit der eisernen Rippe, Edmund und Edward nach Schottland, um sie dort ermorden zu lassen. Die beiden Königssöhne blieben jedoch am Leben und als sie von Seite Kanuts des Grossen von Neuem bedroht wurden, flohen sie 1028 aus Schweden weiter, zu Jaroslaw, dem Fürsten von Kiew. Die Nachricht ihres Aufenthaltes durfte wohl durch die Vermittlung der Gesandten von Kiew an den Kaiserhof und von da durch die kaiserlichen Gesandten in den Jahren um 1040 nach England gekommen sein, auf dessen Thron mit Edward dem Bekenner von Neuem ein angelsächsischer König sass. Zur Befestigung der warmen, freundschaftlichen Beziehungen Englands zum Kaiserhofe, bekam der an dem ebenfalls freundschaftlich gesinnten Hofe von Kiew lebende Herzog Edward um 1043 die Tochter eines in den Chroniken kein einziges Mal mit dem Namen genannten Blutverwandten («germanus») des Kaisers, Agatha zur Frau. Dieser Blutverwandte durfte wahrscheinlich ein älterer Bruder Heinrichs III., der unglückliche Herzog Ernst von Schwaben sein, der mehrere Male gegen Konrads II. einen Aufstand führte und sein Leben aus der Kirche verbannt endete und dessen Name demnach absichtlich von den Quellen verschwiegen wurde. Edward kam erst mehrere Jahre nach seiner Eheschliessung und dem Tode Stefans des Heiligen nach Ungarn. Am Hofe von Kiew lebten nämlich um 1040 gleichfalls in Verbannung zwei ungarische Prinzen aus dem Hause Árpád, Andreas und Levente, und als sie 1046 von dem mit der Herrschaft Peter Orseolos unzufriedenen ungarischen Volke heimberufen wurden, schlossen sich ihnen auch die englischen Herzöge an und kamen mit ihnen nach Ungarn. Edmund schloss hier sein Leben in jungen Jahren, Edward hingegen genoss die Gastfreundschaft des ungarischen Hofes, bis er von Edward dem Bekenner, der keinen Erben hatte, nach England zurückberufen wurde. Der angelsächsische Herzog kehrte 1057 nach seiner langen Verbannung mit seiner Frau und mit seinen in Russland und in Ungarn geborenen Kindern, Margaretha Christine und Edgar in seine Heimat zurück, starb jedoch bereits im Jahre seiner Heimkehr. Sein Sohn Edgar wollte 1069, als nach dem Tode Edward des Bekenners seine um den Besitz des englischen Thrones geführten Kämpfe ziellos erschienen, in sein Geburtsland, nach Ungarn zurückkehren, wo die Nichte seiner Mutter, die Tochter Heinrichs III., Judith die Königin war. Ihr Schiff wurde jedoch durch einen Sturm nach Schottland gejagt, wo die eine Herzogtochter, Margarethe, 1070 den König Malcolm heiratete.

TÓTH, ZOLTÁN klärt endgültig die Wappenfrage des ansehnlichen Geschlechtes Rathold. Das Wappen des Geschlechtes italisch-normannischen Ursprungs wurde in der ungarischen heraldischen Literatur wiederholt behandelt. Das Problem wurde durch die nach der Rückgewinnung einiger Teile Oberungarns im November des verflossenen Jahres im Dorfe Serke (Komitat Gömör) erfolgten Ausgrabung des Grabsteins des aus diesem Geschlechte stammenden László Kakas von Kaza aus dem Jahre 1395 gelöst. Im Gegensatz zu den bisherigen Ansichten stellt Verfasser fest, dass in dem Wappen des erwähnten Geschlechtes, dessen Wappenfigur in dem Schilde ein Lindenblatt ist, die aus Pfauenfedern bestehende Helmverzierung nicht ein aus dem Landeswappen übernommenes Machtzeichen, sondern ein eigener Bestandteil des Geschlechtswappens Rathold ist.

LITERATURBERICHT. Czobor, Alfred über LUKINICH, FMERICH: Urkundensammlung der Familie Podmaniczky von Podmanin. — Kniezsa, Stefan über JERŠOVÁ, MÁRIA: Rod Ivánka z Jordanu a Draškoviec (Die Familie Ivánka von Jordánfalva und Draskfalva). — Cz. A. über BORSICZKY, ALEXANDER: Anzeiger der Familien Borsiczky, Borcsiczky, de Borsycz. — G. Vargha, Zoltán über VÁRADY, NICOLAUS: Ahnenpass.



A GENTRY TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉHEZ.

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságnak 1939. évi december hó 21-én tartott igazgató-választmányi ülésén.

A múlt század nyolcvanas éveit óta visszavisszatérő kérdése a közéletnek és az irodalomnak: a gentry. Erről az angol kölcsönszóval kifejezett magyar társadalmi rétegről a liberális korszak kritikusai úgy írtak és beszéltek, mint a társadalomnak olyan osztályáról, amely, hogy fennmaradhasson, segítségre, támogatásra szorul. Ez csendül ki Asbóth János, Láng Lajos, Berzeviczy Albert tanulmányaiból, így ír a sajtó, s így beszélnek a közélet férfiai is pártállásuknak megfelelő beállítást szerint. Még Concha Győző is a gentryről szóló irodalom eddig legmélyebben szántó tanulmányában úgy látja, hogy a gentry megsegítésre, sürgős támogatásra szorul és erre igen alkalmas eszközt lát gróf Pálffy Jánosnak hatalmas alapítványában, amelyet a középosztály megsegítésére rendelt. Szemere Miklós pedig, egy rhapszódikus gondolatmenetű tanulmányában egyenesen tagadja azt, hogy van magyar gentry, ezt a nevet csak gúnyból adta a főnemesség a történeti magyar középosztálynak.

A világháború után, amikor a magyar történet-szemlélet először helyezkedik kritikai álláspontra a liberális XIX. századdal szemben, Szekfü Gyula a gentryről mint egy hanyatló korszak beteg társadalmának tünetéről emlékezik meg. Szekfü Gyula felfogása itt is alapvető fontosságú volt és maradt, nagyrészt az ő nyomdokain haladtak és haladnak azóta is a kérdés vizsgálói, így Weis István is. Figyelemreméltó és a kérdés megoldására új szempontokat nyitó állásfoglalás volt Dékány Istváné, aki gazdaság- és társadalomtörténetünk problematikáját, új utait vizsgálva arra mutat rá, hogy a magyar gentry kérdése bonyolultabb, mint első tekintetre látszik, «mert nemcsak osztályprobléma, hanem kiválókép szellemtörténeti kérdés.»

Korjellemző tünet, hogy ma a gentry szó használata már hanyatlóban van és ezt a társadalmi réteget is rendszerint a középosztály fogalmában összegezi a mindennapi nyelvhasználat. Nyilvánvalóan ez a körülmény indította Tolnai Vilmost arra, hogy egy 1937-ben megjelent tanulmányában felvesse a kérdést, mikor használja irodalmunk először a gentry-szót, de megállapítani kívánja «esetleg a már valószínű utolsó megjelenést» is. Tolnai Vilmos különben, — és ez történeti szempontból igen jelentős megállapítás — a gentry szót először 1846-ban találja meg a Heckenast-féle Idegenszótárban angol nemesség értelemben. De már 1848 előtti magyar szövegben nem találja ezt a szót, amely saját emlékei és Krúdy Gyula szerint — akit ő a leggentrybb magyar írónak nevez — a nyolcvanas években vált általánossá a közéletben és az irodalomban.

A gentryről szóló magyar irodalmat áttanulmányozva, könnyen megállapítható, hogy nemcsak abban van eltérés és ingadozás, hogy mit értünk gentry alatt? milyen társadalmi csoportokat összegez ez a fogalom, hanem különösképpen nehéz és bizonytalan tette a kérdés tanulmányozását az a körülmény, hogy a kérdés vizsgálói nem vették eddig szemügyre azt a kérdést: mikor jelentkezik a magyar társadalomban az a rétegeződés, amelyet a szóhasználat azután a gentry névvel jelölt meg. Vagyis nem nézték ennek a társadalmi rétegnek eredetét és történeti fejlődését, hanem csak mint adott társadalmi jelenséget vizsgálták.

A magyar gentry eredetének vizsgálatánál is az angol gentry fogalmából kell kiindulni, mert annak nevét alkalmazták a magyar társadalomnak hasonló, vagy hasonlóknak vélt rétegére is.

Concha, szemben Gneisttel, aki szerint nincs történettudós, nincs jogász, aki az angol gentryt meghatározni tudná, beható elemzés után arra a megállapításra jut, hogy az angol gentryben a régóta címert viselők családjai után bizonyos nemesi elem egyesül «a szellemi tudományokban tudós testületek által elismert tanultságú, továbbá a gazdasági élet vezető polcain álló magasműveltségű elemekkel. Mindannyinál a vagyonnak, a jólétnek magasabb foka van jelen, mely túlnyomólag földbirtokon nyugszik, de az egész társadalmi csoportnak jellegét megadó földbirtokos gentry mellett van más gazdasági alapon álló városi gentry is.»

A magyar gentry kialakulását és fejlődését tekintve megállapíthatjuk, hogy Magyarországon olyan társadalmi csoport úgy a köznemességből, mint a városi polgári rétegekből, amely jogi helyzetén kívül a gentry fogalmához fűződő vagyoni, szellemi és társadalmi követelményeknek együttesen megfelelt volna, a XIX. század előtt nem alakult, nem is alakulhatott ki.

A magyar fejlődést az angoltól azonban két lényeges körülmény választja el. Egyrészt Magyarországon elenyészően csekély volt az a városi polgári elem, amely a gentry-képződés szempontjából szóba jöhetett a számbeli és 1848 előtt feltétlenül nagy gazdasági túlsúlyban lévő köznemességnek vagyonos középrétegével szemben. Másrészt a magyar nemesség számban ugyan messze túlszárnyalta az angol nemességet, de a nemesség legnagyobb része szegény egytelkes nemes, a jobbágy paraszti életformáját élő közbirtokos. Szekfü Gyula kutatásai szerint 1839-ben Magyarországon kb. 135 ezer nemes család él kb. 680 ezer személlyel. Ennek a nemességnek vagyoni helyzetét azonban az jellemzi, hogy az 1809-i nemesi felkelés alkalmával készült összeírás szerint 3122 nemes családfőnek volt 3000 forintnál nagyobb, és 27,166 nemes családfőnek 500 és 3000 forint közt lévő évi jövedelme. Ez a családtagokkal együtt kb. 150—180 ezer főre, az egész nemességnek mintegy negyedére tehető vagyonos réteg alkotta a XIX. század elején azt a társadalmi csoportot, amelyet vagyoni szempontból és szellemi struktúráját tekintve az angol megfogalmazásnak megfelelően, de a magyar gazdasági helyzethez mérten, gentrynek nevezhetünk.

A magyar gentry kialakulásának úgy a gazdasági, mint szellemi és politikai előfeltételei tényleg csak a XIX. század elején, a napoleoni háborúkat követően jelentkeztek. A barokk-kor magyar társadalmában nemcsak gazdasági, de politikai és szellemi szempontokból is a vezetés az arisztokrácia kezében van. A barokk társadalom felbomlásával, nyilván a francia ideák és a napoleoni háborúk következtében, a politikai vezetés az arisztokrácia kezéből a vagyonos és művelt középnemesség kezébe megy át. Ez tartja kezében a vármegyék vezetését, ami által befolyása érvényesül az országos politikában is. Az arisztokrácia idegenszerű műveltsége folytán háttérbe szorul a francia forradalom liberalizmusán és a romantikán kisarjadó magyar nemzeti nemesi társadalomban. A francia háborúkat követő gazdasági válságokban éppen az arisztokráciának méreteinél fogva nehezebb, vagy tulajdonosának életigényeit kielégíteni nem képes százezer holdas nagybirtokai kerülnek válságba, s megfelelő pénzügyi hitelműveletek lehetősége híján teljes gazdasági dekadenciába. Széchenyi Istvánnak reformmunkájához az első ösztönzést éppen az arisztokrácia nagybirtokainak súlyos eladósodása és az ezzel együtt járó gazdasági és társadalmi dekadencia adta. Ezen a mesgyn elindulva jutott el a nemzet egyetemes társadalmi és lelki reformjának eszméjéhez.

Az arisztokrácia hanyatló tüneteivel szemben a köznemességnek középnemesei rétege a nemzeti életben emelkedő irányt mutat. Az 1806-ban kiadott új Ratio educationis nevelését, szellemi képét egy, a hazai életben szükséges humanisztikus színezetű, a szónokias formákra, közéleti szereplésre sokat adó tanítással formálja. Ezzel a műveltséggel a középnemesség tagjai könnyen találtak utat a magyar politikába. A háborús idők gyorsan változó gazdasági konjunktúráját a néhány ezer hold földjén maga gazdálkodó, patriarchális életmód szerint élő középnemesség sokkal jobban kihasználhatta, mint a külföldön időző, gazdasági ügyeit áttekinteni sem képes tíz- és százezerholdas főrangú nagybirtokos. Ekkor a XIX. század első évtizedeiben alakul ki a vagyonos, korszerűen művelt, a politikában nemzeti s olykor már liberális elveket képviselő középnemesei réteg. Ezt még gazdasági nézeteiben sem lehet egyoldalúnak, pusztán agráriusnak nevezni, hiszen ennek a

társadalmi rétegnek egyik tagja, Fáy András, alapította vagyonos pestmegyei középnemes birtokos társaival együtt az első magyar pénzintézetet, a Pesti Hazai Takarékpénztárt. Nemzeti szellemű irodalmunkban is az ugyanezen középnemesi rétegből származó írók, éppen Fáy András, a két Kisfaludy és mások vetítik fel először a magyar nemes derűs, optimisztikus hangulatú, patriárchális életformájában vonzóan megrajzolt képét.

Ezt a középnemesi réteget, amelynek soraiból politikai felfogásuk színezetére való tekintet nélkül említhetjük a legismertebbek közül Felsőbükki Nagy Pált, Deák Ferencet, Bezerédj Istvánt, Pázmándy Dénest, Szécsen Antalt, Szögyény-Marich Lászlót, Majláth Györgyöt, a reformkorban táblabírói osztálynak nevezték a megyei, illetőleg az országos politikában való szerepvállalása miatt. De az angol gentry mibenlétét ismerve, méltán nevezhetjük azt a vagyonos és művelt, a nemzeti politikában vezetésre hivatott és a vezetést tudatos kötelességvállalással magára vállaló középnemesi réteget a magyar gentry minden dekadens mozzanattól ment első megnyilatkozásának.

Ez a vagyonos, művelt és nemzeti szellemű középnemesség indítja el a huszas és harmincas évek fordulóján a nemzeti reform politikai, gazdasági és társadalmi művét az arisztokráciában magányosan vagy csak kevesekkel együtt álló Széchenyi István és a sorsára és elhivatottságára még nem eszmélt tömegek között haladva. Későbbi írók, a gentryről szólva, szeretik hangoztatni annak felfelé és lefelé való exkluzivitását. A történeti fejlődés első szakaszában a tények ezt az exkluzivitást az arisztokrácia felé éppen nem igazolják. Nem szólva a középnemesi családok egészének, vagy egyes ágainak főnemesi rangra történt emeléséről, amely e korban is állandó jelenség, az 1848-at megelőző évszázadban, az aulikus arisztokráciához tartozó egy-két főnemesi család kivételével, nincsen magyar mágnás család, ahol a vagyonos középnemesség tagjaival való összeházasodás nem történt volna. Erről bárkit meggyőzhet közkeletű genealogiai munkák, mint a Gothai Almanach, Nagy Iván: Magyarország családai vagy a Magyar Nemzetségi Zsebkönyv futólagos átnézése is. Igaz, hogy az életmódjában világosan arisztokratikus Széchenyi István sajnálja Deák Ferencet, mert nincsen semmi nevelése, az

alispánok pedig «oly tudatlanok, ügyetlenek, oly visszasan viselik magokat, hogy jó társaságba teljesen nem valóknak lehet őket nyilvánítani.» De a társasági formáknak, az életmódnak ez a különbözősége egyáltalán nem akadályozta az arisztokrácia és a gentry összeházasodását, aminek nyilván gazdasági okai is voltak. Az arisztokrácia és a vagyonos középnemesség közötti határ egészen elmosódott Erdélyben, egyrészt, mert itt a két társadalmi réteg között túlságosan nagy vagyoni különbségek nincsenek, másrészt mert itt a két réteg nevelése, műveltsége is egységesebb.

Éppen a politikai vezetésre való elhivatottsága s abban való erőteljes részvétele miatt indul meg a gentryhez való asszimilálódás, sokszor ascendentia, a köznemesség egyéb rétegei és a polgári osztály köreiből is. Mályusz Elemér meggyőzően bizonyította be, hogy Kossúth reformprogramja mennyire a nemzeti szellemű köznemességben gyökeredzett. Innen van municipalista álláspontja, a megyének, — ahol a köznemesség dominál a vagyonos gentry vezetése alatt, — előtérbe helyezése a centralista kormányrendszerrel szemben. A nemzet politikai és gazdasági vezetésének gondolatában és gyakorlatában talált egymásra az ősi nemes, de vagyontalan Kossuth Lajos és a nemzeti szellemű, művelt, vagyonos gentry. Valóban a magyar középnemesség virágkorának nevezhetjük a reformkorszakot, amikor legalább is a vezetőréteg, — természetesen nem kivételek nélkül — önzetlen idealizmussal és gyakran osztályérdekeinek félretételével igyekezett politikai vezetőszerképének megfelelni. Amikor a polgári osztály szellemileg vezető elemeit vonja magához, Kossuth Lajos pedig az Iparegyesület, a Védegyelet, a vasútépítések kezdeményezésével korszerű gazdasági alátámasztást és továbbépítést, de egyben a hozzáillő polgári rétegekkel való közeledést is megteremteni kívánja, a fejlődés legjobb úton volt, hogy a magyar gentry szerkezetében, gazdasági megalapozottságában az angolhoz hasonló legyen.

A fejlődésnek ezt a zavartalanul és felfelé haladó menetét 1848 nemcsak megakasztotta, de sorsdöntően megváltoztatta. A gyors és forradalmi jellegű átalakulás a jobbágyszabadtítással kapcsolatban lehetetlenné tett minden olyan megoldást, amely a jobbágyság és a birtokos nemesség gazdasági szétválását mindkét fél számára kedvező,

reális alapra fektette volna. Az 1848 nyarán összeült első népképviselői országgyűlés a negyvenes évek politikai erőviszonyainak és adottságainak megfelelően valóságban a vagyonos magyar középnemesség, a gentry gyűlekezete volt. Még mielőtt a gazdasági megkötöttségek feloldására, a társadalmi helyzet kiegyensúlyozására sor kerülhetett volna, bekövetkezett a politikai katasztrófa, a király és a nemzet, Ausztria és Magyarország végzetes szembefordulása. Az alkotmánynak ez a válsága, a döntésnek fegyverekre bízása és ezzel Magyarország sorsának az európai helyzettől való függőségbe helyezése, a nagy dráma, amitől Széchenyi István tartott, bekövetkezett és az felbomlasztotta a magyar társadalmat is.

Az arisztokrácia, kevés kivétellel, s rövid ingadozás után a fegyveres döntés kieroszakolása-kor már Bécs abszolutisztikus kormányrendszerénél keresett és talált támaszpontot. Az imént felszabadult népi tömegek az újszerűség némi izgalmaival, de a kívülálló bizonyos tartózkodásával nézték az uralkodóház, Ausztria, a nemzetiségek és a magyar politikai vezető réteg, a gentry küzdelmét. A harc kiéleződése szakadást idézett elő a Kossuth Lajos körül csoportosult középnemesi rétegben is. Egy részük visszavonul a küzdelemtől, élén Deák Ferencsel, a jobb jövőtől várva és remélve az ország és saját helyzetének javulását. A mindig konzervatív alapszínezetű elemek gyorsan megtalálják az utat a most már megváltozott Bécs felé és a Bach-korszak alacsonyabb és magasabb rangú beamterei között a magyar főnemesség mellett, a magyar gentry képviselői is megtalálhatók. Kossuth Lajos egy vagyonilag is számottevő középnemesi réteg élén vezeti a függetlenségi harcot. A politikai adottságok egyfelől, másrészt a magyar társadalomban és magában a gentryben is mutatkozó mélyreható megoszlás, Kossuthot is forradalmi irányba terelte. A magyar nemzet szabadságát, sorsának biztosítását az európai forradalom sikerétől várja és reméli. Amikor ez elmarad, s a magyar függetlenségi harc összeomlik, Kossuth az emigrációban csak az európai forradalmárok együttműködésétől vár és remél segítséget. Hiszi, hogy a magyarságra még szebb jövő vár, csak a félliberalisoktól és a táblabíráktól óvja nemzetét. Így szakadt szét az a kapcsolat, amely Kossuthot és a vagyonos középnemességet a reformkorban oly szorosan össze-

fűzte. Kossuth és a gentry külön útra térnek, csak az emigráció néhány ideszámító tagja: Pulszky Ferenc, Nemeskéri Kiss Miklós, Almássy Pál követik őt egyideig és nem minden ellenállás nélkül.

Amíg Kossuth és a középnemesség így léleken is eltávolodtak egymástól, addig az abszolutizmus kormányzata alá került Magyarországon éppen a vagyonos középnemesség anyagi és társadalmi letörése következett be. Az abszolutizmus urai igen jól tudták, hogy a magyar alkotmányosság, a nemzeti politika oszlopa a középnemesség, a gentry volt. Ennek a háttérbe szorítása, gazdasági legyengítése a rendszer fennmaradásának egyik postulatuma volt bécsi felfogás szerint. Az úrbéri megváltás lassú és pártosságra alkalmas rendezése anyagilag megbénítja a gentryt, amely amúgyis tőkeszegénységgel küzdött és eladósodás nélkül nem volt képes a megszűnt jobbágy munka és szolgáltatások helyett bér munkára átállítani gazdaságát. Tőkeszegénysége megakadályozza őt természetesen abban is, hogy az ötvenes évek kirobbanó ipari beruházási konjunktúrájában (vasútépítés, gyáralapítások) és tőkekoncentrációt jelentő bankalapításaiban részt vegyen. Bécsi bankárok ügyes, de nem mindig szolid alapításai-ban és üzleteiben márcsak a magyar arisztokrácia kormányhű rétegeinek jutott rész, akik erre vagyonilag is ellenállóbbnak bizonyultak, mint a politikailag általában megbízhatatlannak bélyegzett gentry. A születési és a pénz arisztokráciának később mindjobban megértő és elmélyülő együttműködése innen, az ötvenes-hatvanas évekből származik. Politikai tevékenységre a gentry előtt — kivéve azokat, akik a rendszernek behódolva hivatalt vállaltak — tér nem nyílik. Művelődése, szellemi képe is megáll bizonyos fokig. Klasszikus, erősen retorikai műveltségével még ha keres, akkor is nehezen talál kapcsolatot az abszolutizmus német, vagy méginkább németesítő szellemű kultúrájával, a reáliákat már a politikamentesség okából is pártfogoló iskoláztatásával. A gentrynek egy elenyészően kisebb része visszavonultságában szellemi elmélyülésre adja magát. E tiszteletreméltó szűk réteg legkimagaslóbb jelensége Madách Imre, akinek élete klasszikus példája a magyar gentry illúzióktól nem ment, de önkéntes áldozatvállalástól vissza nem rettenő életének 1848 előtt és a politikai nihilbe, gazdasági elsor-

adásba taszított helyzetének Világos után. Ez a nemesen visszavonuló, a zivatar elvonulását váró életforma, amelyre a legnemesebb példát Deák Ferenc adta, csak kevesek számára nyújtott megnyugvást, ezért kevesen követték azt. A gentry szélesebb rétegei 1849 után a politikai tevékenységből kiszorítva, a gazdasági leromlás útján elindulva a nemzeti illúziók keresésének útjára tévednek. Társadalmi munka helyett a társasági életben keresnek örömet és megnyugvást, s az illúziók indokolatlan reményeiben vagy egy finis nationis Hungaricae hangulatban oldódnak fel. A gentrynek hanyatló rétege mintha nem is látná anyagi romlásának tényét, amit csak siettet, hogy a megváltozott gazdasági helyzethez való alkalmazkodásra már csak azért sem képes, mert gazdaságának korszerű vezetéséhez szükséges szakismeretekkel nem rendelkezik, s azokat megszerezni se kívánja. Mindez nem volt titok az élesebben látó, alaposabban néző kortársak előtt sem. Mocsáry Lajosnak, a nemzetiségi kérdést is reális szemlélettel vizsgáló politikusnak, 1856-ban megjelent a «Magyar társasélet» című munkája világosan reámutat az általa is táblabíróinak nevezett osztálynak, a gentrynek hanyatlására. A hanyatlás okait éppen olyan világosan látja, mint ahogy — Széchenyi szellemében — a javulást is a neveléstől, a «társas műveltség» haladásától és terjedésétől várja. Akkor majd megszűnik «egyik legnagyobb baja nemzetünknek, az örökös viszály, kölcsönös agyarkodás és gyűlölet, mely társaságunk különböző osztályai közt uralkodik.» Végső eredményben az irodalom is ezt a szomorú, hanyatlást jelző képet örököltette meg a Bach-korszak magyar gentryjéről. Garanvölgyi Ádám minden humoros, a nemzeti illúzióknak kedvező beállítása dacára is szomorúan igaz típusa az ötvenes évek passzivitásba merült, a sorsnak magát megadó gentryjének.

Az alkotmányos életnek az októberi diplomával történt visszaállítása feléleszti újból a gentry tevékenységét. Ismét bevonul a vármegyeházára, nagyrészt ő foglal helyet az 1861-i országgyűlés padjaiban is. Az életet azonban nehéz, sőt lehetetlen ott folytatni, ahol 1848-ban abban maradt. A forradalmiság hangulata ugyan már elenyészik, még a szélsőségesen 49-es Szemere Bertalan is a kiegyezés mellett foglal állást, s az emigráció is az 1859—60-i fellángolások után, a politikai

realitások talaját itthon keresi. De a gentry meggyengült gazdasági erejével, amelynek regenerálásához szükséges heroikus erőfeszítésre már letört illúziói és korszerű gazdasági műveltségének hiánya miatt sem képes, már nem kizárólagos vezetője többé a nemzetnek, úgy, mint a reformkorban. Politikai nézeteiben egy doktrinár-színezetű liberáliszmusba menekül a tőle most társadalmilag is elszakadt arisztokrácia konzervativizmusával, és a népi tömegek idealizáló kossuthizmusával szemben. Ekkor csillan fel először a gentry előtt az állami és megyei bürokrácia, mint megélhetést biztosító hivatal, vagy éppen sine cura.

A gentry meginduló hanyatlásával, az arisztokráciától és a néptől való elszigetelődésével egyidejűleg azonban megindult egy másik folyamat is, amely a gentrynek a társadalmi feltörekvés törvényei szerint való kiegészülését jelentette. 1848 után, — amidőn jog szerint a nemesség csak mint társadalmi megkülönböztetés, cím és rang maradt meg — éppen a rendiség korában jobbágyi sorsban élő egytelkes nemesség, általában a szegény nemesség fiai kezdenek nemességük tudatára ébredni. Nemesi mivoltukat, amely, csupán a címet és rangot tekintve, ekkor már egyenértékű a többezer holdas gentry nemességével, a társadalmi és gazdasági felemelkedés eszközéül használják. Kétségtelen, hogy ebben a folyamatban művelődési tényezők fontos szerepet játszottak. Az iskoláztatás fellendülése, a tanulás megkönnyítése, az abszolutizmus kétségtelen érdeme, s olyan rétegeket is a művelődéshez juttatott, amelyek 1848 előtt aligha részesültek volna a közép- vagy éppen felsőfokú oktatás áldásaiban. Nagybirtokon, legtöbbször gazdasági szakképzettség nélkül elhelyezkedett szegény nemesek, protestáns papok, általában kisebb vidéki honoráciorok, végül szegény kisnemesek gyermekei iskolába mennek, hogy azután az újonnan felépülő magyar bürokráciában elhelyezkedést keressenek. Ennek a szegény nemességnek a fiai természetesen vágyalmot látnak még a hanyatló gentry életében is, s nemességük azonosságának tudatában ahhoz keresnek hasonulást. Így enyészik el az una eademque nobilitas korszerű értelmezésével az a lényeges társadalmi és gazdasági helyzeti különbség, amely 1848 előtt a vagyonos középnemest, a gentryt, a szegény nemes mindenrendű rétegétől elválasztotta. Így indul meg már a hatvanas években a

nemesség alsó rétegeinek a gentryvel való egyesülésének folyamata, amely néhány évtized alatt odáig jutott, hogy korábban aszcendált rétegek már teljesen egynek és azonosnak érezték magukat a rendiség korában már meglévő gentryvel. Természetes, hogy ezt az öntudatosulást nagymértékben elősegítette az igazi gentry-családokkal való családi kapcsolat, a hivatali életben való felemelkedés vagy — ami ritkább eset volt — a meggazdagodás. A kismemességnek a gentryhez való asszimilálódásának a hatvanas években megindult folyamatáról az irodalomban legtisztább képet Mikszáth Kálmán adott, az ő apró gentryjei ilyen aszcendens kismemesek.

A 67-es kiegyezés véget vetett annak a közjogi küzdelemnek, amely 1848-ban véres tragédiává torzult. Az uralkodóval és a lajtántúli országokkal szemben a nemzet elérte reális és megvalósítható követeléseinek maximumát. A nehézségek az ország társadalmi és gazdasági felépítésében mutatkoztak. A kiegyezés félretolta a provizórium konzervatív szellemű arisztokrata vezetőit, az új Habsburg-monarchia mindkét felében a politikai vezetés a liberális pártok kezébe került. Deák Ferenc a reformkorszak mérsékelt liberális nemesi politikusait gyűjtötte maga köré a fiatalabb generáció intellektuális szintű rétegével együtt. A közjogi felfogás különböző árnyalata sorozta a gentry politikai szerepet vállaló tagjait Tisza Kálmán balközép pártjába vagy a 48-as pártba. A képviselőházban még mindig erős túlsúlyban van a gentry a polgári rétegekkel és az arisztokráciával szemben, amely a főrendiházban változatlanul tartja politikai pozícióját. Belpolitikai nehézségek egyenlőre nem is közjogi vagy közgazdasági, hanem gazdasági téren mutatkoztak. Magyarország tökeszegény ország volt ahhoz, hogy saját gazdasági erőiből felépítse új állami szervezetét és a gazdasági és hiteléletet a saját tőkéivel lássa el. A magyar gazdasági élet így függvénye lett a bécsi s azon keresztül a nyugat-európai pénzpiacoknak. Az arisztokráciának a gazdasági életben a tényleges vezetéstől való húzódozása, a gentrynek gazdasági kérdésekben való járatlansága, gazdasági műveltségének hiánya megakadályozta azt, hogy az új gazdasági intézményeknek a tradíciókhoz ragaszkodó, de korszerűen művelt vezetői legyenek. Az arisztokrácia nem akart, a gentry pedig gazdasági erejének

fogytával és szakképzettség híján, nem tudott részt venni a gazdasági élet vezetésében. A gazdasági életben történt visszaszorítása nem sok idő múlva maga után vonta a politikai életben addig öntudatos kötelességvállalással viselt vezetőszerpéről való lemaradását is. A Deák-pártnak és Tisza Kálmán balközép pártjának 1875-ben történt fúziójából keletkezett szabadelvű párt már nem a liberális nemzeti szellemű gentry pártja, mint volt a Deák-párt, hanem erős szerepet játszik benne a tradíciók nélkül való merkantil tőke. Gyakori jelenség a hetvenes és nyolcvanas években, hogy a földbirtokos gentry-képviselő, letéve mandátumát, tanfelügyelői kinevezést, vagy más, még inkább adminisztratív közhivatalt kap. Az európai agrártermelés jövedelmezőségének hanyatlása, a növekvő adóterhek, a szükséges beruházások hiánya, a jövedelmezőséggel kapcsolatba nem hozott életforma a hetvenes években megindították a földbirtokos gentry gyorsütemű anyagi romlását. Tévedés volna azt hinni, hogy az anyagi romlás nem terjedt volna ki az arisztokráciára is; de azt aránytalanul nagyobb vagyona, szélesebb körű, többértű műveltsége ellenállóbbá tette a felmerülő nehézségekkel szemben. Az a körülmény pedig, hogy éppen a legvagyonosabb főrangú családok kapnak ebben az időben a leggyakrabban királyi engedélyt elsőszülöttségi hitbizományok alakítására, az arisztokrácia számára olyan gazdasági és társadalmi védelmet jelentett, aminővel a gentry megközelítőleg sem rendelkezett. Nem szabad azt sem hinni, ez téves általánosítás volna, hogy a gentry anyagi leromlásának mindig az egyén gazdasági előrelátáshiánya, könnyelmű életmódja lett volna az oka. Sok esetben elemi csapások, örökösödés révén való ésszerűtlen felaprózódás és hasonló, minden korban előforduló tények okozták anyagi romlását. Az már azonban az államhatalom hibája volt, hogy a legszélsőségesebben értelmezett liberalizmusával ott, és akkor sem lépett közbe, amikor azt eminens nemzeti, sőt gazdasági érdek követelte. Előkelő liberális gazdaságpolitikusok hirdették szóban és írásban, hogy mindegy az, kinek a kezére jut a föld, csak jobban művelje és több jövedelmet teremtsen belőle elő az új birtokos. Ilyen agrárpolitika mellett, amikor az államgazdálkodás ügyeit a nagytőke merkantil-liberális szempontjai szerint irányították a legtöbb eset-

ben, természetes, hogy a gentry tekintélyes része gazdaságilag elpusztult vagy legalább is nagy mértékben leszégyenedett. Mennyi irándó ebből az egyén terhére és mennyi az állam hibás gazdasági politikájának rovására, azt általánosságban eldönteni nem lehet. Erről csak akkor lehet majd némi-
leg tiszta képet alkotni, ha a kiegyezés utáni kor hitelpolitikájának, mezőgazdasági történetének, egyes nagybirtokok életének módszeres tudományos vizsgálata már megtörtént. Egyelőre ilyen vizsgálatok eredményei még hiányoznak.

Szólottunk már a kisnemesi rétegeknek a gentryhez való asszimilálódásáról. Egy hasonló folyamat, a gentry rétegtől való disszimiláció, szintén gyengítette a gentry gazdasági és társadalmi erőit. Az alkotmányos élet helyreálltával nagyobb mértékben indul meg és az egész Ferenc Józsefi-korban állandósul a főnemesi rangok adományozása. A gentrynek éppen a legvagyonosabb, politikai vagy társadalmi életben a legbefolyásosabb családai emelkednek a főnemesség soraiba, rációlvá így az igazi gentry exklúzívitásáról hirdetett nézetekre. Ezek a rangemelések a gentryt éppen legjobb erőitől fosztották meg, amelyet korántsem egyensúlyozott ki sem a kisnemesség társadalmi feltörekvése, sem az 1867 után nemesített, legnagyobbbrészt hivatalnoki, katonatiszti vagy merkantil rétegeknek a gentryhez való hasonulása, illetőleg hasonulási készsége.

A gentry hanyatlásáról a hetvenes években Asbóth János, ez az érdekes pályát befutott konzervatív politikus és publicista, írt és beszélt először. Már ő is agrárvédelmet sürget s ezen keresztül reméli a gentry érdekeinek védelmét. De sem Asbóth, sem követői a kormányzatnál megértésre nem találtak, ami nem is meglepő a gazdaságpolitikának a szabad versenyt hirdető és valló tiszta liberális értelmezése és gyakorlata mellett. A nyolcvanas években a vita még élénkebb lesz. Láng Lajos és Berzeviczy Albert képviselik árnyalati különbségekkel ugyanazt a liberális nézetet, hogy a gentry, ha fenn akar maradni, csatlakozzék feltétlenül a liberális politikához és erejét megfeszítve vegyen részt a gazdasági erők szabad versenyében. Ha továbbra is a konzervatív ideákkal kacérkodik — ez csak romlására vezethet. A szabadverseny kétségkívül helyes és elfogadható lett volna, ha a gazdasági életben az agrár és merkantil erők azonos előfeltételek

mellett küzdöttek volna. A gentry körül ebben a korban folyó polémiahoz tartozik Grünwald Béla és Mocsáry Lajos vitája a régi magyar nemesség fény- és árnyoldalairól. A vitatkozók sok érdekes és értékes adatot hoztak össze, mégis vitájuk eldöntetlen maradt. Grünwald Béla az 1825 előtti magyar fő- és köznemesség életének árnyoldalait emeli ki s kollektív típusokat rajzol. Mocsáry Lajos pedig a reformkor gentryjének kimagasló alakjaival, tehát tömegbe nem sorolható kiváló egyedeivel akarja a magyar nemesség érdemeit általánosságban bizonyítani. Így a vitatkozók értékes anyagot szolgáltatottak ugyan, de se egymást meg nem győzték, se a kérdést — egyoldalú felfogásukkal — meg nem oldották.

A politikai és gazdasági életben visszaszoruló gentry a társadalmi életben keres érvényesülést. Itt sem jelentkezik mint egységes réteg, hanem új vagyoni helyzetének megfelelő csoportosulásban. Átérzi azonban hanyatlását és széles rétegei adják oda magukat a hanyatlás feltartóztathatlanságának hangulatában könnyű és tétlen életre. Gazdasági elesettségükben osztályillúzióikat némelyek úgy vélik megmenthetőnek, ha a politikai vagy gazdasági hatalmasságok árnyékába szegődnek. Ez az a szomorú dekadencia, amelynek képét a nyolcvanas évek regényíróinál is megtaláljuk. Mikszáth Kálmánnál és Herczeg Ferencnél derűs-cinikus színezésben, Tolnay Lajosnál tragikus komorságban. Ez a gentry hanyatlásának az a korszaka, amelyről Szekfű Gyula méltán írt kemény szavakat s ez a kor adott a gentry-szónak egy peiorisztikus színezetet.

A századforduló már a gentryt is differenciálódva találta. Művelt és vagyonos rétege nagyon megvékonyodott, ezen családok egy részének az arisztokráciába emelkedése, vagyoni felaprózódás, anyagi összeomlás és sok család kihalása révén is. Az 1840-ben szerepet játszó vezető gentry családoknak már csak egy kis része játszik hasonló szerepet a századforduló után. A megmaradtak és az előkelő tisztviselői és katonatiszti réteg képviselik a gentry elitjét, társadalmilag is hangot adó réteget. Sokan közülük ősi nemességüket, származási különállásukat, előnyös gazdasági helyzetüket szívesen dokumentálják a császári és királyi kamarási méltóság kieszközlésével és itt találkozik a gentry legfelsőbb rétege az arisztokráciának ugyanezen udvari méltóságot viselőivel. A na-

gyobbik rész kisebb hivatalokban él jelentéktelen életet, vagy összezsugorodott birtokán gazdálkodik rendszerint nehézségekkel küzdve és remélve, hogy egy sorsfordulat benne vagy utódaiban ismét fel-emeli a családot valódi vagy csak vélt régi fényéhez. Mert a kis és törpenemesség felfelé haladó elemei, az állami és megyei életben a gentry élet formáit élve, szívesen emlegették a multat gentry ideológián át nézve. A régi jó időkről beszéltek törpenemesek, vagy éppen jobbágyok olyan utódai is, akik számára a jelen igazán csak emelkedést jelentett őseikhez, s általában a multhoz képest.

A gentry ideológiának, életszemléletnek ez a vonzóereje, amely a reá nézve legkedvezőtlenebb időben, a kozmopolita főváros virágkora idejében nemcsak fennmaradt, de különböző és széles rétegekben folyton hódított is, azt bizonyítja, hogy a közfelfogás a gentryben hanyatló helyzete, sokszor a komikumba torzult életmódja dacára is felfedezte, vagy legalább is felfedezni vélte a magyar nemesség értékes hagyományait, nemzeti építőmunkájával való kapcsolatát. Az már nem a gentry hibája volt kizárólagosan, hogy a régi erényeknek nem a folytatója, hanem legjobb esetben a megőrzője, de sokszor tékozlója lett. Mert a kormányzat—politikai helyzetének olykor drasztikus eszközökkel való biztosításán kívül — más irányítást a magyar társadalom egyik rétegének, tehát a gentrynek sem adott. Hiába hangzottak el mélyre tekintő kritikusok intő szavai, meghallgatásra az illetékeseknél nem találtak.

A világháború és Trianon felbomlasztották a kiegyezés korának társadalmi rétegződését is. Elsöpörték az előző kor illúzióit. A gentrynek trianoni Magyarországon maradt része aránylag szerencsés körülmények között élte át ezt a világéget. A mezőgazdaság konjunkturális évei a pénzérték csökkenésével párosulva lehetővé tették számára, hogy eladósodottságától szabaduljon. Államkormányzatunknak tekintélyi bürokratikus irányzata pedig a gentrynek a bürokráciában elhelyezkedett elemei számára biztosítottak a világháború előttinél kétségtelenül nagyobb hatal-

mat. A politikában, a társadalmi és legújában a gazdasági életben is vezetőhelyhez jutott középosztály magvát, sőt legnagyobb részét ma is a gentry alkotja, ha ezt a nevet, mint a tömegek előtt nem mindig jó hangzásút, ma talán ritkábban is halljuk. De hogy a társadalmi ascendentia ma is folyamatban van, eléggé bizonyítja, hogy az igazolt nemesek nemrég közzétett hivatalos lajstroma szerint a nemességigazolások legnagyobb része a világháború utáni két évtizedre esik. Neveiket vizsgálva, könnyen megállapítható, hogy legnagyobb részük nem a reformkorban szerepet játszó vagyonos középnemesség soraiból kerül ki, hanem a kis és törpenemességnek a társadalmi ranglétrán felemelkedett vagy most emelkedő utódaiból. Mindez arra vall, hogy a magyar köznemesség hagyományait erényeiben és hibáiban őrző társadalmi osztály három emberöltő hanyatlása után sem enyészett el, hanem a dolgok megváltozott politikai és társadalmi rendjében is, új elemekkel regenerálódva, keres új viszonyt, új helyezkedést a társadalom többi osztályával szemben.¹

TÓTH LÁSZLÓ.

¹ *Irodalom.* Concha Győző: A gentry, Budapesti Szemle, 142. kötet (1910); Szücsi (Bajza) József: A gentry, Turul, 1910; Szekfű Gyula: Három nemzedék, Budapest, 1920; Hóman—Szekfű: Magyar történet, II. kiadás, V. kötet; Weis István: A mai magyar társadalom, Budapest, 1930; Dékány István: Gazdaság- és társadalomtörténet (A magyar történetírás új útjai, szerk. Hóman Bálint, Budapest, 1931); Mályusz Elemér: Kossuth működésének társadalomtörténeti háttere, Napkelet, 1928, I. kötet; Mályusz Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai, Századok, 1923—24; Meszlényi Antal: Horváth Mihály menekülése s bekapcsolódása a párizsi emigrációba, Budapest, 1936; Tolnai Vilmos: Dzsentrí — gentry, Magyar Nyelv, 1937; Gerő József: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek 1867—1937-ig, Budapest, 1938; Mocsáry Lajos: A magyar társasélet, Pest, 1856; Asbóth János: Irodalmi és politikai arcképek, Budapest, 1876; Asbóth János: Magyar conservatív politika, Budapest, 1875; Grünwald Béla: A régi Magyarország, Budapest, 1888; Mocsáry Lajos: A régi magyar nemes, Budapest, 1889; Grünwald Béla: Az új Magyarország, Budapest, 1890; Szemere Miklós: Gentry, A Cél, 1912; Berzeviczy Albert: A gentryről (Beszédék és tanulmányok, II. kötet).

A SZATHMÁRY KIRÁLY-CSALÁD BORSODI ÁGA.

Az utóbbi évtizedekben igen öröndetes módon mindgyakrabban kifejezésre jut nemes családainknak az az igen helyes felfogása, hogy családi levelesládáik tartalmát — amely nem egyszer az Árpádok koráig visszanyúló okleveles anyaggal rendelkezik — biztosítva csupán az Országos Levéltár gondozásában és őrzésében látják. Az a páratlan buzgalom ugyanis, amellyel a XVIII. század végén és a XIX. század elején az egyes családok irataikat sokszor nagy anyagi áldozatok árán rendeztették, a XIX. század második felében teljesen eltűnt. Az utolsó évszázadban sajnálatos módon nem sokat törődtek a levéltári anyag rendbentartásával és biztonságos megőrzésével. Az igazság ellen vétenénk azonban, ha azt állítanók, hogy a XVIII—XIX. századi rendezések kizárólag a nemesi előjogok védelmére irányuló törekvésekből fakadtak; hiszen a rendezések korántsem szorítkoztak a jogi természetű iratokra, mert a gazdasági jellegű iratok ugyanolyan gondozásban részesültek. Hogy ez a gondozás nem volt felesleges, azt épp egy oly gazdag tartalommal bíró levéltár bizonyítja, mint a Szathmáry Király családnak a borsodmegyei Boldváról az Országos Levéltárba került levéltára. Nemcsak a levéltárban levő 171 középkori oklevél, hanem a Szathmáry Királyokkal rokonságban levő nagyszámú családra vonatkozó genealogiai és birtoktörténeti adat is méltán megköveteli, hogy a levéltár tartalmával s ennek kapcsán magának a családnak történetével is közelebbről foglalkozzunk.

Elsősorban megállapítjuk, s azt hisszük, ez feltűnést fog kelteni: a levéltár anyaga majdnem a XVII. század közepéig nem vonatkozik a Szathmáry Király családra s annak eredetéről nem lebbenti fel az ismeretlenség fátyolát. A genealogiai irodalom ugyanis eddig a család eredetéről különböző nézeteket vallott. Nagy Iván a

család származását nem is próbálta magyarázni, csupán a tényeknek megfelelően annak megállapítására szorítkozott, hogy a XVII. század elején Szathmáry Király Miklós Gömörbe került s ott az ősi Hanvay-család sarját, Zsuzsánnát, vette feleségül. Forgón¹ azonban már ennek a Miklós-nak atyjául a XVI. századvégi Erdély nevezetes férfiúját, Király Albertet jelöli meg, akinek atyja szerinte a Várad 1598. évi ostrománál hősi halált halt Király György. Meg kell jegyeznünk, hogy e két férfiúról Nagy Iván még azt állította, hogy a Lefkóczi és Farkasfalvi Király-család ősei. Méltán merül fel tehát a kérdés: honnan vette Forgón adatait, s a család származását illetően mi is az igazság?

Forgón adatait a Szathmáry Király-család birtokában levő feljegyzésekre alapítja. A családi levéltárban a genealogiák között valóban találunk a levéltár 1844—46. évi rendezése alkalmával készült leszármazási táblázatot, amely ezt a György—Albert—Miklós leszármazást tartalmazza, adatait Bethlen Farkas,² Istvánfi Miklós³ elbeszéléseire, valamint Fessler⁴ és Engel⁵ történeti munkáira alapítva. Azt a tényt, hogy a családi levéltárban a régebbi korokból származó okiratot nem találunk, ez a genealogia azzal magyarázza, hogy a Gömörbe szakadt Király Miklós fia István a török háborúk folyamán tatár rab-ságba esett s vele tűntek el a családi okiratok is. Így tehát mi is az egykorú elbeszélő forrásokra vagyunk utalva s ezekből kell megállapítanunk

¹ Forgón M.: Gömör—Kishont vármegye nemes családai. Kolozsvár, 1909. II. k. 258. l.

² Bethlen W.: Historiarum liber. Tom. I—VI. Nagyszeben, 1782—1793.

³ Istvánfi N.: Regni Hungarici historia. Köln, 1685.

⁴ Fessler A.: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Band VII. Leipzig, 1824.

⁵ Engel J. Ch.: Geschichte des ungarischen Reichs. Band IV. Wien, 1814.

a család származását. Legelsősorban megállapítható, hogy e leszármazásnak ellentmond Szamosközy,¹ akinek munkáját természetesen a leszármazási táblázat készítője nem ismerhette. Szamosközy ugyanis azt állítja, hogy György és Albert «frater germanus»-ok voltak,² vagyis édestestvérek, de legalábbis — amint e kifejezés értelmezését a Turul legutóbbi számában olvashattuk — féltestvérek.³ Ezt igazolja az a tény is, hogy Király Albert és György együtt kaptak birtokot a valószínűleg Bihar megyében fekvő Bélyen, Hidastelkén és Csekén.⁴

Király Albert nevével a XVI. századvégi erdélyi háborúkban tényleg sokat találkoztunk. Amikor Báthory István lengyel királynak az oroszok elleni háborújában erdélyi segítséget küldöttek, Békés Sándor, Székely Mózes és más vezető erdélyi férfiak mellett ott találjuk Király Albertet is.⁵ Az 1595. évi havasalföldi, majd az 1596. évi mezőkeresztesi csatában is kimagasló szerepet játszik.⁶ Már 1589-ben az udvari lovasság kapitánya, vagyis az erdélyi fejedelmi udvarban elsőrangú bizalmi szolgálatot teljesít.⁷ Érdemei jutalmul természetesen számos birtokadományban részesült, azonban maga is több birtokot szerez, főként Bihar és a mai Hajdú megyék területén.⁸

¹ Szamosközy István Történeti maradványai, 1566—1603. Először kiadta Szilágyi Sándor a Mon. Hung. Hist. II. o. 21., 28., 29. és 30. kötetében. Budapest, 1876—1892.

² Mon. Hung. Hist. II. o. 28. k. 90. és 143. l.

³ Párizs Pápai szerint a frater germanus édestestvér. — Herzog J.: Skóciai szt. Margit származásának kérdése című értekezésében külföldi szóhasználatra és szótárakra támaszkodik. Turul, 1939.: 33. l., főként a 3. és 5. j. és 34. l. 1. j.

⁴ Országos Levéltár (O. L.) Gyulafehérvári káptalan Prothocolla: Liber fragmentorum 230. l. (A Liber fragmentorum kötet maga elveszett, az adatot index alapján állapítottuk meg.)

⁵ Szamosközy, Mon. Hung. Hist. II. 28. k. 90. l. — Bethlen i. m. Tom. II., 438. l. — Istvánffy i. m. 433b. l. — Engel i. m. 240. l. — Fessler i. m. 205. l.

⁶ Bethlen i. m. Tom. VIII. 613. skk. l. — Engel i. m. 261. l. — Fessler i. m. 205. l.

⁷ O. L. Gyulafehérvári Liber Regius II. 336. l. — NRA. fasc. 1037. No. 11.

⁸ 1589-ben Szabolcsban Hortot kapja (O. L. Gyulafehérvári Liber Regius II. 336. l.), megszerzi Kavasdot, Totot és Bosoldot Biharban, Nagyharangot Békésben (u. o. 339. és 341. l.), később a szabolcsi Szoboszlót (Gyulafehérvári Kápt. Prothocollum XIX. 337. l.); Szaldobogyt Bihar megyében 1591-ben szerzi (NRA. fasc. 1037. No. 11.).

Testvére, György, is bizalmi állást töltött be: már 1589-ben mint Várad kapitánya és Bihar vármegye főispánja kapja az e megyében fekvő Méhest.⁹

Báthory Zsigmond Gagyí Király Albertet emleget adományleveleiben¹⁰ s valószínűleg ennek az előnévnek alapján állítja fel Szamosközy a Király-család eredetéről alkotott elméletét. A történetírónak természetesen feltűnt a Király-család bizalmi szerepköre, gyors emelkedése, s tudta azt is, hogy az abaúji Gagy község földesura a Báthori-család. Ezt a két adatot összekapcsolva, azt mondja, hogy Király Albert valószínűleg Gagyon született s mint a Báthori-család familiárisa került Erdélybe és a fejedelmi udvarba.¹¹ Szamosközy azonban abban téved, hogy a Gagy—Báthori- és az erdélyi fejedelmi Somlyói Báthori-családot azonosnak veszi. Gagy községnevével pedig Udvarhely megyében is találkozunk s így nem tarthatjuk teljességgel kizártnak azt sem, hogy a család emelkedése ennek a tősgyökeres erdélyi származásnak volt az eredménye. Istvánffinál ugyan azt olvassuk, hogy Király György ereiben «pannon vér» folyt és az «erdélyi könnyelműséget és állhatatlanságot» megvetette;¹² ezenfelül, midőn Király Albert 1595-ben a magyar királytól bodrogheresztúri jószágaira mentességet kér, a kérést Mátyás főherceg azzal az indoklással teljesíti, hogy ebből mindenki tudomásul vehesse: az erdélyi szolgálat senkinek sem válhat hátrányára.¹³ A három nemzet Erdélyében azonban mindkét adat nem jelenthet többet, mint azt, hogy a család magyar volt, amiként ezt igazolja az a tény is, hogy Király Albert az ütközetekben mindig a magyar csapatokat vezette.

Az 1598. esztendő a Király-családra szomorú eseményeket hozott. Szamosközy szerint Albert ez év második harmadában meghalt,¹⁴ abban az időszakban, amikor Erdélyt Báthory Zsigmond lemondása után császári biztosok kormányozták. Báthory Zsigmond azonban augusztus 20-án

⁹ O. L. Gyulafehérvári Liber Regius II. 473. l.

¹⁰ U. o. 336. l., Prothocollum XIX. 337. l.

¹¹ Mon. Hung. Hist. II. o. 28. k. 143. l.

¹² I. m. 472b. l. és 433b. l.

¹³ O. L. Benigna Mandata 1595. júl. 10.

¹⁴ Mon. Hung. Hist. II. o. 28. k. 90. l. — A családi genealogia és Forgón 1610-re teszi halála évét, ami tévedés.

visszatért Erdélybe s ekkor erőteljesen hozzáfogott, hogy a király hűségére tért népet és hadsereget visszanyerje. Erdély kulcsa Várad volt, amelynek élén — mint említettük — legalább egy évtizede Király György állott. Ő azonban most az ismételt követjárás ellenére is megmaradt Rudolf hűségén,¹ noha a közeledő török sereggel szemben Báthori Zsigmond hamarabb tudott volna segítséget nyújtani. A szeptember végén kezdődő török ostrom kivédésére azután császári csapatokat engedett Váradra s a csapatok Rödern Menyhért és Nyári Pál parancsnoksága alatt Váradra vonulván, nemcsak maga a vár, de vele együtt Bihar és Szatmár megyék is elvesztek Erdély számára.² A török több mint egyhónapi ostrom után eredmény nélkül távozott Várad falai alól: ám az október 17-i nagy roham alkalmával súlyos sebet kapott Király György október 24-én meghalt,³ maga Várad pedig megmaradt a király hűségén. Ez pedig azt jelentette, hogy Király György özvegye és árvái csak a magyar királyhoz fordulhattak segítségért. 1600-ban valóban Rudolftól kéri a szatmármegyei Dobravica, Magyarkékes és Tökés birtokokat.⁴ Mint figyelemreméltó ténnyé emelhetjük ki, hogy Mátyás főherceg csak mint «Király» Györgyöt említi a váradi kapitányt. Sajnos, a folyamodvány nem maradt ránk s így az árvák neveit nem ismerjük; kétségtelen azonban, hogy a «Szatmári» előnév ekkor még nem illette meg őket.

A XVII. század első évtizedében tűnik fel azután Gömör megyében Király Miklós, akinek nevét eleinte meglehetősen különböző formában írják. Így egy 1613. évi oklevél Nicolaus Khamar de Zakmar-nak mondja, 1616-ban Nicolaus Lite-

ratus de Zakmar-t olvasunk, 1628-ban Nicolaus Kirali aliter Szakmary, a következő évben Nicolaus Kiralj alias Literatus Szatmariensis, illetőleg Zathmary Kiraly Miklósnak írják. 1631-ben egyenesen Nicolaus Literatus Kirali de Zakmar-t írnak, 1633-ban Zathmary János nevű nemes ember hatalmaskodásáról beszélnek.⁵ Annyi bizonyos, hogy Szatmárból jöhetett s nem a Gömör megyében levő Királyi községből, amelyet csak később, Jánoki Ilona kezével Szathmáry Király Miklós szerzett meg a család számára.⁶ Biztos azután az is, hogy amikor elveszi Hanvay Zsuzsánnát, «köntöse . . . igen vékony volt», ő maga pedig «igen szegény állapottal» bírt.⁷

Nem szabad azonban elfelednünk azt, hogy Gömörben való feltűnése s házassága, minthogy felesége saját bevallása szerint 1593 körül született,⁸ a bécsi béke megkötése után történhetett. A bécsi béke pedig Erdélynek biztosította Bihar, Szabolcs és Szatmár megyét: azt a területet, ahol a Király-család erdélyi fejedelmektől nyert birtokai feküdtek. Igen fontos az a tény is, hogy Bihar megyében van egy Király-család, amely később a «Lefkóczi és Farkasfalvi» előnevet veszi fel, Szatmár megyében pedig az Erdődön lakó Király-család 1687-ben kapott címereslevelében ugyanaz az álló oroszlán szerepel, mint amilyent Kyrall Miklós 1613-ban Gömörben kapott.⁹ Ezek figyelembevételével a következőként állapíthatjuk meg a Király-család leszármazását:

Albertnek — aki az erdélyi fejedelem hűségében halt meg — özvegye és két fia megmaradhatott Erdélyben,¹⁰ illetőleg az Erdélyhez csatolt

⁵ O. L. Magyar Nemzeti Múzeumi Lt. Hanvay-cs. lt. megfelelő évei.

⁶ Szathmáry Király János 1672. és 1678. évben vesz Királyin birtokot (Csal. lt. Ser. IV. No. A 272. és A 321.). Szathmáry Király Miklós 1751-ben kijelenti, hogy nagyanyja, Jánoki Ilona osztályául jutott 1681-ben a család birtokába a helység (Csal. lt. Ser. III. Fasc. VI. No. 405.).

⁷ O. L. M. N. Múzeumi lt. Hanvay-cs. lt. 1642. és

⁸ U. o. 1630. év.

⁹ O. L. Liber Regius XIX. 89. l. Sajátságos tényként itt állapítjuk meg, hogy a család az 1613. évi címeres nemeslevelet nem helyezte el az Országos Levéltárban, sőt az elenchizált iratok jegyzékeiben sincs nyoma. A címerleírást l. 2171/1904. O. L. sz. ügyiraton, Siebmacher Supplementband 138. l. és Forgon i. m. II. k. 362. l.

¹⁰ A keresztszegi jószágokról 1602-ben készült jelentésben a következőket olvashatjuk (O. L. NRA fasc.

¹ Szamosközy: Mon. Hung. Hist. II. o. 28. k. 143. l. — Bethlen i. m. Tom. IV. 150. l. — Illésházy I.: Följegyzései 1592—1603. Mon. Hung. Hist. II. o. 7. k. 61. l.

² Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. k. 72. l. szerint a Trausch-féle krónika alapján Várad elvesztése a török ostrom utáni időre tehető. Bármiképpen történt is a dolog, tény, hogy 1598—1606 között Várad a királyi Magyarországhoz tartozott.

³ Az ostromról Rödern Menyhért cs. tábornagy tudósítása fennmaradt. Kiadta Dudik Béla a Történelmi Tár 1878. évf. 106. skk. l.

⁴ O. L. Benigna Mandata 1600. márc. 21. A szöveg szerint Mátyás főherceg az özvegy és árvák folyamodványát leküldi a kamarához; ezt azonban nem sikerült megtalálni.

Részekben ; György gyermekei azonban, akiket vagy egy előttünk ismeretlen birtokadomány, vagy pedig édesanyjuk esetleges szatmári származása Szatmár megyéhez kötött, a Bocskai-felkelés által teremtett új helyzetben távozni voltak kénytelenek. Csak így magyarázható meg, hogy a Szathmáry Király-család ezekre a bihari és hajdúsági birtokokra sohasem tartott igényt, de nem igényelték Albert bodrogkeresztúri jószágait sem. A családnak csupán a borsodmegyei Sajókeresztúron, később pedig a nógrádmegyei Nagykeresztúr-pusztán volt birtoka.

Király Miklós Gömörben hamarosan megszédte magát s rövid évtizedek alatt a megye jelentős családjai sorába emelkedett. Ezt állítólag annak köszönhetette, «... hogy szos ember volt... vármegye... követségen országh gyüleseben kezde küldözni, az prokatorságot is igen üszte, úgy mozdult el eb dolga» — olvassuk egy 1642. évi investigatióban.¹ Nevével csakugyan gyakran találkozunk a korabeli gömöri iratokon. Már 1616-ban Naprágyi Demeter kalocsai érsek vallja ügyvédjének, 1631-ben pedig Lónyay Menyhért.² 1619-ben dicator, résztvesz az 1615. évi bécsi tárgyalásokon s 1636/37-ben alispán.³

Vagyoni gyarapodását azonban házasságának köszönhetette. Ha apósa, Hanvay Demeter nem is volt alispán,⁴ mint a megye legelőkelőbb családjai egyikének tagja jelentős szerepet töltött be. 1611-ben azonban már tehetetlen, öreg ember s világtalan volt, segítségre szorult. Ezért adja vejének zálogba hanvai elhagyott kúriáját és egy jobbágyhelyet, ezenfelül a Hegy nevű pusztán egy malom-

helyet, Skaroson és Krisánon pedig egy-egy jobbágyhelyet.⁵ A legfontosabb azonban az, hogy összes jószágai felett gondnoksági jogot adott neki.⁶ Leányán, Miklós nején kívül volt egy fia is, aki azonban sógorával «egy kereseten» volt s amikor fiatalon meghalt, árvái : a kiskorú Ferenc és Anna feletti gyámjogot természetesen Szathmáry Király Miklósról bízta,⁷ feleségének meghagyva, «hogy tőrjön Sz. K. Miklós urammal, ha penigh nem akarna tőrni... fl. 200 adjanak neki és menien ki az jószágból». Bár ekkor még Hanvay Demeter özvegye is élt, Miklós rátette kezét a Hanvay-jószágokra s a nádortól még azt is kieszközölte, hogy hivatalosan is őt ismerjék el Hanvay Ferenc és Anna gyámjául. Természetesen, Hanvay István özvegye sem maradt tétlen s ő is szerzett egy nádori oklevelet, amely gyermekei fölött a gyámjogot neki biztosította. Ezzel azután megkezdődött a harc a Hanvayak és a Szathmáryak között. Az utóbbiak diadalmaskodtak. 1634-ben Hanvay Istvánné már édesanyját, özv. Vámosi Bálintné panaszolja be a nádornál, hogy a kis Hanvay Ferencet jogtalanul magánál tartja. Majd, amikor a kisfiú Körmöcön tanult, a Szathmáryak vették magukhoz, mondhatnók, elrabolták ; mire azután a Hanvayak mentek panaszra.⁸ Amikor Miklós 1637-ben meghalt, legidősebb fia, János gyakorolta tovább a gyámjogot. Bár 1628-ban Szathmáry Király Miklós a nádortól csak azzal a feltétellel kapta a birtokokat, hogy azokat Hanvay Ferencnek nagykorúsága elérésekor vissza kell bocsátania, 1642-ben hiába szólítják fel Jánost a birtokok átadására.⁹ Meglehetősen erőyes formában tiltakozott, végül is azonban az édesanyját megillető leánynegyed kivételével a birtokokat vissza kellett adnia.¹⁰ Ám ekkor már a család vagyoni helyzete biztos alapokon nyugodott. A Borsod megyében fekvő Ecseget még Miklós váltotta magához zálogból 1625-ben s reá királyi adományt ka-

1040. No. 6.) : Király Albertnek két fia van «az aniók egy zolgaiahoz Nagj Gergelihez mene, kinek semmi jozaga nincs, hanem az Kirali Albert jozagabol eppwlt mindene». Az asszony vagyona Király Albert keresményéből, Zsigmond adományából áll, a másik fele az asszony atyjától származik. Király Albert felesége egyébként Mátyus Katalin volt (O. L. Gyulafehérvári Liber Regius II. 336. l. — Prothocollum XIX. 337. l. — Benigna Mandata 1595. júl. 10.).

¹ O. L. M. N. Múzeumi lt. Hanvay-cs. lt. 1642. év.

² U. o. 1616. és 1631. évek.

³ U. o. 1636. és 1637. évek, valamint Gömör megye bizonyoságlevele, a Csal. lt. Familiaria No. 5a. jelzet alatt.

⁴ Gömör megye előbb említett bizonyoságlevele állítja ezt, noha erre nézve sem az iratokban, sem Borovszky : (Magyarország vármegyéi és városai c. sorozatban) Gömör és Kishont vármegye c. műben nem találunk adatot,

⁵ O. L. M. N. Múzeumi lt. Hanvay-cs. lt. 1611. Mátyus május 27-én Eperjesen kelt oklevele.

⁶ U. o. 1642. és 1647. év.

⁷ U. o. 1629. és 1630. év.

⁸ U. o. 1628., 1629. és 1634. év.

⁹ U. o. 1642. év. Az investigatio alkalmából megállapítják, hogy Szathmáry Király János nagyon tisztetlenül nyilatkozott az uralkodói parancsleveleiről,

¹⁰ U. o. 1647. év.

pott.¹ 1648-ban Pálffy országbíró Szathmáry Király Miklós gyermekei: János, István, Miklós és Katalin között Ecsegre, Mártonra, Jósavőre, valamint a szalonnai, babonai és keresztúri szőlőkre osztályt rendel el.² Amikor pedig a legidősebb testvér, János, 1651-ben meghal, özvegye, Berzeviczy Borbála, az eddig osztatlanul birtokolt Hanvay-jószágokon: Visnyón, Szkaroson, Szalocon, Radnóton, Lénártfalván, Szászon és Bején végrehajtja a felosztást. Mindegyiküknek 7—7 jobbágyhely jutott. Négy évtized alatt tehát jelentősen meggyarapodott a család.³ Miklós leánya, Katalin, ekkor már Becs Miklós felesége. A Szathmáryak ezzel az újabb kapcsolattal is gyarapodtak, mert Becs Miklós 1679-ben összes jószágait feleségére hagyta.⁴

A XVII. század második felében azonban bekövetkezett a Szathmáry Király-család kettészakadása: a gömöri és borsodi ágra. I. Miklós fia, II. Miklós, Chuda Erzsébetet vévén nőül, megszerzi a bejei jószágot⁵ s megalapítja a gömöri ágat. A legidősebb testvér, János és Berzeviczy Borbála házasságából született János viszont Lenkey Katát vette feleségül s házasságával a Hangácsi, Tomori, Reghy, Becs, Monaky-, Lenkey-családoknak Borsod megyében fekvő hatalmas jószágaihoz jutott s így ivadéka a család borsodi ágát képviselik.

Az Országos Levéltárba került családi levéltár a család borsodi ágának iratait tartalmazza, minélfogva az iratok eredetét is ennek az ágnak a családi kapcsolataiban kell keresnünk. Meg kell tehát mindenekelőtt ismerkednünk a Hangácsi és Tomori-családoknak a középkorban — főként Borsodban — bírt jószágaival. Az ezekről szóló oklevelek a családi levéltárban megtalálhatók.

A Hangácsi családi vagyon szerzője Albert mester, kánonjogi doktor volt, aki már I. Ulászló uralkodása alatt a királyi kancelláriában dolgo-

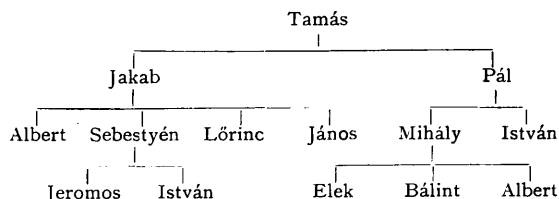
zott mint jegyző, mégpedig már 1440-től.⁶ Már ebben az időben jelentős birtokadományokat kapott, V. László alatt pedig még magasabb tisztségre emelkedett: 1455. október 20-tól V. László uralkodásának végéig alkancellár volt s méltóságának megfelelő újabb birtokokat kapott. Vagyonához nemcsak az abaúji Alsóbárca, Dicsháza, Peres és Tusa, a borsodi Cseb, Damak, Kércs, Mákos, Mucsán, Nyomár, Simokföldre, Tornaháza, Zelez, a zempléni Kaak, a gömöri Farkasföldre, Kelecsén, a zólyomi Budafalva, a szabolcsi Szőlősegyház tartoztak, hanem még Baranya, Keve, Krassó, Torontál és Valkó megyékben is kapott jószágokat.⁷ Ő maga előbb pécsi, később egri prépost volt s Mátyás alatt a csanádi püspöki székhöz emelkedett.⁸ Jószágainak legnagyobb részét testvére, Sebestyén is birtokolta. Albert mester unokatestvére, Mihály, II. Ulászló alatt alnádor.⁹ Maga a család a XVI. század negyedik évtizedében férfiágon kihalt s birtokait ekkor a Tomoriak kapják,¹⁰ akik ezeket saját jelentős birtoktesteikkel egyesítették s tőlük kerültek azután Reghy Kelemen, az egri kapitány tulajdonába. A Tomori-család ugyanis Gömör megyében Tomort, Abaújban Borsfalvát, Csobádót és

⁶ Csal. lt. 41. sz. okl. 1443. márc. 20., 42. sz. okl. 1443. ápr. 25., A 43. sz. okl. (1444. febr. 27.) szerint prothonotarius cancellariae nostrae Hungaricalis.

⁷ Csal. lt. 51., 52., 53., 54., 56., 57., 59., 60., 61., 64. sz. oklevelek és O. L. DL. 15, 147.

⁸ Csal. lt. 64. sz. okl. 1459. ápr. 14., valamint DL. 26, 616. sz. okl. 1459. jan. 2. már mint csanádi püspököt említi, vagyis ekkor már nem volt alkancellár. V. ö. Szilágyi L.: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458—1526. Turul, 1930., 71. l. Eszerint Albert csanádi püspök alkancellári rangban szerepelt volna a mantuai kongresszuson.

⁹ A Hangácsi-család leszármazása:



Csal. lt. 23., 45., 52., 65., 70., 72., 87., 104., 109. év. 123. sz. középkori oklevelek, O. L. DL. 24, 587. — Csal. lt. Varia No. 2. az 1690. évi elenchusban A 38. jelzetű irat regesztája.

¹⁰ Csal. lt. Varia No. 2. 1690. évi elenchus A 43. jelzetű irat regesztája, ezenfelül Ser. IV. No. A 337., A 338. és A 344.

¹ O. L. Liber donationum XVII. 103. l. Az adománylevél szerint Ecseget még Thurzó György nádor adományából bírta (!), de a zavaros időkben másnak adományozták s most Zathmáry Király Miklós kiváltotta. Viszont tudjuk, hogy Ecseget tartozékaival 1527- és 1532-ben Ferdinánd Hencz Mátyásnak adományozta (O. L. Liber donationum XII. 38. és 149. l.).

² Csal. lt. Ser. III. Fasc. XV. No. 1131.

³ U. o. Fasc. VII. No. 582.

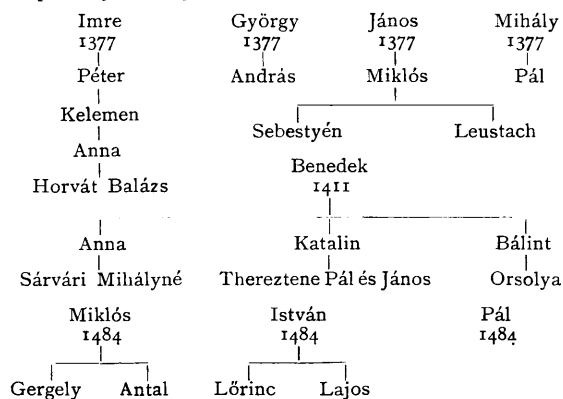
⁴ Csal. lt. Ser. IV. No. A 76.

⁵ Forgó i. m. 258. l.

Papit, Borsodban Ambrusházát, Börköst, Hegy-
meget és Szakácsit bírta. Tomori Pál — a mohácsi
vezér — jelentős birtokot szerzett össze s hősi
halála után unokaöccsei, Lőrinc és Lajos kapták
a jószágokat adományba, mégpedig Lőrinc Fer-
dinándtól, Lajos János királytól.¹ Minthogy Bor-
sod Ferdinánd hűségére tért, természetsszerűleg
Lőrinc és felesége, Velezdi Kövér Margit birtok-
joga maradt érvényben. Lőrinc halála után azon-
ban özvegye Reghy Kelemenhez ment nőül, fia,
András pedig török fogságba esván, renegáttá
lett, minélfogva Reghy Kelemen kapta a birto-
kokat, amelyeket egyébként felesége révén már
eddig is ő gondozott.² 1550-ben Reghy Kelemen
megszerezte Pédert is³ s így 1559-ben a Reghy-
jóságok kiterjedtek Gömörben Péder és Tomor,
Abaújban Borsfalva, Csobád, Devecser, Dics-
háza, Gyanda, Korlátfalva, Szemere, Borsodban
Ambrusháza, Besenyő, Börkös, Cseb, Domak,
Hegymeg, Lak, Nyilas, Nyomár birtokokra,⁴
amelyekhez 1570-ben Radvány megszerzése is
járult.⁵

Reghy Kelemen gyermektelenül halt meg s jó-
szágait nővéreire hagyta. Krisztina nevű nővére
Szentmihály Uri Jánoshoz ment feleségül s az
e házasságból származott Kelement, nagybátyjá-
tól nyert birtokaira való tekintettel, Szentmihály
Uri másképp Reghy Kelemennek hívták. Utóbbi
azonban 1596-ban a mezőkeresztesi ütközetben

¹ A Tomori-család leszármazását a következőkben
állapíthatjuk meg:



Csal. lt. 14., 24., 25., 28., 105., 106., 133., 136.,
137., 138., 139. sz. középkori oklevelek.

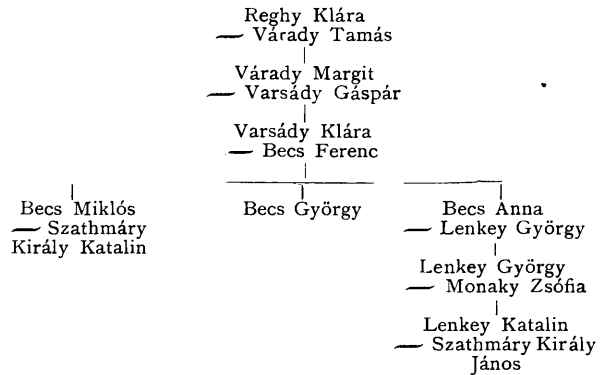
² Csal. lt. Ser. IV. No. A 216.

³ Csal. lt. Ser. III. Fasc. X. No. 711.

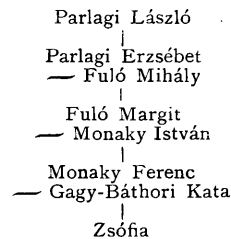
⁴ U. o. Fasc. I. No. 19. és Fasc. XI. No. 796.

⁵ U. o. Fasc. X. No. 688.

elesett.⁶ A Reghy-jóságokat tehát Kelemen
másik nővérenek, Klárának utódai örökölték
tovább a következő leszármazási rend szerint:⁷



Viszont Monaky Zsófia két nevezetes család
sarja:



Gagy-Báthori Kata pedig Gagy-Báthori Zsig-
mondnak, a Gagy-Báthori-család utolsó férfi-
tagjának volt a leánya.⁸

Ezek szerint tehát a Szathmáry Király János—
Lenkey Katalin-házasság nemcsak a Reghy-
jóságokat (és velük együtt az értékes okiratokat)
biztosította a Szathmáry Király-család számára,
hanem a Gagy-Báthori- és Monaky-család Abaúj-
ban levő alsó- és felsőgagyi, valamint a gagybátori
és a Parlagi-család Szabolcs megyében fekvő nád-
udvari jóságaira is igényt adott.⁹ A Parlagi-
jóságokra természetsszerűleg csak 1711 után
tehették rá kezüket, azokat Szathmáry Király
Jánosnak csak unokái birtokolhatták.¹⁰

A XVIII. század elején újabb előnyös házas-
sággal igen jelentős birtokokhoz jutott a család.

⁶ Csal. lt. Ser. III. Fasc. XI. No. 725.

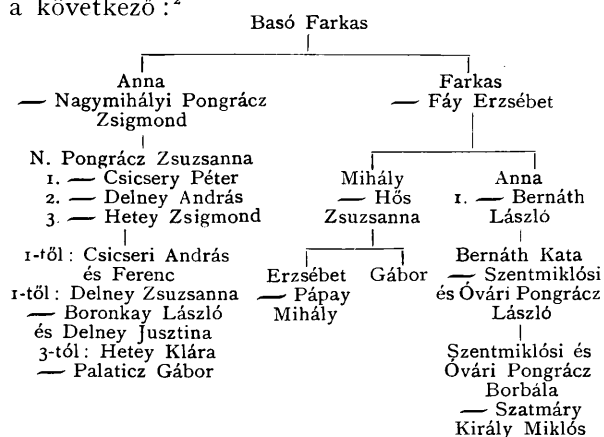
⁷ U. o., azután Fasc. I. No. 49. — Borovszky:
Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelen-
korig, Budapest, 1909., 373. l. tévesen ír Monakyt Lenkey
helyett.

⁸ Csal. lt. Series I. No. 3135., valamint Familiaria
No. 24.

⁹ Csal. lt. Ser. III. Fasc. II. No. 96.

¹⁰ Csal. lt. Ser. II. Fasc. 79. No. 1.

Király Jánosnak Miklós nevű fia ugyanis Szentmiklósi és Óvári Pongrácz Borbálát vette feleségül, mely házassággal a hatalmas Basó-jószágokra is igényt emelhettek, illetőleg Basó Gábor 1727-ben, minthogy gyermekei nem voltak, Abod, Boldva, Beretke, Malyinka, Nagycsoltó, Nagyragály és Tardona birtokait özv. Szathmáry Király Miklósnéra hagyta s erre vonatkozólag királyi consensust is szereztek.¹ A Basó-család leszármazása a következő:²



A Basó-jószágokhoz tartozott a Jászságban Alattyán, Jánoshida, azután a pestmegyei Hévízgyörk és Tóthkér. Ezeket azonban a jánoshidai premontreiek tartották kezükben. 1726-ban Basó Gábor pert indít ellenük, de már előzőleg Nagymihályi Pongrácz Zsigmond leszármazóitól a Szathmáryak megszerzik a birtokjogot.³ A premontreikkel folyt per végül is egyességgel végződött. Szathmáry Király György, édesanyja és Ádám nevű testvére nevében is, 4000 forintért átengedte nekik az ottevő birtokrészeket.⁴ Az imént nevezett György vesz először 1743-ban zálogjószágot Miskolcon, ahol ettől az időtől kezdve a Szathmáryak egymásután szerzik a telkeket.⁵ Közben nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy III. Károly 1714-ben a Reghy leszármazókat, köztük a Szathmáry Királyokat is Abaújban és Borsodban 31 helységben és a szabolcsmegyei

Bajon megerősíti birtokjogukban.⁶ A család tehát a XVIII. század közepén jelentős területek birtokosa. Szathmáry Király Ádám felesége, Máriássy Krisztina kezével még 1725 körül Abaújszínán is szerzett birtokjogot, majd fiuk, József Szemere Klárával 1780-ban kötött házassága révén Ung megyében Baskóc, Felsőremete, Felsőribnice, Hunkóc, Jeszenő, Konyus, Porosztó, Porubka, Szobránc és Tiba birtokokat szerzi meg. Igen tanulságosak Szathmáry Király Józsefnek 1818-ban készült, birtokai összefoglalását tartalmazó följegyzései.⁷ Ezek mutatják, mily sokrétegű volt a család birtoka, s hogy az egy közösségben levő birtokrészek is különböző eredetűek voltak. Az örökség útján nyert helységekben ugyanis a család tagjai különböző időkben maguk is szereztek birtokrészeket, ezekkel gyarapítván az ősi vagyont. 1827-ben, amikor József fiai: Pál, János és József osztottak a borsodi jószágokon, 62 ígás és 46 gyalogszeres jobbágyuk, valamint 40,220 négyzetöl földjük volt, a nádudvari jószág terjedelme pedig több, mint 2110 hold szántóföld és közel 2000 hold legelő volt, s ehhez járultak még az ungi birtokok, amelyeket Pál egyedül örökölt.⁸ Ekkor még a borsodi ágból Szathmáry Király József testvérének, Miklósnak gyermekei is birtokoltak az ősi Szathmáry-jószágokon.

A család a XIX. században még egy birtokterülettel gyarapodott. Az előbb említett József fiának, Pálnak hasonlónevű fia Platthy Idát vette nőül s ezzel birtoklásuk Platthy-jószágokra is kiterjedt, főként a Borsodban Felsőszolca, Simárd, Jenke, Egerlövő, de ezek mellett az Alföldön Szentmártonkát, Cegléd és Kecskemét területén

¹ Cs I. lt. Ser. III. Fasc. III. No. 163. — O. L. Liber donationum XX. 181. I. és NRA. fasc. 1370. No. 36.

² Csal. lt. Ser. III. Fasc. III. No. 126 és Fasc. VI. No. 493.

³ Csal. lt. Ser. III. Fasc. VI. 420, 423., 426., Fasc. III. No. 134. Megjegyzendő, hogy ekkor már Palaticz Gábor fia András volt a jószágok birtokosa.

⁴ Csal. lt. Ser. III. Fasc. III. No. 133.

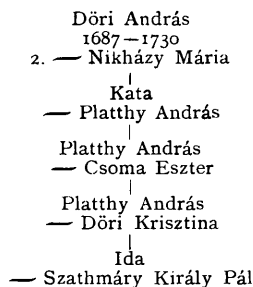
⁵ Csal. lt. Ser. II. Fasc. U. No. 9—12.

⁶ U. o. Fasc. R. No. 22. A 31 község a következő: Borsodban: Hangács, Nyomár, Lak, Lád Bessenyő, Hatház, Bolyár, Senye, Cseb, Nyomár Kércs, Tornaháza, Damak, Nyilas, Ambrusháza, Bürkös, Dezsőháza, Szakács; Abaújban: Tomor, Péder, Korlátfalva, Deveser, Csobád, Szemere, Gyanda, Horváthi, Kércs, Dicsháza, Papi, Radvány, Erdőtelke (Szénamál), Borsfalva és Tobolka. A Reghy-utódok között szerepel Fekete László (Lenkey Kata Zsófia nevű testvérének fia), Darvas Pál és Ferenc (Reghy Krisztina leszármazói), Bodó Péter (hasonlóképpen), Sóry Éva és Sára (Lenkey György unokái).

⁷ Csal. lt. Familiaria No. 10.

⁸ Csal. lt. Familiaria No. 10. Az 1827. évi osztály szerint Pál lemondott a borsodi jószágokban való jogáról, viszont János és József az ungiakról, Nádudvart három részre osztották.

levő Platthy-birtokokra.¹ Ennek a Döry—Platthy leszármazásnak táblázata a következő:²



A Szathmáry Király-család tagjai, a Gömörbe szakadt I. Miklóshoz méltóan, mindenkor kivették részüket a megyei életben.³ II. Miklós 1678—1680 között szintén elnyerte a gömöri alispáni hivatalt, unokaöccse, II. János 1693—1697 között töltötte be ugyanezt. A gömöri ágból ezenfelül VII. Miklós 1785—1810 között volt alispán.⁴ A török háborúban eltűnt István Gömörben a notáriusi tisztelet viselte.⁵ A borsodi ágból V. Miklós 1697—1700 között szolgabíró, 1717-től haláláig, 1724. január 11-ig alispán. Ennek fia, Ádám 1724—1732-ig szolgabíró volt.⁶ Ádám maga már európai műveltségű ember. Hat esztendő töltött Páriszban, Rákóczi apródja volt és történelmi naplót írt. Főként a matematikában tett nagy jártasságra szert.⁷ Testvére, György fordította le Gedde János méhészeti munkáját magyar nyelvre s fordítását saját jegyzéseivel is meg bővítette. Munkája három kiadást ért meg, ami a XVIII. században sokat jelent.⁸ Ádám fiának, Pálnak életéről már

¹ A Csal. lt. VI. ser.-ben foglalt iratok ezekre a birtokrészekre vonatkoznak, amelyek főként Abauj, Bars, Bihar, Borsod, Csongrád, Gömör, Heves, Nógrád, Pest, Sáros, Szabolcs megyék területén feküdtek.

² A leszármazás Nagy Iván (Döry és Platthy családoknál) szerint. Ezenfelül Csal. lt. Ser. VI. csomó 3. No. 121.

³ A családtagok számozása Forgon (i. m. 259. l.) szerint.

⁴ Borovszky: Gömör és Kishont vármegye c. mű alapján.

⁵ Gömör vm. bizonyáglevelé a Csal. lt. Familiaria No. 5a. jelzet alatt.

⁶ Borsod megye bizonyáglevelé u. o.

⁷ Forgon i. m. 258. l. — Csal. lt. Ser. II. Fasc S. No. 26.

⁸ Bibliographia Oeconomica Hungariae, Tomus I. Budapest, 1934., 101., 111., 145., 317. és 340. l. A munka 1759-, 1768- és 1781-ben jelent meg, a harmadik kiadás tehát György halála után.

bővebb értesüléseink vannak. Eperjesen és Lőcsén végezte jogi tanulmányait és 1760-ban Borsod megye táblabírája. Amikor Mária Terézia Bécsben föllállította a nemesi testőrséget, az első között vették fel, noha ekkor már negyvenedik életévében járt. Festészeti hajlamai voltak s maga Mária Terézia is tudomást szerzett erről. Amikor hatodfélezi szolgálat után kivált a testőrségből, a m. kir. kamaránál földmérői állást kínáltak fel neki, de ezt lórúgásból származott sérülése miatt nem fogadhatta el. Mint kapitány tért vissza Boldvára, édesanyjához s az erdők kihasználásáról, az országutak építéséről szóló kéziratai megvannak a családi levéltárban.⁹ Később nagybátyja, György hangácsi jószágain gazdálkodott s 81 éves korában, 1807-ben halt meg.¹⁰

A család tagjai közül a legnagyobb méltóságot, a királyi tanácsosi rangot Pál öccse, József nyerte el. József Borsod megyében «filial perceptor» volt, amikor 1787-ben Borsod és Szabolcs megyék másodalispáni méltóságára jelölték. Borsodban második helyre került,¹¹ ám Szabolcsban Teleki gróf nagybárádi kir. biztos az első helyen javasolta.¹² Ajánlata mind a helytartótanácsnál, mind pedig az udvarnál elfogadásra talált, hiszen németül írni és beszélni tudott s ezenfelül megfelelő politikai rátermettséggel is rendelkezett.¹³ Érdekes, hogy mint II. József kinevezett embere a király halálakor, 1790-ben milyen izzó hazafiságtól lángoló beszédben követelte az országgyűlés összehívását és a sérelmek orvoslását.¹⁴ Természetesen a megye most őt választotta alispánjának, amely választást 1795-ben és 1799-ben megismételte. Az udvar előtt ismeretes volt magyarsága s amikor Lipót öccsének, Sándor Lipót nádornak bizalmas tanácsokat adott, reá külön felhívta a figyelmet, hiszen a gömöri alispán, Szathmáry Király Miklós erő-

⁹ Csal. lt. Ser. II. Fasc. S. No. 26., valamint «Kéziratok» alatt.

¹⁰ Itt jegyezzük meg, hogy a Forgon által közölt leszármazási táblázatban kiegészítendő: Pálnak volt egy János, valamint egy Katalin nevű testvére is. Miklós nevű testvérének Recsky Katától származó gyermekei pedig Györgyön kívül Krisztina, Bizáki Puky Sándorné, Klára, Runyai Soldos Ferencné és Johanna, Déry Györgyné.

¹¹ O. L. Kanc. lt. 1787 : 5855.

¹² U. o. 1787 : 3784. és 4315.

¹³ U. o. 1787 : 4315. Tabellaris kimutatás a jelöltekről.

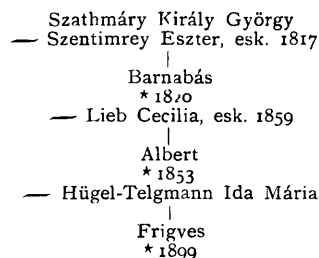
¹⁴ Csal. lt. Ser. I. No. 2097.

sen aulikus érzelmű volt s ezirányú szolgálatait éppen Sándor Lipót nádorrá történt választásakor használták fel.¹ Szathmáry Király József egyébként 1799-ben kapta meg a királyi tanácsosságot. 1803-ban a szabolcsi tisztújításon azonban már ellenzéke volt. Báró Splényi Gábor főispán számszerinti szavazást rendelt el, s bár az eredmény neki kedvezett,² ellenfelei harcot kezdtek ellene. Névtelen levéllel fordultak az uralkodóhoz s a fő- és alispán ellen egész sor panaszt emeltek. A panaszok sorában találjuk a katolikusok elnyomását, az 1803-i választás visszaéléseit s ezek mellett oly vádak, amelyek önmagukban véve talán súlyosaknak látszanak, de a XIX. század eleji megyei életben egyáltalán nem tűnhetnek annak.³ Ferenc király a legszigorúbb vizsgálatot rendelte el,⁴ sőt a kancellária javaslatát félretéve, saját bizalmi emberét, Németh János udvari tanácsost küldte Szabolcs megyébe.⁵ A vádakkal szemben Szathmáry Király József és Splényi Gábor egyaránt ártatlanságukat hangoztatták s az alispán irigyei munkájának tartotta az egészet.⁶ A vizsgálat eléggé elhúzódott. A helytartótanács József nádor elnökletével ugyan már 1806-ban — bár két-három pontra nézve további tisztázást kívánt még⁷ — a fő- és alispánt a vádak alól felmentette. A kancellária ellenben a kifogásokba kapaszkodva, további vizsgálatot követelt s az összes vizsgálati iratoknak felküldését sürgette.⁸ Szathmáry Király Józsefet természetesen elkedvetlenítették az események s 1807-ben megvált tisztétől.⁹ 1811-ben azután az udvari tanácsosi címet kérte, a kancellária azonban a vizsgálat teljes befejezéséig még figyelemre méltónak

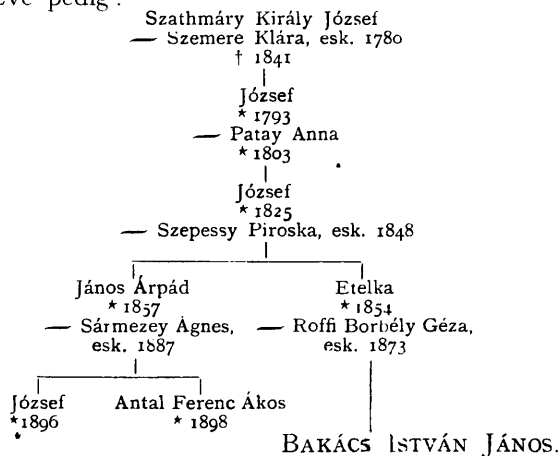
sem tartotta kérését.¹⁰ A francia háborúk miatt hosszúra elnyúlt vizsgálat befejezése után sem történt döntés, míg végül 1827-ben — nyolc évvel az alispán halála után — vették újra elő a vizsgálati iratokat s ekkor a kancellária is csupán arra szorítkozott, hogy — amiként a helytartótanács már 1806-ban tette — bizonyos hivatalos eljárások és szabályok gondosabb betartására hívta fel Szabolcs megyét.¹¹

A családi levéltár a XIX. század első felében megszakad. Az utolsó évszázad irataiból csak egy-két adat maradt ránk. II. Pál (akinek felesége Platthy Ida volt) 1840-ben ungi alispán, a szabolcsi alispán József nevű fia pedig 1824—1829-ig borsodi főszolgabíró, majd 1831-től tizenkét esztendőn át alispán.

Befejezésül néhány adattal bővítjük Forgon leszármazási táblázatát.¹²



Szathmáry Király József kir. tanácsos ágára nézve pedig :



¹ Mályusz E.: Sándor Lipót főherceg nádor iratai, Budapest, 1926., 447., 436. és 41. l.

² Csal. lt. Ser. I. No. 2082. 429 szavazatot kapott, ellenfele Vajai Ibrányi Farkas csupán 144-et.

³ Az anonym levél O. L. Kanc. 1803 : 5272. — Szathmáry Király védekezése : Csal. lt. Familiaria. No. 5e.

⁴ O. L. Kanc. lt. 1803 : 5272. I. Ferenc kéziratot intézett Pálffyhoz.

⁵ O. L. Kanc. lt. 1803 : 6472. A kancellária Batthyány Józsefet, Eszterházy Józsefet vagy Fáy Ágoston beregi adminisztrátort ajánlotta. Még Németh kiküldése után is óvást emelt s Eszterházyt ajánlotta.

⁶ Csal. lt. Ser. I. No. 2959.

⁷ O. L. Kanc. 1806 : 1481.

⁸ U. o. 1806 : 4663., 4817., 5867., 8057.

⁹ Búcsúbeszédét lásd Csal. lt. Ser. I. No. 2084.

¹⁰ O. L. Kanc. 1811 : 12,515.

¹¹ U. o. 1810 : 3272., 1811 : 12,942., 1812 : 4779., 1827 : 11,677. A vizsgálatról szóló iratok mind a helytartótanácsi, mind a kancelláriai levéltárban fasciculákat töltenek meg.

¹² Csal. lt. Genealogia, továbbá az 1913 : 2003. és a 1916 : 509. O. L. sz. ügyiratok.

AZ UTOLSÓ CSAHÓLYIAK.

A Káta-nemzetség ősi története elég hiányos. Több a feltevés benne, mint a bizonyíték. A nemzetség neve sem maradt fenn helyesen. Alighanem eltűnt a név első része, mely a személyt jelentette, s csak a második része maradt fenn, mely a letelepedést jelezte.

Tudjuk ugyanis, hogy a *kata* szó besenyő szó; jelentése annyi, mint a magyar *-háza*, *-vára*. A török *kataj* szó=*vár*, a besenyő *kat* szó=*ház*; *gata*, *kata*=*vár*. Ezt a kérdést Hunfalvy Pál, Tagányi Károly és újabban Németh Gyula teljesen tisztázták.¹

Bíborban született Konstantinos görög császár néhány ilyen besenyő vár vagy ház nevét fel is jegyezte a Dnjeper mellől: Salma-kata, Saka-kata, Gian-kata=Szalma-vára, Száka-vára, Gyan-vára. Ezek eredetileg római őrhelyek (castrumok) voltak, a besenyő urak csak beleköltöztek azokba s elnevezték saját nevükről. Egészen biztos, hogy a mi hajdani Káta nevű helységeinket is a tulajdonosairól nevezték el. Erre mutatnak a régi (már eltűnt) községnevek: *Lőrinc-káta*, *Cseke-káta*, *Szentmárton-*, *Szenttamás-káta*, utóbbiak már egyházuk védőszentjéről neveztettek el.

A Káta név egymagában nem volt helységnév, ahhoz hozzátartozott egy tulajdonnév is. Valószínűleg, amikor a besenyők betelepültek Szent István idejében (Hartwic írja, hogy 60 előkelő besenyő férfiú jött be társzekerekkel és nagy kísérettel), ezek hozták be magukkal régi hazájukból a Káta(-háza) elnevezést. Ebből két dolog következik. Az egyik az, hogy a Káta nevű községek besenyő urak települései lehettek, a másik pedig az, hogy az a nemzetség, mely a tulajdonosa nevét elvesztett házáról, Kátáról írta magát, szintén besenyő volt, de eredetileg nem hívták Kátának, hanem előttünk ismeretlen néven nevezték, s

csak amikor a közhasználatban lekopott nevének első része (Saka, Salma, Gyan vagy más hasonló név), nevezték kurtán-furcsán Kátának. Az Árpád-ház idejéből egyetlen, talán nem is hibátlan adatot kivéve, nem ismerünk Káta személynevű férfit.² Nem ismerjük a nemzetségnek nevét adó ősapát sem. Abból a tényből, hogy nagyszámú okirati anyagból nem maradt fel Káta nevű birtokos nemes ember neve (egy nyúlszigeti szolgáló emberét kivéve), arra következtetünk, hogy ilyen név talán nem is létezett s a későbbi oklevelek elnevezése, a «de genere Káta» nem a Káta nevű őstől való leszármazást, hanem egy ismeretlen ős települési helyéből való eredetet jelentett (a Kátáról való nemzetsége), s így elmaradván előle a tulajdonképpeni személynév: az ősapa neve, csak pontatlanul jelöli a leszármazást s maga a név személy helyett a község nevét adja rontott közbeszédben, mely az okiratokba is belecúszott. Ebben az időben ugyanis a legtöbb községnév az első települő birtokos nevétől eredt, a közhasználatban — kivált ha nem magyar, hanem mint itt is, idegen, besenyő névről volt szó — abban a hitben, hogy a Káta szó is a személy nevét jelenti, az ott letelepülteket, akik ki tudja, milyen nehezen kiejthető besenyő nevet viseltek, könnyebbség okáért nevezték Káta nemzetségbelieknek. Hasonló példa van erre elég, különösen ha kihal az a generáció, mely még értette a régi nyelvet és az újonnan felnövő nemzedék egyszerűsíti a szóhasználatban a kettős nevet, s csak inkább a rövidebb és könnyebben kiejthetőt tartja meg. Bárhogy is legyen a dolog, a Káta nemzetség ősi neve elveszett és helyesen nem «de genere Káta», hanem «de genere de Káta», vagyis a «Káta-iak nemzetsége» s nem «Káta nemzetség».

A Kátaiak nemzetségéből származott családok

¹ Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája, 402. l. — Tagányi Károly: M. Nyelv, IX. k. 263. l. — Németh Gyula: M. Nyelv, XXVI. k. 227. l.

² Csak egyetlenegy Káta (?) nevű férfi fordul elő az Árpádok korában (Wenczel: Árpádok. Okm. IX. 279.).

valószínűleg mind kihaltak, legalább is azok, amelyekről tudjuk biztosan, hogy e nemzetségből származtak. A Zámmonostori, Ősi, Lázári ágak, valamint a Csaholyi ágazat is kihalt. De a Vasváry-, Lázári-, Csarnavodai- és Surányi-családok sem élnek már. Kihalt a Dengelegi Pongrácz-család is, melynek címeréből következtetjük csupán, hogy ehhez a nemzetséghez tartozott.¹

Bennünket ezúttal csak a nemzetségnek ú. n. Csaholyi-ága érdekel s a belőle kisarjadt Csaholymonostori Csaholyi-család.

Azt eddig is tudtuk s a szakirodalomban ismeretes volt, hogy a család a XVI. században kihalt, de hogy kik voltak az utolsó Csaholyiak, azt okirati alapon eddig még nem állapították meg. Hogy a hosszadalmas leszármazás ismertetését e helyen elkerüljük, közöljük az okiratilag ismert tagok leszármazási táblázatát, külön kitüntetve azokat, akiknek rokonságát megállapítani nem sikerült. Ez a leszármazás mutatja, hogy a család két férfitagja elesvén Mohácsnál, a XVI. század közepetáján, 1540—50 körül éltek még: *Imre* leszármazói, ú. m. ennek nejétől, Ráskai Krisztinától való két leánya, Anna és Kata; *Péter* leszármazói, ennek Károlyi Katától született két gyermeke, Ferenc és Anna; *Farkasnak* Bánffy Annától Boldizsár nevű fia és *Ferenc* fiai közül *György*, a vak és *Gáspár*, valamint ennek gyermekei.

Ezeknek sorsával fogunk foglalkozni. Ezek voltak az utolsó Csaholyiak. A XVI. század 80-as évét már egyik sem éri el, s velük kihalt e nagy nemzetség, mely csaknem 600 évig virágzott, sok hatalmas főurat adva a hazának. Kihalásukkal aztán nagykiterjedésű birtokaik, melyek a mai Szatmár, Szabolcs és Szilágymegyeekben terültek el, leányágon több főúri család kezére kerültek. Így jutottak ebből birtokhoz a Brebiri Melith-, a

gr. Zichy-, a Kállay-, a Nagymihályi-, a gróf Károlyi- stb. családok. Ekkor fordították meg a család hatküllős kerekét ábrázoló címerét a csaholymonostori és csengeri ősi kriptákon, s ha Rudolf 1580-ban az egyik Csaholyi leány férjének, a Dalmáciából elszármazott Brebiri Melith Györgynek és rokonainak nem adományozta volna az új egyesített címet, melyben a Subich-ok sasszárnya mellett ott van a Csaholyi-nemzetség hatküllős kereke is, már ekkor eltűnt volna a magyar heraldikából ez a szép, egyszerű címer. De lássuk az egyes ágak kihalását.

Csaholyi *Imrének* Ráskay Krisztinától két leánya származott: Anna és Katalin. Özvegye Kisvárdai Várday János neje lett s férje birtokait a Csaholyi oldalágak leszármazói foglalták el, főleg Büdy Mihály munkácsi várispán, Ártánházi Bornemissza Boldizsár, Valkói Miklós és mások, úgyhogy a két leány teljesen vagyontalanul élt mostohaapjuknál. Ekkor jegyzi el Annát Brebiri Melith György, Katalint pedig Raduchi Petrichevich Miklós, akik egyébként első unokatestvérek voltak, mindketten Utjessenich Fráter György közeli rokonai és zsoldosvezérei, s megindul 1543-ban egy csaknem négy évig tartó hatalmas per, amelynek több mint száz okirata máig is fennmaradt, s amely azt eredményezte, hogy a György barát körül csoportosult rokoni és baráti kör békére kényszerítette 1546 febr. 12-én a perlekedőket. A békeszerzők közt ott van első helyen a hatalmas kincstartó, váradi püspök és helytartó, ott van Gyalui Wass Mihály helytartó-helyettes, Tinnini Horváth György, Kerekszállási Márkus Péter, Horváth Ferenc tordai kamaraispán, Perusich Gáspár az erdélyi hadak vezére, Karini Korlátovich Péter, Nagymihályi Eödfőffy László, Kiskállói Vitéz János, kik úgy végeztek, hogy ezer aranyforint ellenében a Csaholyi leányok visszakapják az ú. n. Csaholyi-uradalomból (mely kb. 48 községben terjedt el) az Ártánházi Bornemissza Boldizsár és Valkói Miklós kezén lévő birtokokat. Ugyanezen év november 28-án Büdy Mihály munkácsi várispán kijelenti, hogy a közte és Petrichevich Horváth Miklós közti egyenetlenséget némely főurak és egyes barátaik közvetítésére megszüntették s ezért visszabocsátja a kezén volt Csaholyi-javakat Horváth Miklósnak.

Csaholyi Kata Petrichevich Horváth Miklósné 1548. év elején meghal s férje a csaholyi uradalom-

¹ Komáromy András a Káta nemzetségről (Turul V. 160—181 l.) írt jeles cikkében bőven foglalkozik a nemzetség birtoktörténetével, továbbá *Karácsonyi János* A magy. nemzetségek a XIV századig c. alapvető munkájában közli mindazt, amit oklevelek alapján tudnunk lehet, de mindketten azt hiszik, hogy a nemzetség egy Káta nevű őstől ered, ami érthető is, mivel abban az időben, amikor e munkálatok megjelentek, nálunk meglehetősen elhanyagolt tudomány volt a turkologia s az ebből folyó névelemzés. Nem vették észre, hogy ha így lett volna, éppen megfordítva nevezték volna a nemzetség települési községeit, Káta-háza (vára, szállása) s nem pedig X. Y. Z. Kátá-ja=háza.

ból részét eladja Melith Györgynének, Csaholyi Annának 1700 aranyforintért s ő Erdélybe költözik. Átadja ez alkalommal zsoldosait is Melith Györgynek, aki ezek tartására kötelezi magát. Csaholyi Anna Melith Györgyné halálának idejét nem tudjuk, de 1569-ben már ő sem él s férje újból megnősül, Sálfi Annát veszi el. Ezzel Imre ága teljesen kihalt.

Farkas fia Boldizsár 1544-ben még él, de további sorsa ismeretlen; a birtokpereken többé nem szerepel. Minden valószínűség szerint nem élte túl atyját, aki 1549-ben hunyt el.

Péternek Károlyi Katától való két gyermeke, Ferenc és Anna szerepelnek legtovább, Gáspárt és maradékeit kivéve. Cs. Ferenc szintén Károlyi leányt vesz el, Károlyi Fruzsínát, akivel 1570-ben bekövetkezett haláláig él. Neje 10 évvel éli túl s ennek utolsó írása 1580 szept. 3-án a váradi meleg fürdőből kelt. Valószínűleg e körül halhatott meg. Csaholyi Ferenc második végrendelete 1567 szept. 24-én kelt, amelyből kitetszik, hogy élő gyermekük már nem volt ekkor. De még élt a végrendelkező édesanyja, Cs. Péterné, Károlyi Kata, akit Báthory Miklós oltalmára bíz («az én szegin vin anyámat is Csaholyi Péternét az nagyságod oltalmában hagyom»).

¹ Első végrendelete 1559 márc. 25-én kelt Csengerben, ekkor már nős, de gyermektelen; vagyonát felesége és nővére, Cs. Anna gyermekei között osztja fel.² 1570 május 17-én még él Cs. Ferenc, de többet nevével nem találkozunk.³

Csaholyi Ferenc nénye, Cs. Anna, előbb Tardi Máté deák, utóbb Leksei Sulyok Ferenc felesége. 1570 előtt hal meg. Ekkor ugyanis özvegy férje, Sulyok Ferenc és fia, Sulyok István biztosítják özv. Csaholyi Ferencné a férjétől eredő birtokok háborítatlan birtoklásában.⁴

Ferenc gyermekei közül életben vannak György aki vak és Gáspár. György 1548-ban még él, de többé nevével nem találkozunk. Gáspár ellenben kalandos életpályát futott be. 1548 ápr. 16-án még Magyarországon van, okiratot állít ki, mely szerint ő és testvére, György, néhai Cs. Ferenc fiai, Cs. Imre után örökölt birtokaikat, melyeket Melith György és Petrichevich Horváth Miklós

nagy költséggel és fáradsággal szereztek vissza, ezeknek és a fiúsított két Csaholyi leánynak vallják. De Gáspár nemsokára Olaszországba megy, valószínűleg katonának. Ragusában megtelepedik, megnősül, egy odavaló nőt vesz el, akinek csak a keresztnévét tudjuk: Mililla, s akitől négy gyermeke születik: József (szül. 1558-ban) és Jakab, valamint két leány, Marica és Vida (szül. 1566). Ragusában nagy tisztességben él, a köztársaság előkelőségei ismerik főúri származását és családjá fényes eredetét. Mikor aztán bizonyos birtokügyek, örökségek rendezése céljából szükségessé válnék Magyarországra való utazása, rokonai Melith István szepesi kamaraispán és Petrichevich Horváth Kozma, a fogarasi várnagy, írnak utána. Ez a levélváltás oly érdekes világot vet az akkori magyarországi életre, hogy röviden ismertetjük. A levelezés nyelve latin, mint itt is, Ragusában is értett nyelv, persze furcsa latinság. Itt magyaros, ott olaszos és szlávós. A posta Nándorfehérvárig megy Ragusából, onnan magyar postaküldönc hozza a levelet a török engedélyével. Rendesen Petrichevich Horváth Kozma küld érte lovasembert, mindig kettőt. De van úgy is, hogy a ragusai posta bejön Magyarországra az elébe küldött lovas kalauzok vezetésével. E levelezés 1574-ben indul meg és 1578-ban ér véget, amikor Csaholyi Gáspár meghal.⁵ Úgy látszik, hogy a birtokügyben szükséges volt Csaholyi Gáspár bejövele s ezért írtak neki Ragusába, de mivel nem mert öregsége miatt a nagy útra vállalkozni, nagyobbik fiát küldi be, az akkor 16 éves Józsefet, akinek igazoló írásai rendkívül kiterjedt gondosságra vallanak, amellyel útját előkészítették. Csaholyi József levelet ír 1574 június 10-én Ragusából Petrichevich Horváth Kozma akkori gyulafehérvári várparancsnoknak, melyben tudatja, hogy útra kel s megbízható kalauzokat kér, akikkel kijöhessen.

1574 június 10.

Egregie vir et mi domine observandissime. Sciant dominationes vestrae, quod ex mandato patris mei domini Gaspari Chyaholj discessi e Ragusio, ut venirem ad dominationes vestras, et

¹ Károlyi oklevéltár, III. k. 374. lap.

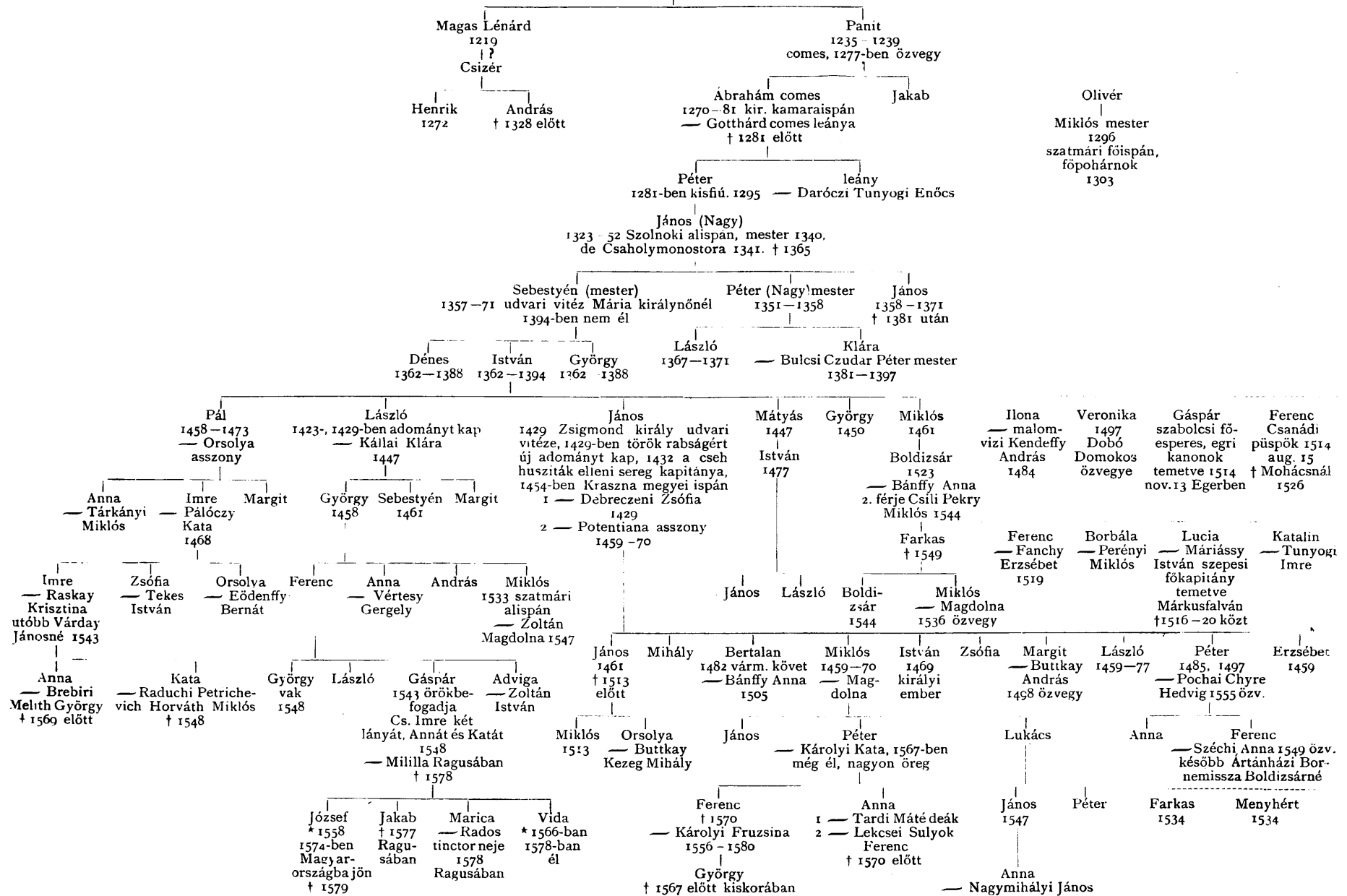
² Károlyi oklevéltár, III. k. 307. lap.

³ Károlyi oklevéltár, III. k. 385. lap.

⁴ Károlyi oklevéltár, III. k. 385. lap.

⁵ E levelek eredetije a gróf Zichy-család zsélyi levéltárában f. 10. nr. 182. alatt; régebbi másolataik családi levéltáramban.

Comes Poneth de gen. Kata



domini Georgii Melith; nam ipse pater meus est senex et valetudinarius, neque posset iter tam longinquum perpeti et veni iich in Belgradum, et quoniam sum iuvenis, neque me tutto committere possum aliqui ad vehiendum ad dominationes vestras tam propter iter, quod nescio, quamquam neminem in iis partibus noscho. Ideo rogo dominationes vestras, ut ad me mittatis chum vestris literis vestros homines fidos, nam quibus sechere ad vos venire possim; nam sine ipsis literis vestris nullo modo iter ingrediar. Et sciant dominationes vestrae, quod porto mecum scripturas omnes, quas patri meo scripsistis, ut procuret habere in dubrounich, et alia necessaria pro hoc negotio, expectabo igitur vestras literas et homines, precans interim deum optimum maximum, ut vos chum omnibus vestris incholumes conservet, et omnem felicitatem tribuat.

Dat. Ragusii die X. Junii 1574.

Ad mandata vestra semper paratissimus

Joseph Chyaholý D. Gaspari Chyaholý filius.

Kivül: Egregio viro, ac domino meo Cholen-dissimo domino Cosma Horvat provisorii arcis Albensis in Transilvania.

1574 július 16-án már Nándorfehérvárt van s onnan az út Erdélyig három hétig tart, mint ezt Petrichevich Kozma Gyulafehérvárról kelt levelében Melith Györgynek megírja:

Zolgalathomnak ajánlasanak wthanna zerel-mes Wram és bathyam az Wr ýsten akarathyabol my ýdebe jo egesegben wagýwnk, kýth nagy ýwýwnk zerýnth kivanonk thýk.-thek felöljs halla-nonk.

Thowaba en ez holnapý napon koldom keth zolgamath az embererth oda nandorfeyerwarra es kj hozathom, az mynth ennek elötýs meg ýrtam the k.-nek, wyseljen ýmar k. erre olj gon-doth, ký legyen k.-nek haznos és kesedelem ne essek benne, az mjth eben kel cýelekdj, merth ha kj hýrhezýk, felek, hogý ezeth veztyk. Azerth k. thugya eben mynth kel k.-nek cýelekdj, yo leheeth myeg azon walýk el, ha el ýew és mj thanusagal ýoth az athyathwl. Az ember harom hett molwa ýth lezen.

Thowaba hýrth k.-nek nem thwdok egyebett írnom, moldwaban az wayda mynth ýarth, hjzem hogý K. erthethe, foglýal eseth es thewek labajra kothozthek, azok szagathak el, az theorq-kok thatharok thqbett wythek el moldwabol zaz erzer(!) leleknel. az begler beg az dwnaýg ýewth wolt, de hogý kézben akadoth es meg verthek az waydath, cýazar výssa hywatha zarazonýs hadath, ýndeth az olazok ellen wýzý eröth nagyoth boczjathoth walamynth yarnak, ýmar wezthene oda ýsten mjnd ewketh.

K.-et kerem erthesen K. engem lewelel az nandorfeyerwarj dolog felöl es yryon K. ferency wram felöl. tharczja meg az wr ýsten K.-deth minden yawajwal. ýrtham gyulafeýrwarath Zent ýakab hawanak 16 napýan 1574. K. zolgaya

Pethrhythewyth Kozma m. p.

Kivül: Egregio domino Georgio Melyth de Bryber etc. domino fratri mihi observandissimo et confidentissimo.

Csaholyi József megérkezik s magával hozza atyja levelét és sok igazoló írást: a ragusai hercegtől, tanácstól, az erdélyi vajdához, a római császárhoz, a ragusai érsektől stb., melyeket részletesen leír az alábbi levélre vezetett kivonat:

Zolghalathomat ajánlom kegne... Ez eleottýs irtwk wala wramnak bathyamnak Kozma wrammal egietembe, hogý ytt wagýon dobrownýký (Ragusa) ember Nandorfeyrwarath, holnapý nap Kozma wram este kewldy keth zolgayath, mynden byzonsagh lewely nala wadnak, wramnakýs bathyamnak irth egy leweleth, kýth elkewltwnk Kozma wram levelývel ezwe kegelmeteknek.

Egyeb hyrth nem irhatok k. hanem megh most sem tertenek tereokok Havasalföldbeol, immar nem twdom myth akarnak, aztýs írhatom k., hogý ennekem semmy lowam nýnchen, kertem vala k., hogý zolna kegd. wramnak bathyamnak. Immar nem tudom, mybe wagion a dolog, azerth ha olý lowa volna wramnak, soha jobb korth nem adhathna Ew kegelme mynth mosth, ha Isten elthetne, talán megh zolgalnam Ew. k.

Az en alapothom feleol k. egyebeth nem irhathom, hanem wasarhelnel zekelyek kozoth mynth egy hwz haz jobbagyoth akara az wr adný, de az igen kewes, ha tebeth nem ad hozaya. Melyth Pal feleol kegne jonal egyebeth nem yrhathom chak hogý igen keolchegetelen elhygye keged, hogý nemýs heaba kewethy, de *ith feyrwarath igen zepen mosva arwlyyak az petroselmoth* es gyakortha kel erzýnbe nýwlny.

Az wr Isten eltesse es tharcha kegedet mynd azonýom mathkaddal egietembe sok jo eztendeyg jo egessegbe es mynden jo zerenchyébe. Datum Albe Julie 16 die July 1574.

Keged zegyn athyafya es zolgaya

Wkythewyth Georgy m. p.

Fothy Ferencz ýs irth volna k., de most ith nýnchen.

Kivül: Egregio domino Stephano Melyth de Brybýr etc. domino... mihi semper charissimo.

Az Ifýw legýnnek ýo leweley wadnak by-zonsagra

I. Dobrownýký herczegteol es wrakteol egy lewele wagion wramnak az erdély waydanak ký zol.

2. Mas lewele wagon, a kŷ zol chazarnak wfelsegenek herczegteol es az wrakteol.

3. Harmadik levele wagon Dobrownŷkŷ ersekteol, hogŷ ennek az apya Istennek rendelése zerinth oth megh hazasodoth es hogŷ ez igaz fŷa Gasparnak, nagy ereos byzonsagokal meghereosŷtewe.

4. Negyedŷk lewele vagŷon urakteol es thanachteol, hogŷ kŷbe megh jrtak han eztendeos, 16 eztendeosnek irŷak es mychoda zemŷŷw, mŷnemw jelek wadnak raŷta, hogŷ ew legŷen az atianak jgaz fŷa.

5. Eotedyk lewele wagon pergamenomra irthak herczegteol es ŷgez thanachteol az wrakteol es oth walo notariusteol, hody az eŷ Apŷa wtheth azerth bochatta, prokathora valotha es gondwŷselesere bochatta ide, keresnŷ az w ereoksigith. Es hŷ ew elegh nem volna annak keresessere, tehath zabad legien az w jozagaba rezth valani annak, walakŷ partthŷat fogŷa nekŷ es gondwŷsseleoye lezen, de seholy sem k. sem Cosma uramoth nem newezŷ. Ezek a lewelek negŷ ereos pechetekel megh wadnak ereositethwe, azaz hogŷ semi hatra nŷnchen. Azt es jrja, hogŷ ha nem elegh wolna a bŷzonsagh, tehath megh teob bŷzonsagatŷs kewldj.

6. Hatodik rendbelŷ leweleŷ wadnak kŷketh keged irth az w apŷanak.

Ezek a lewelek wadnak Kozma vram kezŷbe. Servitor G. W. (Georgius Wkŷtthŷewŷith).

Űgy lŷtszik, Csaholyi Jŷzsef nem tudta eligazitani birtokŷgŷt s a kŷvetkezŷ ŷvben, 1575 aug. 17-ŷn atyja, Csaholyi Gŷspŷr is bejŷn Erdŷlybe s onnan Petrichevich Horvŷth Kozma Chernel Pŷllal kikŷldi Melithŷkhez, hody azutŷn — mint jrja — «Kegyelmed lŷssa ŷs viselje ŷgy a dolgot, hody legyen Kegyelmeteknek hasznŷlatŷra ŷs elŷmenetelŷre». Csaholyi Gŷspŷr tŷbbŷ nem tŷrt vissza Ragusŷba, mert meghalt Magyarorsŷzagon, 1578 jŷnius 27 elŷtt. Melith Istvŷn ennek kŷvetkeztŷben levelet irt a ragusai tanŷcsnak, kŷrve az ŷrva Csaholyi-gyermekek bekŷldŷsŷt. Erre a ragusai elnŷk ŷs tanŷcs az alŷbbi vŷlaszt adta:

Magnifice Domine et Noster Colendissime!

Simon Mihailovich famulus M. V. reddidit nobis litteras scriptas die divi Georgii martiris, ex quibus percipimus D. Gasparem Chiacholi consanguineum suum diem supremum clausisse, rogatque nos, ut eius liberos, qui sunt hic, per ipsum Simonem ad eam transmittamus iuxta ordinationem ipsius d. Gasparis in suo obitue factam. Nos igitur M. V. morem gerere volentes, tradidi ipso Simoni fecimus unam ex filiabus

ipsius D. Gasparis nomine Vidam puellam duodecim adhuc annos non excedentem, et quo ipsa puella honestius istuc se conferre possit, concessimus precibus eius agnatorum, ut eam associaret Michael Radoevich eius avunculus, salariatus noster, ac vir frugi. Nam Jacobus filius ipsius D. Gasparis anno superiore, ita deo volente, obiit, Marizza vero eius filia ad presens uxor Radi tinctoris ob valetudinem non est, ausa his temporibus estuosis iter arripere, rogamus igitur M. V., ut ipsum Michaellem ad nos quamprimum remittat, ipsam vero puellam, cum tempus eius advenit, collocet aliquo honesto ac nobili viro, prout claritudo eius generis postulat et ipse D. Gaspar ab ea in suo obitu petiit. Nam hoc et ei et tote familie sue erit magno decori et de cetero offerimus Mag-cie vestre nunquam in rebus honestis defuncturos et desideramus ei omnia prospera ac felicia. Datum Ragusii die XXVII. Junii 1578.

Ad obsequia M. V.

Rector et Consilarii Rhagusii.

Kivŷl: Magnifico Domino Stephano Melyth de Bryber nostro tamquam fratri dilecto.

Ebbŷl a levŷlbŷl hŷven egybeŷllŷthatjuk az utolsŷ Csaholyiak ŷletfolyŷsŷt. Csaholyi Gŷspŷrnak kŷt fia kŷzŷl Jakab 1577-ben lent Ragusŷban meghal, Marica nevŷ leŷnya ott fŷrjhezmegŷ s ott marad, a kisleŷnyt, Vidŷt, pedig (ekkor 12 ŷves) bekŷldik Melithŷkhez, hol mŷg ott van Jŷzsef, az elŷszŷlŷtt fia is. A ragusai tanŷcs kŷri Melithŷket, hody a kisleŷnyt vegŷk gondviselŷsŷkbe, neveljŷk s egy becsŷletes ŷs nemes fŷrŷŷhoz adjŷk majd nŷŷl, ahogy atyja is kŷrte, s ahogy «nemzetsŷge fŷny» azt megkŷvŷnja.

Ez az utolsŷ hŷr a Csaholyiakrŷl. Hody mi lett Cs. Jŷzseffel s a kisleŷnnal, Vidŷval, nem tudjuk, de az bizonyos, hody ŷk voltak a fŷnyes, nagynevŷ csalŷdnak utolsŷ hajtŷsai, s az is bizonyos, hody 1579-ben II. Rudolf kirŷly az ŷsszes Csaholyi birtokokbŷl bizonyos ŷgak birtokrŷsŷeit a Csaholyi csalŷd kihalŷsa kŷvetkeztŷben Prŷpostvŷri Bŷlntnak, Sulyok Istvŷnnak, Kapi Andrŷsnak ŷs nejŷnek adomŷnyozza.¹ Ebbŷl aztŷn nagy perek keletkeznek a Melithŷkkel, melyek vŷgŷl is egyezsŷggel vŷgzŷdnek, de ez mŷr nem tartozik a Csaholyiak tŷrtŷnetŷhez.²

BŷRŷ PŷTRICHEVICH HORVŷTH EMIL.

¹ *Petŷi Mŷr:* Szilŷgy vŷrmege monografiŷja, V. k. 267. l.

² Az ŷsszes okiratok, ha egyŷb jelzŷs nincs, csalŷdi levŷltŷrunkban ŷrztetnek a vonatkozŷ ŷv csomŷjában.

VEGYES.

A Cháni Noéh-család armálisa 1539-ből.

János király címeradományait ritkaság tekintetében csaknem úgy kell értékelnünk, mint a középkori armálisokat. Az ő uralkodásának ideje egyrészt még megelőzi azt a csakhamar beálló folyamatot, amikor a nemesség- és címeradományozások egyre sűrűbbek lesznek, másrészt tizenhárom évre terjedő királyságának viharos mozgalmi kevés alkalmat engedtek számára, hogy híveit ily adományokkal kitüntesse. Különösen ritkák az eredetiben fennmaradt címeradományai. Eddig tőle csupán a Vécsey István, a Szentgyörgyvölgyi Bakács Sandrin (utóbbiban a címer későbbi befestésű) 1532., a Zárai Lázár 1533., a Dévay Péter (hasonmásban) 1538., a Gávay Lukács és Imre 1540. évi, továbbá a Csoma által említett, a milleniumkor kiállított Zutori Szabó Lukács részére adományozott címereslevelek voltak eredetiben ismeretesek, illetve volt tudomásunk eredetiben való létezésükről.¹ Részint másolatban maradtak fenn, részint feljegyzésekből ismertek a Quendel-Serpilius (1530), Bresasi Meneői Mayer, másképp Mayor (1531), Szentkatolnai Bakk (1535), Székely Balázs, Nagytúri Szabó (1540) családok,² továbbá kelet nélkül az Eperjessy Benedek, T. Ferenc Znió vár prefektusa, Zilahi István, Bereky Mihály és Elwethi Mihály részére János király által adományozott armálisok,³ úgyszintén Szatmár város részére szóló címerespecsét adománya (1530) és Buda város címerét megerősítő oklevele (1533).⁴ És Nagy Iván közlése nyomán⁵ tudjuk, hogy János király 1539. március 17-én Budán Cháni Noéh Imre és általa felesége Agáta, valamint gyermekei Lőrinc, Pál, András, János, Borbála és Margit részére is adományozott címeres nemeslevelet, melyet a következő évben (Nagy Ivánnál hibásan 1570-ben) március 19-én Közép-Szolnok vármegye hirdetett ki Ákoson. Az ő hibás közlése alapján a címer leírása és képe ugyanazokkal a hibákkal és hiányokkal a Siebmacher-féle címerkönyvben is megjelent⁶ s ez alapon Csoma

is hivatkozik rá, előrebocsátva, hogy annak képét «sem hasonmásban, sem eredetiben nem ismerjük». ⁷ Most módunkban áll a dr. Cháni Noéh Ferenc belügyminiszteri titkár birtokában levő eredeti armálisról a címerképet fényképes másolatban bemutatni és az oklevél teljes szövegét is közreadni.

A hártyaoklevél függő pecsétje teljesen ép. Szövege még erősen emlékeztet a középkori armálisokéra. A címer nincs benne leírva. A címerkép kissé elmosódott s ezért az itt közölt hasonmásan egyes körvonalakat retusírozással tettünk láthatóbbá. Már nem attól a festőtől származik, aki János király korábbi armálisainak a címereit festette. Ez is igazolja Csomának azt a megállapítását, hogy János királynak később (körülbelül az 1533. év után) kiadott armálisain a címerfestmények már nem annak a kitűnő miniaturnak a munkái, aki — miként a festmények közös jellegéből következtethető — a mohácsi vészt közvetlenül megelőző időben adományozott, remekművű olasz renaissance címereknek is a festője volt.⁸

A négyszögű aranykeretbe foglalt címer a pajzs kék mezejében félig jobbra fordult, teljes páncélzatú vitézt ábrázol, aki jobbájában a pajzs aljától ennek felső pereméig érő alabárdot tart, baljával pedig a csípőjéről lefüggő, aranygömbös markolatú és aranykeresztvasú hosszú pallost fogja a keresztvas alatt, feje mellett pedig jobbról N, balról I aranybetűk (a nemességszerző nevének kezdőbetűi) láthatók. A szembefordult zárt sisakon a sisakkorona helyén fehér tekercs van; sisakdísz nincs. A takarók színe mindkét oldalon zöld-arany.⁹ A címer fölött az 1539. évszám olvasható, arannyal festve. Az itt említett tekercs nem lényeges alkotórésze a címernek. Az élő heraldika korában arra való volt, hogy azt a helyet, ahol a sisakdísz a sisakra volt erősítve, eltakarja. Nálunk a tekercs a XVI. században még gyakrabban előfordul, a XVII. század elején már ritkán, majd teljesen kiszorítja a sisakkorona.

Az armális szövege a következő:

Nos Joannes Dei gratia rex Hungarie, Dalmatie, Croatiae etc. Marchio Moravie ac Lusatie, utriusque Slesie dux etc. Memorie commendamus tenore pre-

¹ Csoma József: A XVI. századi magyar heraldika. Turul, 1904. évf., 58—59. l. — Áldásy Antal: Címereslevelek, I. k., 33. l., II. k., 101. l.

² Turul i. h. — Áldásy i. m., II. k., 95., 96., 101. l.

³ Iványi Béla: Az Istvánffy-stylianarium újabbkori címerleírásai. Turul, 1939. évf., 34—36. l.

⁴ Áldásy i. m., II. k., 95., 96. l.

⁵ Magyarország nemes családjai. Pótkötet, 341. l.

⁶ Der Adel von Ungarn, 455. l., 335. t.

⁷ Turul, 1904. évf., 59. l.

⁸ U. o.

⁹ Nagy Ivánnál és Siebmachernél (i. h.) csizmás, kalpagos, magyar ruhás vitéz piros-fehér-zöld zászlót tart, oldalán görbe kard, a sisak jobbrafordult és nyílt, rajta sisakkorona van, a takarók színe nincs megadva.

sentium significantes, quibus expedit universis: Quod cum principum rerumque moderandarum fastigium tenentium status et dignitas ex eo magis ampliari elucescereque vel ipsa experientia teste con-

gratiarum muneribus honorumque accessionibus regia liberalitate iuxta ipsorum merita condecorent et remunerent, ac in eos sese quam gratiosos et perbenignos prebeant, ut ex hoc etiam subditorum



sueverit, idque ad famam et gloriam eorum ampliandam plurimum accedere videatur, ut subditorum suorum obsequiis et meritis digna mente pensatis, quemlibet eorum non solum condignis ac debitis, verum plerumque maioribus etiam ac cumulatoribus

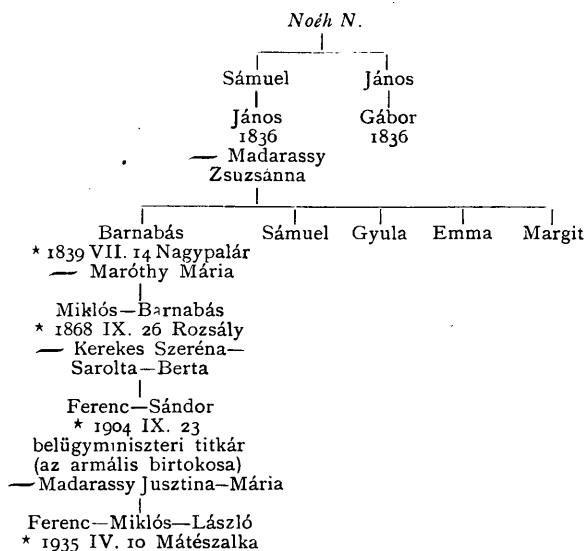
animi ad promerenda ea, quibus sese decoratos a regia celsitudine conspiciant, studiosius acriusque inflamentur, sane igitur consideratis fidelitate ac fidelium servitorum meritis fidelis nostri agilis et strenui Emerici Nôéh de Chan, que ipse sacre pri-

mum huius regni nostri Hungarie corone ac deinde maiestati nostre pro locorum et temporum varietate iuxta sue possibilitatis exigentia exhibuit et impendit, accedente nichilominus supplicatione nonnullorum fidelium nostrorum per eos maiestati nostre pro sui parte facta: Eundem Emericum Nóéh, ac per eum dominam Agatam consortem suam, necnon Laurentium, Paulum, Andream et Joannem filios ac Barbaram et Margaretham filias suas, ipsorumque heredes et posteritates utriusque sexus universas a conditione et statu ignobilitatis, in quo hactenus veluti ab ignobilibus parentibus nati extiterunt, de gratia nostra speciali et regie nostre potestatis plenitudine duximus eximendos et nobilitandos, in cetumque et numerum verorum huius regni nostri nobilium aggregandos et ascribendos. Immo eximimus et nobilitamus, ac cetui verorum huius regni nostri nobilium annueramus et aggregamus. Decernentes expresse, ut a modo deinceps prefatus Emericus Nóéh, ac per eum domina Agata consors, necnon Laurentius, Paulus, Andreas et Joannes filii, ac Barbara et Margareta filie sue, ipsorumque heredes et posteritates utriusque sexus universe ab eisdem tanquam a nobili sanguine descendentes, veri nobiles habeantur et reputentur. Et in signum huiusmodi vere et perfecte nobilitatis eorum hec arma seu nobilitatis insignia, que in capite seu principio presentium litterarum nostrarum arte pictoria figurata sunt et depicta, animo deliberato et ex certa nostra scientia eidem Emerico Nóéh ac per eum domine Agate consorti sue, necnon Laurentio, Paulo, Andree et Joanni filiis, ac Barbare et Margarete filiabus suis eorundemque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis dedimus et contulimus. Immo presentibus concedimus et elargimur. Decernentes expresse, ut ipse Emericus Nóéh ac predicti consors eiusdem, necnon filii ac filie sue ipsorumque heredes et posteritates utriusque sexus universe huiusmodi arma seu nobilitatis insignia more aliorum nobilium armis utentium a modo imposterum ubique in preliis, duellis, hastiludiis, torneamentis, aliisque omnibus exercitiis militariibus, necnon sigillis, annulis, velis, tentoriis et domibus ac generaliter in quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub mere et sincere nobilitatis titulo ferre, gestare omnibusque et singulis illis gratiis, honoribus et libertatibus, quibus ceteri nobiles quomodocunque de iure, vel consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, uti, frui et gaudere possint et valeant. Tanto igitur imposterum eorum erga nostrum regium honorem, decus et splendorem solidetur intentio, quanto uberiori munificentia et ampliori favore nostro regio sese a nobis promeritos esse conspexerint. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras, secreti sigilli nostri appensione communitas, eisdem eorundemque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis duximus gratiose concedendas. Datum Bude, in festo inventionis sancte crucis, anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo nono, regnorum vero nostrorum etc. tredecimo. Joannes.

Relatio reverendi fratris Georgii episcopi Waradinensis, summi thesaurarii regie maiestatis etc.

Felhajtott szélén: Anno Domini 1540 die 19^a mensis Martii in Ákos, loco et die celebrationis dominorum nobilium comitatus Szolnok (így!) exhibitae sunt praesentes litterae armorum seu insignium nobilitatis, per universitatem dominorum nobilium comitatus proclamatae et ratificatae sunt in omnibus partibus. — Andreas Irinyi iuratus notarius eiusdem comitatus.

Az armálist szerző Cháni Nóéh Imre utódairól keveset tudunk. A XVI. századtól a XIX. század elejéig nem állnak rendelkezésünkre olyan adatok, amelyekből a család összefüggő leszármazási tábláját összeállíthatnók. 1781-ben Nóéh Mihályt találjuk Zilahon (a Székely-utcaban) a homagiális esküt tevők sorában.¹ Kétségtelenül megállapítható továbbá, hogy *Nóéh* Sámuel és Nóéh János fia Gábor a XVIII. század végén vagy a XIX. elején Közép-Szolnok vármegyéből, Zilahról Szatmárnémetibe költöztek s itt előbbinek János nevű fia, valamint az említett Gábor Közép-Szolnok vármegyétől 1836-ban nemesi bizonyáglevelet kaptak, melyben a vármegye a nemes Cháni Nóéh családból való származásukat igazolta. A további leszármazók a következők:²



Az 1836. évi nemesi bizonyáglevélben szereplő Nóéh János előbb Debrecenben kir. hivatalnok, majd 1837-ben Szatmár vármegye tiszti ügyésze, 1840-ben jegyzője, 1842-től szolgabíró.

Nagy Iván unokatestvéreit is említi: Lajost, Imrét, Ferencet, Katalint és Zsuzsannát.

Czobor Alfréd.

¹ Pesti Mór: Szilágy vármegye monographiája, II. k. 479. l.

² Orsz. Levéltár, 3/1938. sz. ügyirat. — Nagy I.: Pótkötet, 341. l.

Az utolsó Melith halála.

Molnár József «A Subich-nemzetségből származó Brebiri Melith-család vázlatos története» c. művében részletesebben foglalkozik e család utolsó tagjával, Melith Pállal és megállapítja, hogy 1703 vége táján halt meg. Felesége ugyanis 1704 januárjában már özvegy (40—41. l.). Halála körülményeiről azonban nincsenek pozitív adatai s csak itt-ott elejtett, csupán sejtésekre alkalmat szolgáltató egykorú kitételekből arra következtet, hogy «a harcokban lelte halálát, melyet a nemzeti eszme diadaláért vállalt s melyben a Nagyságos Fejedelem hűséges ezredese volt». Így közlése szerint Károlyi Sándor megemlíti Melith Párról, hogy «véletlen szomorú halála történt». Felesége pedig, aki másodszor is férjhez ment (báró Perényi Miklóshoz), 1713-ban készített végrendeletében úgy emlékezik meg róla, mint akit még «el sem takarítottatott». Anyja, Melith Zsigmondné Péchy Anna is 1704-ből való végrendeletében, fiát siratván, azt mondja, hogy «szörnyű halál» ragadta el őt tőle (41—42. l.).

Ezeket a kifejezéseket megmagyarázzák és egyben világot vetnek arra a homályra, mely a Melith-család utolsó tagjának halála körülményeit fedte, azok a tanúvallomások, melyeket Szatmár vármegyében 1746 május 6-án Csengerben és 1748 december 6-án Tyukodon tartottak.¹ Ezek szerint halála a következőképpen történt:

Máthé Sámuel 90 éves tanú tudja, «hogy elmijében megháborodott ember lévén Melit Pál, feleségét, anyját szatmári praediumban eő Felsége hívségében hagyván, kurucz világ elein Dioszegnél, midőn öszve szidta volna a kuruczokat ponyva hadni (így!) vesztetel és Szakmárra visszamenni magát declaralta volna, azonnal, az mint hallotta, az kuruczok utánna nyargalván és Dioszgekhez vissza vivén, vissza szegezett kaszákkal vagdalták le.»

Csorvásy György 84 éves tanú szerint «a kurucz világ elején dioszegi kastély előtt vissza szegzett kaszákkal vágták le az kuruczok, azért, hogy labancznak mondotta magát lenni, halálánál is a fatens jelen volt és szemével látta a casust. Egyébiránt akkor üdőben Melith Pálnak mind édes anya, mint felesége szatmári eő Fölsége praesidiumában volta-

nak, mint eő Fölsége királyi hűségében lévő személyek».

A 70 éves Bélteky István «tudgya, hogy Milith Pál az kurucz világ elején elméjében meg háborodván és feleségét, anyját az szakmári praesidiumban hagyván, Dioszegnél, hogy labancznak mondván magát Szakmára vissza igyekezett volna, utánna menvén az kuruczok és vissza vivén, úgy vagdalták le a kuruczok».

«Halála Milith Pálnak az kurucz világ elein volt és mint véli azokbul, hogy feleségét, anyát szatmári praesidiumban hagyván Dioszegnél meg háborodott elmével nyargalocsván, magát labancznak lenni mondotta, úgy fogták el a kuruczok és ösztve vagdalták» (Nyiri János vallomása).

Általában a tanúk egybehangzóan vallották, hogy Melith Pál felkoncolása a kuruc világ elején történt. Dorosy András 60 éves simai lakos szerint «a kurucz világnak másadig esztendejében». Erdőhegyi Miklós (60 éves) vallja: «mint reflectálhatya in anno 1703». Máthé Sámuel (86 éves): «ez fatens jobbágy képpen szolgálván néhai báró Milith Pált, tudgya bizonyossan, hogy Pál és Gábor egy testvérek voltak. Gábor idősb atyafi volt és előbb meg halt, Melith Péter ur pedig ennek előtte circiter 43 esztendőkkel Dioszeg alatt holt meg» (1746. évi tanúvallomás); tehát szerinte is Melith Pál halála 1703-ban történt. Molnár József is ugyanerre a következtetésre jut, hogy tudniillik 1703-ban halt meg.

Mi történt az utolsó Melith holttestével? Erre ugyancsak egy 1747 december 30-án Csengerben tartott tanúvallatási jegyzőkönyv² ad felvilágosítást. A tanúk erre vonatkozó vallomásai a következőképpen hangzanak: «Jelen volt a fatens, midőn fel koczoltatott is az Diószegi kuruczoktul és a Diószegi várnak árkában el is temettetett». «Tudgya, hogy . . . Diószegnél az kuruczok fel koczolván meg ölték és az ganajban temették s honnan az Fejedelem fel vájztatván, az diószegi templomban temettette».

Ezekből tehát megállapítható, hogy *Melith Pált 1703-ban a kurucok felkoncolták a diószegi várban és testét a várak szemétdombjában ásták el, honnan II. Rákóczi Ferenc kivétette és a diószegi templomban temettette el.*

Daróczy Zoltán.

¹ Orsz. Lev. : Táblai oszt. 4—1116.

² Orsz. Lev. : Táblai oszt. 4 1385. és 1116.

TÁRCA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1939. évi rendes közgyűlését november 9-én tartotta. Szentpétery Imre elnök megnyitó beszéde után *Ila Balint* r. tag felolvasta «Település és nemesség Gömör megyében a középkorban» című dolgozatát, mely a Turul következő évfolyamában fog megjelenni.

Ezután a közgyűlés az igazgató-választmányból 1939-ben kilépő *Baranyai Béla*, *Bartonic Emma*, *Deér József*, *Házi Jenő*, *Iványi Béla*, *Kossányi Béla*, *Szinyei Merse Jenő*, *Miklóssy Zoltán*, *Pettő Béla* és *báró Szalay Gábor* ig. vál. tagokat további hat évre újból megválasztotta, az üresedésben levő ig. vál. tagsági helyeket pedig *Sümeghy Dezső*, *Szabó István*, *Tóth-Kádár Vilmos* és *gróf Zichy István* r. tagokkal töltötte be. A számvizsgálóbizottság elnökéül újból *Borzsák István*, tagjaiul *Bottló Béla* és *Istványi Géza* r. tagokat választotta.

A titkári jelentés a Társaság működéséről a következőkben számolt be:

Mélyen Tisztelt Közgyűlés!

Társaságunk a múlt évi április hó 28-án tartotta legutóbbi közgyűlését s ezen elnökünk Szent István halálának kilencszázadik évfordulója alkalmából megnyitóbeszédét e nagy királyunk emlékének szentelte. Ugyanekkor *Föglein Antal* ig. vál. tagársunk felolvasta «Dubéczy György, Zólyom vármegye nótáriusa» c. tanulmányát, mely azóta megjelent a Turulban. Közgyűlésünket követőleg legközelebbi, november hó 10-én tartott választmányi ülésünk annak a határtalan örömmek a hatása alatt folyt le, melyet a Felvidék egy részének a visszacsatolása országszerte keltett, s amelynek az elnök napirend előtt emelkedett beszédében adott kifejezést. Ugyanő ez alkalommal külön előadásban tájékoztatta a választmányt a Zürichben ülésezett 1938. évi, VIII. nemzetközi történelmi kongresszusról, különös tekintettel a Társaságunk által művelt tudományágak körébe vágó, ott elhangzott előadásokra. További választmányi ülések voltak még december 16-án, a folyó év február 21-én és a mai közgyűlést megelőzőleg.

A folyó ügyek tárgyalása során valamennyi ülésünknek legfontosabb tárgya a Turul 1893-tól 1936-ig megjelent, összesen 40 évfolyamához készülő Név- és Tárgymutatónak az ügye volt. Azóta, hogy elnökünk kezdeményezésére igazgató-választmányunk ezt programjába fölvette, nyomban a jubileumi kiállításunk megrendezését követő, 1934. esztendő óta ez az ügy állandóan napirenden maradt s ma már abban a helyzetben vagyok, hogy a Névmutató közeli megjelenéséről tehetek jelentést a mélyen tisztelt Közgyűlésnek. A részint önként, részint csekélyebb díjazásért vállalt kicédulázási munkálatok a múlt év végére befejeződtek. Az összesítés nagy gondosságot, beható tárgyismeretet igénylő fáradságos munkáját a választmány megbízásából *Fekete Nagy Antal* ig. vál. tagársunk végezte, amint hogy a Névmutató nyomdai előállítása is az ő hozzáértő szerkesztésében folyik. Mírhogy ez év tavaszán a kéziratanyag már sajtókészen állt, különböző nyomdaktól árajánlatot kértünk s egyben az előfizetési felhívásokat is szét-

küldtük. A beérkezett mgerendélések, illetve előjegyzések száma elérte azt a legkisebb határt, mely föltétele volt annak, hogy a Névmutató Társaságunk anyagi helyzetének felborítása nélkül, bár még így is tetemes áldozatok árán, nyomdába adjuk. Kinyomatásával a pécsi *Dunántúl* nyomdát bíztuk meg, mint amely a legolcsóbb árajánlatot nyújtotta be. Ennek kapcsán dicsérettel kell kiemelnem a nyomdának a Névmutató szedésében kifejtett pontos, rendes, zavarmentes és gyors munkáját, ami azt ered nényezte, hogy a Névmutató már teljesen ki van szedve, sőt kevés híján már tördölve is, úgyhogy nemsokára már nyomása is megkezdődik. Reméljük, hogy az 1940. év elején szétküldhetjük ezt a régen óhajtott, nélkülözhetetlen szégedszközt a Turul évtizedekre visszamenő évfolyamaiban való kutatáshoz.

A Turul a megszokott keretekben, évente kétszer egy-egy összevont kettős számban jelent meg, a Társaságunk alapszabályaiban megjelölt tudományágak mindegyikét felölelő értekezésekkel és kisebb közleményekkel, melyekhez szükség szerint a megfelelő illusztrációk is közreadattak. A múlt év végén megjelent füzet a szokásos Hivatalos Értesítőt is hozza az Országos Levéltár 1938. évi gyarapodásairól.

Hogy Társaságunk továbbra is zökkenő nélkül munkálkodhatik és folyóiratunk legalább a mai szerény terjedelmében megjelenhetik, hathatósan elősegíti ezt az a megértő támogatás, melyben a Magyar Nemzeti Múzeum, továbbá a Tudományos Társulatok és Intézetek Szövetsége, valamint Budapest székesőváros Társaságunknak nyújt. Fogadják érte mindannyiunk hálás köszönetét. Es köszönetet mondunk a Magyar Tudományos Akadémia Főtitkarságának is azért a szíves készségéért, mellyel Társaságunk ülései számára az Akadémia helyiségeit átengedi.

Fájdalom, szomorú bejelentést is kell tennem. A múlt évben elragadta a halál választmányi tagjaink sorából *gróf Andrássy Gézát*, Társaságunknak és igazgató-választmányunknak egyik legrégibb tagját; *Závodszy Leventét*, aki Társaságunk életében aktív szerepet vitt és dolgozataival a Turulban és üléseinken is megjelent. És csak kevéssel ezelőtt elvesztettük Társaságunk melegszívű barátját, választmányunk nesztorát, *Jalsoviczky Sándor* ny. államtitkárt, aki magas kora ellenére csak ritkán maradt el üléseinkről, melyek egyikén, a múlt évi április hó 8-án tartott választmányi ülésünkön még meleg ünneplésben volt része 80-ik életévének betöltése alkalmából. Közszeretben állott személyének hiányát még sokáig fogjuk érezni. Résztvételünknek elhunytjaink hozzátartozóinál kifejezést adtunk és választmányi üléseinken is adóztunk emléküknél, melyet az utánunk következők számára is meg fogunk őrizni.

Társaságunk taglétszáma állandóan egyezintén áll. Veszteségeinket az újabb belépő tagok kiegyenlítik. Ez év elején kísérletet tettünk a visszacsatolt Felvidékről tagok szerzésére. Ez azonban még korainak bizonyult. Mindamellett nem mulasztjuk el ott régi kapcsolatainkat lassacskán megkeresni és lehetőleg újakkal kiegészíteni.

Kérem a mélyen tisztelt Közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni. *A titkár.*

SZAKIRODALOM.

Horthy Miklós. Singer és Wolfner irodalmi intézet r.-t. 4° Budapest, év nélkül (1939.), 267 lap + LXXIX műmelléklet

Ebben a Magyarország főméltóságú kormányzója budapesti bevonulásának huszadik évfordulója alkalmából megjelent munkában Ákosfalvi Szilágyi László «A Nagy-Bányai Horthy-család» címen a Nagy-Bányai Horthy-család történetének rövid összefoglalását adja (53—70. l.). Tanulmányában eredeti forráskutatások alapján állította össze a család történetét s reméljük, hogy ezt a rövid összefoglalást követni fogja a család történetének részletesen kidolgozott monografiája.

A Horthy-család tisztas hagyománnyal őrzi azt a tudatot, hogy székely ősoktól származik. Tekintettel arra, hogy a XIII. században Sényőn (Szabolcs vármegye) székely telep volt, továbbá, hogy Horthusza valóban Szabolcs vármegyéhez tartozik, a családnak ez a hagyománya történeti valószínűséggel bír. Horthy-nevű nemesekkel már a XV. században találkozunk. A XVI. század közepétől Horthy-nevű család szerepel Debrecenben, majd itt eltűnik és a következő században Kolozsvárról él.

A családnak kétségtelenül kimutatható őse az a Horthy István, aki régi nemes családból származva, fiaival, Istvánnal, Jánossal, Lőrincsel és Andrással, valamint testvéreivel Jánossal együtt 1635-ben címeres nemeslevelet kap, melyet Kolozs vármegyeinek — valószínűleg az akkor zavaros viszonyok miatt — csak 1657. június 21-én tartott közgyűlésén hirdettek ki. A címeres nemeslevelet nyerő Horthy István valószínűleg Debrecenből került Kolozsvárra.

A család tagjai, illetve Magyarország főméltóságú kormányzójának ősei közül nagy szerepet játszott a címeres nemeslevélben említett ifjabb Horthy István, erdélyi református püspök, a kormányzó ősapja, akinek a fia szintén Horthy István, a kormányzó ükapja, előbb az erdélyi fejedelem kancelláriájában tisztviseelő, majd — amikor II. Rákóczi Ferenc megindítja szabadságharcát — a fejedelem zászlaja alá áll és az udvarában szolgál mint a nagy fejedelem titkára, híven kitartva mellette egészen 1710-ben bekövetkezett haláláig. Az ő fia, László, ennek a fia, szintén László és unokája, István, életüket a vármegyei kereteken belül különböző vármegyei tisztségeket viselve élik le. Ennek az utóbb említett Istvánnak a fia, szintén István a Szabolcs vármegyei Ramocsaházáról, ottani birtokait eladva, a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Kenderesre költözik és ott, valamint Dévaványán és a Heves vármegyei Újlőrincfalván vesz nagyobb birtokot. Vármegyéjének vezető alakja. Országos viszonylatban is nagyjelentőségű munkássága jutalmul a király a magyar főrendiház tagjává nevezi ki élethossziglan. Az ő fia Magyarország főméltóságú kormányzója. Röviden közli a szerző a család ismert tagjainak személyi adatait. Ezek után leírja, mi a család nemesi előnevének és címerhasználatának a jogalapja. A Horthy-család nemessége, «Nagy-

Bányai» előneve, valamint az alábbi címer használatához való joga már Horthy Istvánnak, a kormányzó bátyjának ősfája igazolása kapcsán még 1894-ben belügyminisztériumi igazolást nyert. A címer leírása a következő: Álló, csücsköstalpú kék pajzsban hármaz zöld halom középsőjén jobbrafordult páncélos jobbkar könyököl s markában felfelé három arany búzakaraszt tart. A pajzsos levő, jobbrafordított, koronás, nyílt lovagsisak dísz: a pajzsbeli kar. A sisaktakarók színe: jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst.

A szerző értekezése végén felsorolja a felhasznált levéltári anyagot és közli a Horthy-családra vonatkozó irodalmat is. A munka végéhez csatolt műmellékletek között heraldikai szempontból említésre méltóak Horthy István püspököknek, Horthy István fejedelmi titkárnak és Horthy Lászlónak a pecsétjeiről készült reprodukciók.

A könyv fedőlapján, valamint a kötési tábláján a család címerének ábrázolása a heraldikai szabályok és a cikkben közölt leírás mellőzésével készült, mert ott a pajzs balra dől és a sisakdísz lemaradt. Kár, hogy a címet nem abban a helyes alakjában adják, mint az ugyancsak a cég kiadásában, az Új Idők Lexikonának megfelelő kötetében már korábban megjelent, ahol a család címere a történeti valószínűségnek megfelelően a heraldikai szabályoknak pontos betartásával van ábrázolva.

Bottló Béla.

A Subich-nemzetségből származó Brebiri Melith-család vázlatos története. Összeállította Molnár József. Hajdunánás, 1939. 85 l.

Családtörténeti irodalmunk az utóbbi években örömdetesen gyarapodott. Egymásután jelennek meg nem céhbéli historikusok és genealogusok, hanem a tudományos munkában műkedvelő írók kisebb-nagyobb munkái, amelyek egy-egy család, rendszerint saját családjuk történetére vonatkoznak, kibővíve gyakran a rokonsaládok történetére vonatkozó adatokkal is. A kritikus legtübbbször nehéz helyzetben van az ilyen munkákkal szemben. Íróikat a feltétlen jóhiszeműség, az igazság keresése és a lehető teljességre való törekvés jellemzi. Előadásukban pedig a hazafiasság és a családi kegyelet, az ősök példát adó magatartásának hangjait ütik meg. Viszont az írók előtt az írott, s különösen a nyomtatott betű szent, csak ritkán merülnek el az eléjük került régibb és újabb adatok vizsgálatába, már csak azért is, mert az ehhez feltétlenül szükséges módszeres tudományos felkészültségnek híjjával vannak. Ezért kalandoznak el gyakran a felvetett kérdéstől messze eső területekre. Nagy súlyt helyeznek a köztörténeti mozzanatok kiemelésére, országos eseményekkel akkor is szívesen és részletesen foglalkoznak, ha azok tárgyukat csak kevésbé érintik. Ellenben rendszerint kevesebb súlyt fektetnek a családok gazdaságtörténeti vonatkozású kapcsolatainak feldolgozására, szociológiai helyzetére jellemző

megállapítások megtételére. Sőt a legújabbkori, XIX—XX. századi genealógiai értékű adatok pontos megállapítását is sokszor nélkülözzük ilyenfajta családtörténeti munkákban. Pedig Nagy Iván, a Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv és a többi genealógiai gyűjteményes munka korszerű folytatása, tévedéseinek helyesbítése sem képezhet el másként, csak úgy, ha éppen ilyen aprólékos, látszólag jelentéktelen, de a szintézis szempontjából nélkülözhetetlen, részletmunkákat előbb elvégezzünk. Tehát feltétlenül szükséges, hogy családtörténeti íróink munkáikban a genealógiai levezetést a legújabb időkig elvégezzék, mégpedig a lehetőség szerint pontos adatok (anya-könyvek, hiteles iratok, gyászjelentések) alapján. Ez a jövődó kutatás szempontjából is értékes teszi munkájukat. Nagy gondot fordítsanak azután a család gazdasági helyzetrajzára. Nem csupán birtoktörténetet közöljenek rendszerint peres iratok alapján, hanem a család gazdálkodásával, annak üzemi rendszerével, a jobbágyság helyzetével a család birtokain és hasonló gazdaság- és társadalomtörténeti kérdésekkel is foglalkozzanak. Ilyen természetű feljegyzések még sokfelé találhatók a XVIII. és XIX. századból, s genealógiai íróink ma érdeklődés nélkül szokták félretolni azokat, pedig ilyenfajta kutatások nélkül nem írható meg sem a magyar középbirtok, sem a magyar köznemesség és jobbágság története. Középkori családokkal való kapcsolatok kérdéseit pedig kritikai és módszertani ismeretek nélkül ne tárgyalják, mert rendszerint a képzelet kritikátlan talajára tévednek. Országos politikai események tárgyalása, mégha azokban a szóbanforgó család egyik vagy másik tagja részt is vett, általában nem illik bele egy kisebb horizontú genealógiai munkába. Genealógiai irodalmunk problematikájának, módszereinek kifejtését sajnálatosan nélkülözik kutatóink. Pedig Szentpétery Imre az irányokat már kijelölte (A magyar történetírás új útjai, Bpest, 1931, 348—51. ll.), de mindennek részletes kifejtésére volna szükség, hogy genealógiai irodalmunk végre megtalálja szilárd tudományos alapjait.

Molnár József előttünk fekvő munkája a jobb és értékesebb ilyenfajta munkák közül való. Sok és jól használható adatot gyűjt össze a Brebiri Melith és a rokoncsaládok, különösen a Hiripi-Szuhányi-család történetére vonatkozólag. Az I. rész a Brebiri grófokkal, mint a család őseivel foglalkozik. A II. részben a Brebiri Melithet tárgyalja. A család magyarországi őse Vid fia Melith Péter, kitől a szerző úgyszólván teljes leszármazási táblát közöl. Adatgyűjtése sok használható anyagot nyújt Csenger mezőváros történetéhez is. Módszer és kritika tekintetében azonban ez a mű is ingadozó, érezhető itt is az elméleti alapvetés hiánya. Kíváncsok volna, ha Molnár József tovább folytatná kutatásait a szatmármegyei nemes családok és községek levelesládáiban, további értékes adatokkal gyarapíthatná így történeti tudásunkat is.

Tóth László.

Dr. vitéz Ákosfalvi Szilágyi László: *Székely primor családok*. Budapest, 1938. Szerző kiadása. 8° 79 l.

A székely nemzet első rendjének általános összefoglaló megnevezése *főnemes-rend*, *főrend*, vagy *úri rend* volt; az ehhez a rendhez tartozó családok és ezek tagjai főnemesi rangjának külső kifejezésére pedig a XV. század második felétől kezdve a *primor* rangjelző szó volt a használatos. A székely főnemes családok tagjai, akik e családok valamelyikéből való leszármazásukat a m. kir. belügyminisztérium, mint legfőbb nemesi hatóság előtt hitelt érdemlő okiratokkal igazolni tudják, erről a székely rangjukat feltüntető belügyminiszteri bizonyítványt is nyerhetnek. A szerző, egyébként a székely rendiség kialakulásának és családtörténetnek ma egyik legalaposabb ismerője, ezzel az oklevelek és rendi jegyzőkönyvek lelkes ismeretes áttanulmányozása alapján megírt legújabb munkájával értékes és nélkülözhetetlen segédeszközt nyújt a székely családok történetével foglalkozó kutatóknak. Miután előbb rövid történetét adja a székelység, mint politikai nemzet eredetének és a magyarsághoz való csatlakozásának, ismerteti a székely nemzet három rendjének kialakulását. A következőkben több székely rendi oklevelet közöl, majd tanulságos adatokat ad a Mátyás király 1473. évi dec. 9-én kelt oklevelével vezetett rendi jegyzőkönyvekről. E jegyzőkönyvek nagy történeti értéket képviselnek. A múltban ezek alapján igazolták az egyes székely családtagok rendi hovatartozását és ma is elsőrangú források a leszármazók rendi állásának megállapításánál; de felbecsülhetetlen az értékük a Székelyföld népmozgalmának története szempontjából is. Két csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak a *rendi összeírások*, amelyek a népesség teljes létszámát, a családfejek és családtagok nevét felsorolják, a másodikba a *hadiszemlejegyzékek*, amelyek a hadiszolgálatra kötelezettek nevét tartalmazzák. Használhatóságukat emeli az a körülmény, hogy a bennük megnevezett személyek a három rend szerint elkülönítve vannak felsorolva. Általános elv, hogy a rendi állás igazolása szempontjából az 1703. évi vagy az előtte lévő évek valamelyikéből származó jegyzék a mérvadó. A szerző felsorolja évek szerint az egyes székely székek rendijegyzőkönyveit, amely közlésből azonban, sajnos, az is megállapítható, hogy a jegyzőkönyvekből a legtöbb évfolyam elveszett. Részletes gyakorlati útmutatást is ad a szerző a székely leszármazás bizonyítására. Végül felsorolja a *primor* családokat — számszerint ötszáznegyven — betűrendben, lakóhely szerint, amelyről az egyes családok, illetve családágak legtöbbször előnevüket is vették. Feltünteteti továbbá a székely szék nevét, amelyben az illető család vagy családág a primorok sorában szerepelt és a rendijegyzőkönyv évszámát is. Ha ismeretes, közli a primori oklevél keltét is, amennyiben az illető család valamely tagja fejedelmi adományként kapta a rangját. Közli az esetleges magyar, illetve erdélyi bárói vagy grófi oklevél keltét és végül az egyes igazolásokat is, az igazoló hatóság megnevezésével. A névsorban azok a családok is szerepelnek, amelyeknek csak egyes ágai emelkedtek a primori rangra, egyéb ágai azonban a lófő- vagy gyalogrendhez tartoztak.

Főglein Antal.

Josef v. Sebestyén: Das Wappen von Kronstadt. (Különlenyomat a Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums, Jhrg. II. Kronstadt 1937. kötetéből.) 18 l.

A magyar s különösen az erdélyi heraldikának régi, érdemes kutatója Brassó régi címeres emlékei alapján a város címerének fejlődését és használatát írta meg. Brassó számára történt királyi vagy erdélyi fejedelmi címeradományozást sem a közép-, sem az újkorból nem ismerünk. A szerző azonban analógiák (Beszterce) alapján feltételezi, hogy ilyen adományozás történt az Anjouk korában. A város legrégebbi címerét, egy 1328-i oklevél függő pecsétje szerint, háromágú lilomkorona alkotta; későbbi címerleírások szerint kék mezőben arany lilomkorona. Ez tulajdonképpen a város nevére (Corona, Kronstadt) vonatkozó beszélő címer volt. Még két hasonló brassói városi címeres pecsétet ismerünk a középkorban, ábrázolásuk ugyanaz, mint a legrégebbi, de természetesen a heraldika művészi fejlődésének megfelelő változatban. A városnak ez a régi címere látható a brassói társas káptalannak a XIV. század első feléből származó pecsétjén is, amelyet Sebestyén közöl először.

A város kibővített címerképét, egy gyökeres fatörzsre helyezett lilomkoronát, először a brassói dominikánus kolostornak a XVI. század első évtizediből származó és már renaissance-ízlésre valló címeres pecsétjén látjuk először, amelyet Sebestyén most első ízben közöl. Ez a címeres pecsét, amelynek főalakja a kulcsokat tartó Szent Péter, egyébként jellemző adat arra vonatkozólag is, hogy a magyar dominikánusok a rendi emblémától elütő címereket használtak (v. ö. Turul, 1927. 26–27. l.). Brassó város címerhasználatára nézve érdekes jelenség, hogy a város középkori pecsétjeit egészen a legújabb időkig használta. Jelenleg a román heraldikai bizottság által megállapított címert használja a város, amely megtartotta ugyan a régi címer címerképét, (természetes ábrázolású fatörzsre helyezett korona), de kivitelezése történetietlen és hanyatló heraldikai ízlésre vall.

Sebestyén József a városi címer hivatalos megjelenési helyein kívül összegyűjtötte azokat a művészeti és iparművészeti emlékeket (Brassó-környéki templomok freskói, házak fali díszítései, céházslólok, nyomdajegyek, a városi hóhér pallosa, keramikai tárgyak, ötvösjegyek, városi pénzek Báthory Zsigmond és Gábor idejéből), amelyeken Brassó címere a két jellegzetes címeralakkal (korona és gyökeres fatörzs) előfordul, rendszerint provinciális ízlésű megfogalmazásban és a művész tehetségéhez mért kivitelezésben.

Az alapos és módszeres heraldikai felkészültséggel írt tanulmány érdekes és jellemző bizonyíték abból a szempontból is, hogy Brassó még címer használatában is mennyire a magyar politikai és kulturális közösséghez tartozott.

Tóth László.

Vitéz Horánszky Pál: Liptó vármegye által az 1790 1843. évek között kiadott nemességigazoló és egyéb bizonyítványok jegyzéke. Budapest, 1940. 8° 28 l.

Liptó vármegye nemességének alapos ismerője és lelkes kutatója ismét egy füzettel gazdagította a genealógiai irdalmat. A Benedekfalvi Detrich (ismertette a Turul 1934. évf.) és Benedekfalvi Luby család története (ismertette a Turul 1937. évf.) után most egy összefoglaló munkát kapunk, melynek különös érdeme a nagy pontosságon és lelkiismeretességen kívül (három-négy generációra terjedő leszármazási táblát majd mindegyik szereplő családról össze lehet állítani) az a körülmény, hogy elszakított vidékről, nehezen hozzáférhető helyről kapunk anyagot. Jó tájékoztató e munka Liptó vármegye nemeseinek a foglalkozására és vagyoni viszonyaira nézve is. Forrásul Liptó vármegye levéltárának (javarésze Lőcsére került a vármegyei levéltárba) az a töredéke szolgált, mely vétel útján a Rózsahegyen levő Liptói Múzeumba került.

G. Vargha Zoltán.

ÉRTESÍTÉS.

A Turul 40 (1893—1936.) évfolyamához készült Név- és Tárgymutató rövid időn belül kikerül sajtó alól és azt mindazoknak, akik előjegyezték, hamarsan szét fogjuk küldeni. Noha terjedelme az előfizetési felhívásunkban jelzett 24 nyomtatott ívet messze, közel 10 nyomtatott ívvel túlhaladja s így az előirányzott 192 oldal helyett kb. 270 oldal lesz, előfizetőink, sőt — választmányi határozat értelmében — általában tagjaink ezután is változatlanul a felhívásunkban megjelölt 10 pengő árért fogják megkapni. Bolti ára azonban 15 pengő lesz.

Azok, akik a Turul első tíz (1883—1892.) évfolyamához szolgáló Név- és Tárgymutatót is megrendelték, ezt az ugyancsak előfizetési felhívásunkban megszabott 15 pengő árban egyidejűleg szintén kézhez kapják.

Az előfizetéseket a majd megküldendő csekklap felhasználásával kérjük Társaságunk pénztárába be-
küldeni.

A Név- és Tárgymutatóra vonatkozó megrendelések Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum címre intézendők.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ

A M. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR GYARAPODÁSAIRÓL.

A m. kir. Országos Levéltár anyaga az 1939. évben jelentős mértékben gyarapodott, elsősorban most is családi és személyi levéltárakkal, e mellett azonban igen értékes egyéb iratokkal is. E gyarapodásnál örvendetes körülményként állapítható meg az a fokozott bizalom és megértés, mellyel társadalmunk az Országos Levéltár felé fordul.

Legelső helyen kell megemlékeznünk arról a gyarapodásról, amely nemcsak a szokásos évi kereteken emelkedik ki messzire, hanem, azt mondhatjuk, az Országos Levéltár, ill. a Múzeumi Levéltár utóbbi évtizedeinek legjelentősebb eseményei közé tartozik. Ez a fontos gyarapodás: a gróf Zichy-nemzetség zsélyi levéltárának az Országos Levéltárban örökletétként való elhelyezése volt, amivel a gróf Zichy-nemzetség példaadó áldozatkészségének és tudományszeretetének újabb tanújelét adta. A gróf Zichy-család levéltára, amely a családi levéltárak között terjedelemre nézve csupán a gróf Széchenyi-, középkori okleveleinek gazdagságára nézve, csak a Kállay-család levéltárával hasonlítható össze, több különböző levéltárból, illetőleg levéltártöredékből alakult ki, amelyek főként családi kapcsolatok, birtokjogi szerződések s adománybirtokok révén kerültek a család tulajdonába. A legrégibb réteget azok a levéltárak képezik, amelyek a XVII—XVIII. század fordulóján, a Meléth Mária és Zichy István gróf közti házasság folytán kerültek a Zichy-család birtokába. E levéltár-komplexus legrégibb láncszemét az 1468-ban kihalt Bácsmonostori Töttös-család iratai képezik, amelyek később a Kisvárdai Várday-család birtokába kerültek; a Várday-család levéltára — amelybe a XVII. század elején a Báthory-család iratainak egy része is bekerült — a Csapy és Szakolyi családok levéltárával együtt jutott az említett Meléth-család tulajdonába, míg más kapcsolatok révén kerültek be körülbelül ugyanebben az időben a Homonnai Drugeth-, valamint a Baranyay és Károlyi-családokra vonatkozó iratok. A levéltárnak magára a Zichy-családra vonatkozó anyaga, bár szintén visszanyúlik az Árpádok koráig, nagyobb gazdag-

ságot csak a XVII. század elejétől, illetőleg a grófi ág kezdetétől mutat. Ezeknek az iratoknak nagy része a Zichy-család egyes tagjainak személyével s azok hivatali működésével áll összefüggésben, mint pl. a grófi ág megalapítójának, I. Pálnak veszprémi kapitányságára vagy ennek fia, a grófi méltóság szerzőjének kamarai elnökségére, továbbá gróf Zichy Ferenc győri püspökségére vonatkozó iratok. Az anyag másik fontos része a Zichy-család tagjainak egymásközti osztályait, valamint azok végrendeleteit, házassági szerződéseit, leány-nyegedről, jegyajándékról stb. szóló megegyezéseit tartalmazza. Legnagyobb része azonban az anyagnak birtokjogi vonatkozású, melyben megtaláljuk a grófi ág összes birtokainak: a komáromi, lébényszentmiklósi, nagyvázsonyi, palotai és divényi uradalmaknak, valamint a Baranyay-család révén megszerzett Oroszvár és Endrőd, s a Károlyiak révén megszerzett Árva-Lietava uradalomnak iratait. Külön említést érdemel a gazdag missilis-anyag, amely a levéltár legkülönbözőbb provenienciájú részeiből tevődött össze. Itt említhetjük meg, hogy a levéltár első felállítása Várpalotán történt, ahová a XVIII. század elején a kisvárdai levéltár összes részeivel együtt átszállítottott, majd az egész levéltár 1858 őszén családi határozat folytán a divényi szenioratus székhelyén, a nógrádmegyei Zsélyen nyert elhelyezést, ahonnan ez év nyarán az Országos Levéltárba került. A Történelmi Társulat ügyszeretete és a család áldozatkészsége folytán 1871-ben megindult a levéltár középkori anyagának kiadása is, amelyből 1915-ig 11 kötet jelent meg (az 1490. évig bezárólag). E kötetekhez 1931-ben Lukcsics Pál egy pótkötetet adott ki. A levéltár tartalmáról és történetéről szintén Lukcsics Pál adott részletes ismertetést, előbb a Levéltári Közleményekben («A gróf Zichy-család zsélyi nemzetségi levéltára», id. évf. 193—230. l.), majd az Okmánytár említett XII. kötetének bevezetésében («A levéltár történetéhez», i. h. XI—XXVII. l.), amely két cikken alapulnak legnagyobbbrészt a fent elmondottak is.

A Zichy-család levéltárán kívül ez év folyamán

még két nagyobbterjedelmű levéltár nyert elhelyezést szintén örökletétképpen. Az egyik a Baranyay-család levéltára, amely főként Nyitra, Komárom, Bars és Nógrád megyékben fekvő birtokaira vonatkozik, de számos adatot nyújt a Baranyayakkal rokon-családokra is. Míg a Hodossy-család levéltára, mely szintén újabbkori iratokat tartalmaz, főképpen Sáros megye területére vonatkozik, belőle külön is kiemelkedő Hodossy Imre (1840—1909) iratanyaga, amely főként a nevezett ügyvédi működésével áll összefüggésben.

A kisebb családi levéltárak, ill. levéltártörődékek közül középkori anyagának gazdagsága miatt első helyen említendő a Básthy-család levéltára, mely a már tavaly megvásárolt 2 darab oklevéllel együtt összesen 101 középkori oklevelet tartalmaz, elsősorban magára a Gömör megyében birtokos Básthy-családra vonatkozólag, ezenkívül a Balog-nembeli Marczali és a Marczali Attfy-családokra is. Gömör megye területére vonatkozik a Hubay-család levéltára, amely szintén több értékes középkori oklevelet tartott fenn. Hasonlóképpen értékes középkori résszel rendelkezik a Borsai Pethő-család levéltára, amely a pozsonymegyei Borsa községre vonatkozik. A Lánčzy-család levéltárának anyaga Bereg és Ung s a velük szomszédos vármegyék területére terjed ki. E család legkorábbi iratai közül külön is megemlítenő Huszt városnak egy 1480-ból származó kiadványa. A Lánčzy-család levéltárához hasonló jellegű a Vályi Nagy-család levéltára, főképpen a gömörmegyei Vály községre vonatkozó birtokjogi iratokkal; míg a Zilahi Zilahi-Sebess- és a Marschalko-családok levéltárai inkább csak újabbkori, genealógiai értékű iratokból állanak. Ezekon kívül a családi levéltárak között nyertek elhelyezést a Négyesi Szepessy-család három őseinek a XVIII. század elejéről származó naplói, valamint Pásztélyi István bárói diplomája és Pásztélyi János kamarási ősfája.

Az említett összefüggő levéltárakon kívül ebben az évben igen nagy számban kerültek be egyes darabok, amire főképpen az Ernst gyűjtemény aukciója adta a lehetőséget. Ez alkalommal megvásároltatott 187 darab irat, amiből 81 darab középkori oklevél, köztük 9 darab árpádkori. Közülök külön is kiemelendő az a négy oklevél, amely a XIV. században élt s nagyarányú oklevélhamisításairól ismert «átkosemlékű» János diák

személyére, családi hovatartozására nyújt eddig ismeretlen adatokat. Több értékes tartalmú Kossuth-levél külön is megemlítenő s mint a levéltári gyűjtés körébe tartozók vásároltatott meg Munkácsy Mihály és Zichy Mihály levelei.

Egyéb vásárlásokkal is több értékes oklevelet sikerült megszerezni; így a sárközi prediális nemesek hatóságának 1387-ben kelt kiadványát, Bakold és Peturfölde határjárásáról, míg az újabbkori megvásárolt iratok közül megemlíthetünk három városi kiadványt (Máramarossziget, 1546., Mád, 1597., Rimaszombat, 1676. évi okleveleit); népségtörténeti szempontból különösen érdekes Thurzó Györgynek, Árva megye örökös főispánjának 1597-ben kelt oklevele, amely az árvamegyei Új Rajtoczna községben lakó valachoknak az addig 6 éven át élvezett kiváltságait további hat évre meghosszabbítja azzal, hogy ezen idő elteltével «ad instar aliorum Valachorum nostrorum sessionalium» kell kötelezettségeiket teljesíteniök.

Kiegészítésekkel gyarapodtak ez év folyamán a Réthei Rötth-, Podhradszky-, Abaffy-, Dalmady-Dessewffy-, Balassa-, Sényi-, Sárosberkeszi Tóth-Kádár-, Reviczky-, Teleki-, Görgey-, Rudnay-, Buocz-, br. Wimpffen-, Hodosi Karácsony-, Hory és Etrekarcsai Lukáts-, valamint a Szmda-, a Voxith-Horváth-, Csepei Zoltán-, Radák-, Várady-, De Gerendo-, Maróthy-, Lippich- és Petróczy-családok levéltárai.

A címereslevelek gyűjteménye letét, ill. ajándék és vétel útján a következő darabokkal gyarapodott: 1607. július 15. Marosvásárhely: Rákóczi Zsigmond nemességadománya Ehedi Barlabassy György részére. — 1623. január 15. Udvarhely: Bethlen Gábor nemeslevele Barátosi Balogh Demeter részére. — 1628. július 12. Gyulafehérvár: Bethlen Gábor címeres nemeslevele Elekes Péter és fiai: István és András számára. — 1659. szeptember 10. Pozsony: I. Lipót címeres nemeslevele Arvay másképp Nagy György részére. — 1675. július 15. Bécs: I. Lipót c. n. l. Kálmán István és felesége Molnár Erzsébet, valamint testvérei György és Mihály részére. — 1675. október 20. Bécs: I. Lipót c. n. l. Marcus Péter, felesége Bagoly Erzsébet, gyermekei: Gergely, Péter, Ilona, Zsuzsanna, Katalin, továbbá testvére Mihály és egyéb családtagjai számára. — 1680. május 16. Prága: I. Lipót c. n. l. Kouszczanszky András, felesége: Popelliner Salome és gyermekei: János és Zsuzsanna részére.

A SZÉKELY NEMESSÉG IGAZOLÁSÁNAK JELENLEGI MÓDJA.

Előadatott a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének második kongresszusa alkalmával a levéltárosi szakosztály 1939. június 9-én tartott gyűlésén.

Abban a dolgozatomban, melyet egyesületünknek 1936 őszén végbement kongresszusán olvastam fel (s amely nyomtatásban is megjelent a «Turul» 1936. évi L. kötetének 3—4. füzetében), a magyar nemesség igazolásának mikéntjét tárgyalva összefoglaltam a nemességigazoláshoz szükséges általános tudnivalókat és ígéretet tettem, hogy a *székely nemesség igazolásának szabályait* máskor ismertetem.

Ezt az ígéretet kívánom ezúttal beváltani. Az első, amiről e tárgyalásom során természet-szerűleg szólanom kell:

I. A SZÉKELY NEMESSÉG MIBENLÉTE.

Közönségesen tudott dolog, hogy a magyarországi belföldi nemesség — eredetét tekintve — kétféle, t. i. *magyar* nemesség és *székely* nemesség.

A székely nemességet a magyar nemességtől nem csak ősök különbségei választották el, melyeket a jogfejlődés mindig tekintetbe vett, úgyhogy e két nemességet sohasem tekintették azonosnak.

A székelyek eredetüknél fogva mindannyian országosan elismert igazi, kiváltságos nemesek. Nem úgynevezett *helyi* nemesek tehát, hanem olyanok, akiknek jogait az ország egész területén (vagyis a Székelyföldön kívül is, sőt Erdélyen kívül is!) elismerték: a székelyek a nemesi jogokat mindenütt gyakorolhatták, akárhova költöztek.

A székelyek nemességének alapja földjüknek első, ősi megszállása, honfoglalása.

Az első megszállásban résztvevők (illetve le-származottaik) a szó legszorosabb értelmében vett törzsökös székelyek. Későbbi idők folyamán azon-

ban az *ősi foglalók ivadékain kívül mások is* (többszö-nyire magyar nemesek!) *felvételtek a székelység kebelébe:* nevezetesen olyan egyének, akik valami-képen — főleg a feleségük révén — *székely örök-ség* (haereditas Siculica) birtokába jutottak és így megszerezték a jogot arra, hogy a székely nemzet tagjaivá válhassanak.

A székely örökség különleges jogi természetű *székelyföldi kiváltságos nemesi birtok*, mely a tulaj-donosának a magyar nemesi birtoktól eltérő joga-tat biztosított.

A székely örökségnek a magyar nemesi bir-tokkal szemben megállapítható kivételes jogi helyzete abból a körülményből ered, hogy a székely örökség birtoklása *nem az uralkodó adományán alapult*, hanem ösfoglalású jószág volt. Számos törvényes rendelkezés elismeri, hogy a székely nemzet földjét az első foglalás alapján bírja. Terü-lete nem királyi föld. A Székelyföld nem volt a királyé: a székelyek azt nem a király adományá-ból bírták. A királyok is mindenkor elismerték ezt, amennyiben a *Székelyföldön nem érvényesi-tették a háramlási jogot.*

A székelyek közé új tagok felvétele — Mátyás király 1473. évi oklevele értelmében — közönsé-gesen az *ú. n. székely rendi szemléken történt*, ame-lyeken *a tulajdonképeni, igazi törzsökös székelye-ket írták össze.* Későbbi (a XVI. század második felétől kezdődő) gyakorlat szerint külön e célból kiállított fejedelmi oklevél útján is vettek fel új családokat a székelység sorába (utoljára a XVIII. század elején!). *Ez új családokra vonat-kozálag nyomatékosan hangsúlyozom, hogy az ősi székelyekkel teljesen azonos jogokkal rendel-keztek.*

Csak ismételtek, amikor kijelentem, hogy *min-den székely* (vagyis az ösfoglaló székelyek minden

ivadéka és a székelység kebelébe később felvett egyének minden utóda egyaránt) *igaz valóságos nemes*. Ámde — ami köztudomású — *idők során* (az «una eademque libertas nobilium» elvének teljes épségben maradása mellett) *a székely nemességen belül bizonyos rendi különbség alakult ki*. Ugyanis a székely nemeseknek *három* rendje keletkezett, amit már Mátyás király idézett 1473. évi oklevele elismert. Ezen rendek: a *főrend* vagy primori rend, a *lőfőrend* és a *gyalogrend*. Vannak tehát a székely nemesek között primórok, lőfőnemesek és gyalogszékelyek (vagyis egyszerű nemesek).

A székely nemzetnek ez a rendi tagozódása az ősi *hadrend természetes folyománya*. A lovas harcosokat a legrégibb időktől kezdve előkelőbbeknek tekintették a gyalogosoknál, s így a lovasok bizonyos kiválőbb társadalmi osztályt alkottak. Eszerint kezdettől fogva különbség volt a *lőfőrend* és a *gyalogrend* között. Az aztán szinte magától értetődő, hogy *a lőfőrend vezető tagjai* (mint a többi lőfők közül is kimagaslók és irányítók, parancsolók!) *hamarosan magasabb rendűé alakultak*, külön társadalmi osztállyá tömörültek, s létrejött a primórok rendje (a főrend).

Az *utódokra is átöröklődő szóbanforgó három rendnek a székely nemességen belül való kifejlődését kezdetben tulajdonképpen a földbirtok nagyságának különbözősége okozta*.

S ez természetes is: Akinek kevés volt a birtoka, csak gyalog katonáskodhatott; a módosabbja lóháton teljesíthette honvédő kötelességét; a nagybirtokos meg épenséggel többedmagával szállhatott hadba. A földbirtok mennyisége állandó különbséget hozott létre a székely nemzet tagjai között és döntően befolyásolta az egyes székely családoknak különböző rendekbe tartozását.

Így volt eleinte!

Később azonban a népesség szaporodása és a földbirtok fölaprózódása következtében lassankint háttérbe szorult a rendek elkülönülésének őseredeti alapja, a földbirtok nagysága, és *előtérbe jutott a származás*, úgyhogy valakinek a székely rendi állását már nem birtokának a nagysága határozta meg, hanem atyjának, illetve korábbi őseinek a rendi állapota.

A székely nemzet három különálló rendjéről Mátyás király említettem 1473. december 9-i oklevelében van szó, Ettől kezdve a székelyek

három rendje *mint király által is elismert jogi intézmény és rendi szervezet állandóan fennmaradt*. A XVI. század második felétől kezdve pedig a rendi állásokat már a király (illetve fejedelem) oklevélben adományozta.

A három székely rendet teljesen kialakult helyzetben mutatja Bornemisza Pál veszprémi püspök és Werner György királyi tanácsosoknak, mint Erdélybe küldött királyi biztosoknak, 1552-ben I. Ferdinánd királyhoz intézett hivatalos felterjesztése a következőkben: «*A székelyek általában mindannyian nemesek és mindenféle adó alól mentesek, mégis három rendbe tartoznak: közülük az előkelők, akiket nemeseknek mondanak, mintegy a bárók vagy patriciusok helyével bírnak. Mások azok, akiket saját nyelvükön lőfő székelyeknek neveznek, ezeket latinul primipilusoknak mondják, akik mintegy lovagrendűek. A többiek a közrendűek. Mégis mindannyian, amint mondtuk, nemesek*» (Szék. Okl. VI., 100. l.).

Az 1790/91. évi erdélyi országgyűlés szintén megállapította, hogy «a székely nemzet három egyenlő *nemesi eredetű* rendekből, ú. m. primores, vagyis főrend, primipilus, avagy lőfő és pixidarius, avagy darabontságból áll.»

S ugyanilyen félreérthetetlenül fejtegeti a székely nemesség hármasságát br. Wenckheim Béla belügyi, Lónyay Menyhért pénzügyi és Horváth Boldizsár igazságügyi minisztereknek 1869. január 23-án kelt közös felségelőterjesztése, melyet I. Ferenc József király 1869. február 16-i legfelső elhatározásával jóváhagyott: «a székely nemzet az általa birtokolt földet ősi foglalás jogán bírta *s a korona itt, nem bírván örökösödési joggal, birtokos nem is lehetett* . . . , a székely nemzet minden tagja született nemes, s mint ilyen, a hon védelmére személyesen volt kötelezve. Ezen honvédelmi kötelezettség a székely nemzetet három részre osztotta. Az első osztályt képezték a *főnemesek*, akik többedmagukkal, a második osztályt a *lőfőnemesek*, akik lóháton, a harmadik osztályt a *darabont nemesek*, akik gyalog voltak kötelesek a hon védelmében résztvenni.»

A teljesség szempontjából meg kell említenem, hogy a törzsökös székelyekről készült összeírásokban az ismertetett három székely nemesi rend tagjainak elsorolása után sokszor *szabad székelyek* (Siculi libertini) címszó alatt is nevez-

tetnek meg székely egyének. Ezekre vonatkozólag azt kell tudni, hogy *nem alkotnak negyedik rendet*, hanem ők is a gyalog-rend tagjai. Olyanok viselik a nevet, akik családi örökségüket az élet mostoha körülményei folytán egészen vagy részben elvesztették ugyan, de azért személyükben továbbra is a székely nemesség tagjai maradtak.

E szükséges fejtegetés után következhetik értekezésem tulajdonképeni tárgya, vagyis

II. A SZÉKELY NEMESSÉG IGAZOLÁSÁNAK MÓDJA.

A) *Általánosságban a székely nemességhez, illetve törzsökös székelységhez való tartozás kimutatásának szabályai.*

Multkori kongresszusunkon a magyar nemesség igazolásáról szólván, azt mondtam, hogy legeslegelőször megállapítandó annak a családnak a nemessége, amelynek a tagjául vallja és elismertetni kívánja magát valamely folyamodó. Másszóval: hogyan s mikor lett nemessé a család alapítója, az ú. n. nemességszerző ős?

A nemesség alapjául, kútforrásául pedig — a honfoglaláskor eszközölt első foglalás (első megszállás) ősi joga, az ősbirtoklás, aránylag ritkább eseteit kivéve — az uralkodói adományozást jelöltem meg, amelynek tárgya lehet birtokadomány, címeres nemességre emelés, fiúsítás, örökbe-fogadással kapcsolatos nemességátruházás és honfiúsítás. Vagyis annak a családnak nemessége kimutatása céljából, amelyhez valamely nemesség-igazolást óhajtó egyén kapcsolódni kíván, rendszerint a nemességszerző ős számára kiadott uralkodói diplomára kell rámutatni, ilyen diplomának valamikor létezését bebizonyítani.

Ha már most azoktól, akik székely nemességüket kívánják igazolni, a most említettem szabály szerint azt követelnénk, hogy mutassák ki családjuk nemeslevelét, székely atyáinkfiai az esetek óriási többségében igen rosszul járnának, mert ennek a követelménynek eleget tenni *aránylag* kevesen tudnának. Hiszen, mint előadásom első részében rámutattam, a törzsökös székelység — vagyis székely nemesség — uralkodói (királyi és fejedelmi) adományozása csak a XVI. század második felétől volt szokásban és nem is túlságo-

san gyakran. A székely családok — még pedig éppen az igazi ősi székelyek — túlnyomóan nagy többsége ilyen uralkodói nemeslevéllel nem rendelkezik.

a) Hogyan lehetséges tehát a székely családok nemességének gyökerét kimutatni?

A magyar nemes családokat kreáló címeres nemeslevél vagy birtokadománylevél hiányát a székelyeknél pótolja az a tény, hogy az egyes székely családok valamelyik őse megnevezeték a törzsökös székelyekről készült jegyzékek valamelyikében, esetleg több ilyen jegyzékben.

A törzsökös székelyeknek ez összeírásai — az ú. n. *székely rendi jegyzőkönyvek* — vezetését Mátyás király többször említett 1473. évi oklevelében rendelte el.

A jegyzőkönyveknek két fajtáját ismerjük: vannak rendi összeírások, melyek a férfinépesség teljes létszámát (családfőket és családtagokat névszerint elsorolva) tartalmazzák és vannak hadiszemle-jegyzőkönyvek, melyeket a háború esetén fegyverfogásra kötelezett felnőtt személyekről állítottak össze. Mind a két fajta jegyzékeknek legfontosabb ismertetője, hogy az összeírt egyéneket a székely nemzetet alkotó három rend (t. i. primóri, lófői és gyalog-rend) szerint elkülönítve tüntetik fel.

A rendi jegyzőkönyvek összeírása a székely Székekben (amelyek: Udvarhelyszék, Háromszék, Csíkszék, Marosszék, Aranyosszék) külön eszközöltetett. E jegyzőkönyvek legnagyobb része elveszett s a meglévők egy része is csupán főkormányszéki másolatban áll rendelkezésre.

Nevezetes tudnivaló, hogy székely rendi jegyzőkönyveknek kizáróan az 1713. előtti időben készült jegyzőkönyvek tekinthetők *jogilag*. Azért mondom, hogy jogilag, mert valóságban, *gyakorlatilag*, 1703 a határ, mivel az 1703—1713 közti időből nem maradt ránk ilyen jegyzőkönyv.

A rendi jegyzőkönyvek tartalmazzák a törzsökös székely családok névsorát. Amely családnak valamelyik tagja tehát akármelyik rendi jegyzőkönyvben előfordul, *ennek az egyénnek összes leszármazói* — bármelyik rendbe sorozva tűnjék fel az összeírt ős — *igaz, valóságos, kétségtelen székely nemesek. Az a tény, hogy valaki a rendi jegyzőkönyvekben előfordul, az illető székely ember családjának a nemeslevele,*

Mikor már az ismertetett rendi jegyzőkönyvek segítségével megállapítást nyert annak a családnak székely nemessége, amelynek ivadékaul tartja és vallja magát valamely folyamodó, természet-szerűleg következik a kérdés: hogyan tudja az igazolást kívánó kimutatni vérségi kapcsolatát a szóbanforgó családdhoz?

A magyar nemesség esetében — mint tudjuk — azt kívánjuk, hogy a folyamodó vagy mutassa ki hiteles okiratokkal a származását ízről-ízre magától a nemeslevél szerzőjétől, vagy pedig igazolja a származását olyan őstől, aki a XVIII—XIX. századok folyamán, mint a nemességszerzős kétségtelen ivadéka, illetékes hatóságtól nemesi bizonyáglevelet kapott; vagy végül felmutatván családjának eredeti nemeslevelét, bizonyítsa be, hogy igazolt felmenői 1848 előtt 60 éven át a nemesi jogok megszakítatlan gyakorlásában voltak.

És mi a székely ivadékok teendője e tekintetben?

1. Mondanom sem kellene tán, hogy *a bizonyítás legtekélyesebb módja, ha a folyamodó valamely rendi jegyzékben előforduló ősig ízről-ízre ki tudja mutatni a származását.* Elő is fordul egészen. 2. Ám egészen kifogástalanul igazolja székely nemességét az is, aki ugyan nem tudja kimutatni a valamely rendi jegyzőkönyvbe felvett őstől való származását ízről-ízre, de bizonyítja az eredetét olyan elődtől, aki, mint az illető kétségtelen törzsökös székely család tagja, valamelyik székely Széktől a XVIII. vagy XIX. század folyamán nemesi bizonyáglevelet kapott. 3. Szabályszerű a nemességigazolásnak az a módja is, amikor a nemességigazoló egyén sem a rendi jegyzőkönyvbe bejegyzett állítólagos őstől nem mutatja ki ízről-ízre a származását, sem azt nem bizonyítja, hogy valamelyik kétségtelen felmenője valamikor egyik székely Széktől nemesi bizonyáglevelet kapott, viszont azonban a rendelkezésre álló hiteles adatokból (összeírásokból, jegyzékekből stb.) megállapítható, hogy annak a kétségen kívül székely nemes családnak a tagjai, amelyhez való vérségi tartozását állítja a folyamodó, századokon át megszakítás nélkül mindig ott éltek abban a székelyföldi faluban, amelyből a családot a rendi jegyzőkönyvbe felvették s amelyben 5—6—7 nemzedéken át születtek, éltek, házasodtak, meghaltak a folyamodó igazolt felmenői is,

akiknek egyikéről-másikáról az iratokból még az is kitűnik, hogy a kortársaik maguk közül való törzsökös székelyeknek tartották, vallották és írták őket.

S az Országos Levéltár meg a Belügyminisztérium imént ismertetett felfogásának az a megfontolás az oka, hogy a Székelyföldön élő székelyek magyon jól ismerték és nyilvántartották egymást: egész bizonyosan számontartották és mindig tudták, kik a falujukban lakó nem közülük származott idegenek, akiknek a székelységhez semmi közük. Ha tehát a folyamodó némely elődjéről az van a rávonatkozó iratokban, hogy «székely katona» vagy egyszerűen «székely» vagy «lovagrendi», vagy «pedestris ordinis» s egyéb hasonló kitétel, akkor nyugodt lelkiismerettel biztosra vehetjük, hogy a folyamodó illetén jelzővel előforduló elődje csakugyan a kérdéses faluban székely örökséggel bíró és állandóan ott élő s vele azonos vezetéknevű kétségtelen székely nemes családnak a tagja.

Még egyszer hangsúlyozom: az Országos Levéltár és Belügyminisztérium által a székely nemesség igazolása körül követett eljárásnak elengedhetetlen feltétele, hogy — mint mondtam — a folyamodónak okiratilag kimutatható elődeiről bizonyítva legyen a több nemzedéken át megszakítás nélkül abban a faluban való lakás, amelyben felvétetett a rendi jegyzőkönyvekbe s amelyben székely örökséggel rendelkezik és századok óta él az a család, melyhez tartozónak vallja magát a folyamodó. Amint kiviláglik, hogy a folyamodó felmenői nem abban a helységben éltek, amelyben a törzsökös székelyek jegyzékébe felvétetett *az ő állítólagos* családja, szigorúan megköveteljük százszázalékos okirati bizonyítását egyrészt annak, hogy a szóbanforgó székely nemes család melyik tagja s mikor hagyta el az ősi székely örökségét őrző falut és költözött más-hová, másrészt kimutatását annak, hogy ízről-ízre a lakóhelyét változtató őstől származik (Fülei Bedő—Kálnoki Bedő). 4. Elismerjük végül olyan egyénnek a székely nemességét is, aki a származását ízről-ízre nem tudja igazolni sem olyantól, aki valamely rendi jegyzőkönyvben bennfoglaltatik, sem olyantól, aki egy székely Széktől 1848 előtt nemesi bizonyáglevelet kapott, sőt még olyantól sem, aki valaha annak a falunak volt volna a lakosa, amely faluban a vele azonos veze-

téknevet viselő család székely öröksége van (amely faluban tehát az a család a rendi jegyzőkönyvbe felvétellett), ellenben ki tudja mutatni, hogy vele azonos nevű székely család valahol a Székelyföldön valóban létezett, vagyis az 1713. év előtti székely rendi jegyzőkönyvek valamelyikébe a Székelyföld valamelyik helységében felvétellett s ezenfelül azt is teljes érvényű okiratokkal bebizonyítja, hogy elődeinek a Székelyföldön 1848 előtt hatvan évre visszamenően megszakítás nélkül székely örökségük volt és emellett a kortársaik ez elődöket székely nemeseknek, törzsökös székelyeknek tartották.

Megvalloim azonban, hogy ilyen esetekben igen nagy szigorúsággal járunk el s nagyon nehezen szánjuk el magunkat az elismerésre és elég ritkán tesszük.

b) A székely nemesség igazolása körül való eljárás módozatainak ismertetése után áttérhetek immár a székely nemesek *előnévének* igazolására.

A magyar nemes részére akkor állapították meg előnév használatához való jog, ha vagy kimutatja, hogy családja nemeslevelében az előnév adományoztatik (illetve a nemességszerző ő s a nemeslevélben előnévvel neveztetik meg) és hogy ő a nemességszerző törvényes leszármazottja, vagy pedig — ilyen adományozott előnév hiányában — igazolja egyrészt az előnév használatának jogalapját (az előnevet adó helységhez való kapcsolatot), másrészt a kérdéses előnévnek felmenője által 1848 előtt való használatát.

A székelyeknél más a helyzet.

Ugyanis *királyi határozat van rá, hogy a székely nemzet mind a három rendjének minden tagját megilleti nemesi előnév használata*. V. Ferdinánd király 1843. január 29-én kelt rendeletében megállapította, hogy a *székelyek mind a három rendjének tagjai* székely örökségüket az első foglalás ősi jogával (iure primaevae occupationis) bírják és *meggyökeresedett szokás szerint lakóhelyük nevét nemesi előnévül használják*.

E királyi rendelet értelmében minden Székely székely nemesi rendi állással bíró családtagjainak föltétlenül igényük van egy székelyföldi előnév használatához. Minden székely nemes nemesi előneve megállapítottatik, aki székely nemességét (törzsökös székely voltát) igazolja; megállapítottatik arra való tekintet nélkül, hogy melyik rendbe

tartozik, és megállapítottatik tekintet nélkül arra, hogy az előnévnek elődei által 1848 előtt való használatát bizonyítani tudja-e vagy nem.

Az előnevet az első foglalás (megszállás) ősi jogán bírt székely örökség helyéről, vagy ha ez nem volna igazolható, a folyamodó legtávolabbi kimutatott elődjének legrégibb székelyföldi lakóhelyéről kell megállapítani.

Az előnevet adó falu nevében beállott változás az előnevet (az előnév alakját) nem befolyásolja. Az előnév írásmódja tekintetében az igazolás alapjául szolgáló irat írásmódja irányadó.

c) A székely nemesség igazolása módozatainak tárgyalása során nem szabad mellőznöm a *nemesi címer* igazolásának módját sem.

A székely nemeseknek, mint ilyeneknek, adományozott címerük nincs. Náluk tehát csakis jogszerző gyakorlat útján szerzett címerről lehet szó.

Annak, hogy a székelyek nemesi címert használnak, soha semmi akadálya nem volt. A székely nemzet mindhárom rendjének tagjai használhattak címert, ha akartak. Soha semmiféle hatóság nem adott ki a székelyek címerhasználatát tiltó vagy korlátozó tilalmat. Mindenkor érvényben volt az a felfogás, hogy a törzsökös székelyeknek — mint bármely más nemesembernek — joga van címert viselni. S a székelyek címerhasználati joga nem függött a rendi állásuktól, társadalmi vagy vagyoni helyzetüktől.

Ami a székelyek címerének igazolását illeti: csak annyit mondhatok, hogy az igazolt székely nemesek számára az elődeik által esetleg használt címer viseléséhez való jogot teljesen ugyanazon szabályok szerint állapítjuk meg, mint amelyeket az adományozott címerrel nem rendelkező magyar nemes családok sarjadékainak címere igazolására vonatkozólag előadtam.

S még valamiről kell említést tennem: A törzsökös székelyek közül igen sokan kaptak magyar (illetve: erdélyi) nemességet is, részint címeres nemeslevél, részint birtok adományozása útján. Van olyan székely nemes család, amelynek 3—4—5 ága is szerzett a székely nemességéhez címeres nemeslevelet. Eme magyar (illetve: erdélyi) nemesség és a velejáró címer igazolásának a szabályai a székelyek esetében is tökéletesen azok, mint amelyek előző előadásomban foglaltatnak,

B) *A székely rendi fokozat kimutatása.*

A nemességüket igazoltató székelyek természetesen nem elégsznek meg azzal, hogy — amennyiben az igazoló eljárás kedvező eredménnyel jár — általánosságban székely nemességüket (és előnevüket) állapítsuk meg, hanem azok, akik a harmadik rendnél magasabb rendbe tartozónak tudják a családjukat, azt is kívánják, hogy rendi fokozatuk (t. i. lófői avagy primóri rangjuk) szintén kimondassék a nemesi főhatóság (a Belügyminisztérium) által.

A szóbanforgó rendi fokozat megállapításánál követett szabályokat a következőkben foglalthatom össze :

a) Székely *primóri rangja* 1. annak a folyamodónak állapítható meg, aki okiratokkal igazolja egyenes származását olyan őstől, aki az 1713. (illetve : 1703.) előtti időből való valamelyik rendi jegyzőkönyvben a primórok csoportjába vétetett fel ; 2. annak, akinek kimutatott felmenője uralkodói (fejedelmi) oklevéllel a székely primórok közé emeltetett, vagy pedig az uralkodó (király, fejedelem) által az illető felmenő részére magyar (illetve : erdélyi) főnemességet vagy nemességet adományozó oklevélben székely primórnak nevezetetik ; 3. annak, aki a rendi jegyzőkönyvben megnevezett primórtól való származását nem tudja ugyan ízről-ízre igazolni, de azt igen, hogy olyan családhoz tartozik, amelynek tagjai az 1713. (illetve : 1703.) előtti rendi jegyzőkönyvekben *mindig* csupán a primórok közt fordulnak elő, alacsonyabb rendben nem ; végül 4. annak, akinek elődei korábban több rendben előfordulnak, de a legutolsó fennmaradt rendi jegyzőkönyvben kizárólag a primórok közt említetnek.

b) Székely *lófői rangja* állapítható meg 1. annak a folyamodónak, aki okiratilag igazolja egyenes származását olyan őstől, aki az 1713. (illetve : 1703.) év előtti időből való valamelyik rendi jegyzőkönyvben a lófők közé soroztatott ;

2. annak, akinek kimutatott felmenője uralkodói (fejedelmi) oklevéllel a lófők közé emeltetett, avagy pedig az uralkodó (király, fejedelem) által az illető felmenő számára magyar (illetve : erdélyi) főnemességet vagy nemességet adományozó oklevélben a székely lófőrendbe tartozónak mondatik ; 3. annak, aki rendi jegyzőkönyvben megnevezett lófőtől való származását nem igazolja, de azt igen, hogy olyan családhoz tartozik, amelynek tagjai az 1713. (illetve : 1703.) előtti időből való rendi jegyzőkönyvekben mindig csupán a lófők közt fordulnak elő ; végül 4. annak, akinek elődei korábban a lófők közt is meg a gyalogrendűek közt is ott vannak ugyan, de az *utolsó* rendi jegyzőkönyvben a lófőrendnél alacsonyabb fokozatúak közt nem fordulnak elő.

c) Ha valamely kétségtelen nemes székely ivadéknak sem a primóri, sem a lófői rangja nem bizonyítható az imént előadott szabályok szerint, akkor az illető részére a székely *gyalogok rendjébe* tartozás állapíttatik meg.

A gyalogok rendjébe tartozás, vagyis az egyszerű székely nemesi rang, állapíttatik meg olyan folyamodónak a részére, akinek családja tagjai kizárólag a harmadik rendbe sorozva találhatnának a rendi jegyzőkönyvekben (magasabb rendűek közt nem) ; továbbá olyan nemességigazoló részére, akinek családjából való egyéneket a rendi jegyzőkönyvek a törzsökös székelyek mindhárom rendjében (primórok, lófők, gyalogok közt egyaránt), avagy két rendben (t. i. a lófők és gyalogok közt) említene, a folyamodó azonban a származási rendjét a jegyzőkönyvekben előforduló egyik ősig sem tudja felvinni.

Ennyi a székelyek ősi nemességének igazolására vonatkozó rövidreszabott mondókám. Örülnék, ha közzétételével sikerülne valamelyes kisedet szolgálatot tennem székely testvéreimnek.

ÁNYOS LAJOS.

INHALTSÜBERSICHT.

TÓTH, LADISLAUS: *Zur Sozialgeschichte der Gentry*. Die Entwicklungsgeschichte der Gentry ist in der ungarischen Politik und in der ungarischen Wissenschaft seit langer Zeit umstritten, ebenso ihre Rolle in der ungarischen Entwicklung des XIX. Jhs. und in der liberalen Epoche, auch ihr in der zweiten Hälfte des XIX. Jhs. erfolgter Niedergang. Tóths Forschungen weisen nunmehr nach, dass die ungarische Gentry, der englischen ganz entsprechend, am Anfang des XIX. Jhs., unter der Einwirkung des nachnapoleonischen wirtschaftlichen Aufschwungs aus den Reihen des begüterten mittleren Adels hervorging. In der nationalen Reformepoche (1825—1848) spielt diese Schicht der ungarischen Gentry die führende Rolle im ungarischen politischen und wirtschaftlichen Leben. Ihr Niedergang setzt nach 1848 ein. Die revolutionäre Durchführung der Leibeigenenbefreiung erschüttert ihre wirtschaftlichen Grundlagen. Die Führung im politischen Leben entriss ihr der im Jahre 1849 einsetzende Absolutismus. Im Zeitalter des Liberalismus (nach 1867) kann sie ihre alte Geltung nicht mehr zurückerobern. Ihre begütertesten Schichten erheben sich in die Aristokratie, die Gentry bekommt dann ihre weitere Ergänzung aus dem unbegüterten niederen Adel und aus der Klasse der Beamten. Aus ihrer leitenden Rolle in der Politik und in der Wirtschaft verdrängt kommt sie auf gesellschaftlichem Gebiet zur Geltung und trachtet auch heute noch, als Kern des ungarischen Mittelstandes, als Gesellschaftsklasse, die das Erbgut des ungarischen Gemeinadels in seinen Vorzügen wie in seinen Fehlern bewahrt, in der veränderten politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Ordnung, von neuen Elementen gespeist mit den anderen Gesellschaftsklassen neue Verhältnisse einzugehen.

BAKÁCS, STEFAN: *Der Borsoder Zweig der Familie Szathmáry-Király*. Der Ahne der Familie ist wahrscheinlich Georg Király, der bei der Belagerung von Várad im Jahre 1598 den Heldentod starb. Der Bruder Georg Királys, Albert, spielte im XVI. Jh. in Siebenbürgen eine bedeutende militärische Rolle; von ihm stammt die Familie Király von Lefkóc und Farkasfalva. Nikolaus Király, der Begründer der Familie Szathmáry-Király kam zur Zeit des Wiener Friedensschlusses (1606) in das Komitat Gömör, wo er sich in die uralte Familie Hanvay einheiratete und hiemit den Wohlstand der Familie begründete. Sein Enkel Johann heiratete Katharina von Lenkey und erwarb durch ihre Hand die einstigen, in den Komitaten Abauj, Gömör, Borsod und Szabolcs gelegenen Güter der Familien Hangácsi, Tomori, Reghy, Becs, Parlagi, Gagybátori, Monaky und Lenkey. Zu Beginn des XVIII. Jahrhunderts kamen gleichfalls durch Heirat die Güter der ausgestorbenen Familie Baso in den Besitz der Familie Szathmáry, später erwarb sie im Komitate Ung und auf den Gütern der Familien Platthy und Döry neue Besitztümer. Die Familie teilte sich in die Zweige von Borsod und Gömör. Die Sprosse beider Zweige spielten im Leben ihres Komitates eine bedeutende Rolle, Josef Szathmáry Király, der 1787—1807 der Vicegespann im Szabolcser Komitat war, erreichte sogar den Rang eines königlichen Rates. Ihren Wappenbrief erhielt die Familie 1613. Das Wappen ist bei Siebmacher mitgeteilt.

PETRICHEVICH-HORVÁTH, EMIL FREIHERR VON, schreibt über die letzten Mitglieder der aus dem Geschlecht Káta stammenden und im XVI. Jh. ausgestorbenen Familie Csaholyi von Csaholymonostor, schildert ihre Familienverhältnisse, Lebensumstände, veranschaulicht durch eine genealogische Tafel den Ursprung und die ausführliche Verzweigung der Familie. In der Einleitung weist er auf sprachwissenschaftlicher Grundlage darauf hin, dass der Name Káta des Geschlechts, dem die Familie entstammt, kein Personennamen ist, wie dies bisher angenommen wurde, sondern ein Ortsname.

MISZELLEN. CZOBOR, ALFRED veröffentlicht von den Wappenbriefen, die durch den Ungarkönig Johann I. (1526—1540) geschenkt wurden und in sehr geringer Zahl erhalten sind, den bisher unbekannten Adelsbrief der Familie Noéh von Chán aus dem Jahre 1539 und dessen Wappenbild in Facsimile.

DARÓCZY, ZOLTÁN teilt einige Angaben über die tragischen Todesumstände des letzten Mitgliedes der Familie Brebiri Melith, Paul, im Jahre 1703 mit.

FEUILLETON. Bericht über die Generalversammlung der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft am 9. November 1939.

LITERATURBERICHT. Bottló, Béla über: *Ákosfalvi Szilágyi, Ladislaus*: Die Familie Horthy von Nagy-Bánya. — Tóth, Ladislaus über *Molnár, Josef*: Abriss einer Geschichte der aus dem Geschlecht Subich stammenden Familie Brebiri Melith. — Föglein, Anton über *Ákosfalvi Szilágyi, Ladislaus*: Székler Primorfamilien. — Tóth, Ladislaus über *Sebestyén, Josef von*: Das Wappen von Kronstadt (deutsch). — G. Vargha, Zoltán über Verzeichnis der durch das Komitat Liptó 1790—1843 erlassenen Adels- und anderer Zeugnisse.

Bericht über das Namen- und Sachregister der Jahrgänge 1893—1936 der Zeitschrift *Turul*.

Amtlicher Bericht über den Zuwachs des Kön. Ung. Landesarchivs im Jahre 1939.

Anyos, Ludwig berichtet unter dem Titel: *Die gegenwärtige Methode bei dem Nachweis des Székler Adels* über das Wesen des Székler Adels, seine ständische Gliederung und erörtert eingehend die gegenwärtig bestehenden und bei dem Nachweis des Székler Adels, näher der Székler Standesstufen zu befolgenden Regeln.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.



BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXXIX.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
HERZOG JÓZSEF..... Skóciai Szent Margit származásának kérdése. (<i>Szöveghasonmás-melléklettel</i>)	I
TÓTH ZOLTÁN..... A Rathold-nemzetség címeréhez. (<i>Egy sírkőképpel</i>)	43

II. Kisebb rovatok.

SZAKIRODALOM:

LUKINICH IMRE..... A Podmaniczky-család oklevéltára. <i>Ism. Czobor Alfréd</i>	50
JERŠOVÁ, MÁRIA..... Rod Ivanka z Jordánu a Draškoviec. <i>Príspevok k dejinám Turca</i> (A Jordánfalvi és Draskfalvi Ivánka-család. Adalékok Túróc megye történetéhez.) <i>Ism.: Kniezsa István</i>	51
A BORSICZKY - BORCSICZKY - DE BORSY CZ - CSALÁDOK ÉRTESÍTŐJE. Szerkeszti <i>Borsiczky Sándor</i> . <i>Ism. Cz. A.</i>	52
VÁRADY MIKLÓS..... Őslevél. <i>Ism. G. Vargha Zoltán</i>	53
ÉRTESÍTÉS	53
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	54

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság
Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.



BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXXIX.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
TÓTH LÁSZLÓ A gentry társadalomtörténetéhez. (Felolvastatott a Magy. Her. és Gen. Társaságnak 1939 december 21-én tartott ig. vál. ülésén.)	55
BAKÁCS ISTVÁN JÁNOS A Szathmáry Király-család borsodi ága	63
BÁRÓ PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL Az utolsó Csaholyiak	72
CZOBOR ALFRÉD A Cháni Noéh-család armálisa 1539-ből. (<i>Egy címerképpel.</i>)	78
DARÓCZY ZOLTÁN Az utolsó Melith halála	81
ÁNYOS LAJOS A székely nemesség igazolásának jelenlegi módja	88

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1939 november 9-én tartott rendes évi közgyűlése	82
--	----

SZAKIRODALOM:

ÁKOSFALVI SZILÁGYI LÁSZLÓ A Nagy-Bányai Horthy-család (a <i>Horthy Miklós</i> c. műben). Ism. <i>Bottló Béla</i>	83
MOLNÁR JÓZSEF A Subich-nemzetségből származó Brebiri Melith-család vázlatos története. Ism. <i>Tóth László</i>	83
ÁKOSFALVI SZILÁGYI LÁSZLÓ Székely primor családok. Ism. <i>Főglein Antal</i>	84
SEBESTYÉN, JOSEF V. Das Wappen von Kronstadt. Ism. <i>Tóth László</i>	85
HORÁNSZNY PÁL Liptó vármegye által az 1790—1843. évek között kiadott nemzetséigazoló és egyéb bizonyítványok jegyzéke. Ism. <i>G. Vargha Zoltán</i>	85
ÉRTESÍTÉS a Turul Név- és Tárgymutatójáról	85
<i>Hivatalos Értesítő</i> a Magy. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1939. évben	86
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	94

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.